

ATLAS VAN DE ARCHEOLOGISCHE ONDERGROND
VAN HET GEWEST BRUSSEL

SINT-LAMBRECHTS-WOLUWE

2

**ATLAS VAN DE ARCHEOLOGISCHE
ONDERGROND VAN HET GEWEST
BRUSSEL**

2

SINT-LAMBRECHTS-WOLUWE

Omslag : lepels afkomstig uit het *Slot* (zilver en tin - 16de-17de eeuw - Sint-Lambrechts-Woluwe, Gemeentelijk Museum). © Femmes d'Aujourd'hui, foto E. VANGROENDERBEEK.

Rugzijde van de omslag : pijlpunt gevonden bij *Lindekemalemolen* (silex - Laat-Neolithicum - Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis). © Femmes d'Aujourd'hui, foto E. VANGROENDERBEEK.

**ATLAS VAN DE ARCHEOLOGISCHE
ONDERGROND VAN HET GEWEST
BRUSSEL**

2

SINT-LAMBRECHTS-WOLUWE

TEXT

redactie

Yves CABUY

Stéphane DEMETER

Françoise LEUXE

grafisch ontwerp

Concepcion ORTIGOSA

vertaling

Patricia BLANQUART

Danny FRANCK

Frans STEENHOUDT

Anna VAN WAEG

Brussel
1992

Leden van het begeleidend comité :

Mevrouw Françoise JURION
Mevrouw Martine MAILLARD
Mevrouw Anne CAHEN - DELHAYE
Juffrouw Claire MASSART
De Heer Christian SPAPENS

Verzameling van de Atlassen van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel.

Onder leiding van A. Cahen-Delhaye dd. Departementshoofd van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis.

© Brusselse Hoofdstedelijk Gewest - Monumenten en Landschappen.

D/1992/0550/14.

Inhoudstafel

Woord vooraf: Didier van EYLL	9
Voorwoord: Anne CAHEN-DELHAYE en Francis VAN NOTEN	11
Inleiding: De Atlassen van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel	13
1. Inleiding	13
2. De atlassen, documenten voor de evaluatie en het beheer van het stedelijk bodemarchief	13
2.1. De kaarten	13
2.1.1. De «kaart van de verstoorde bodemstructuur»	13
2.1.2. De «kaart van de archeologische en historische sites en vondsten»	14
2.2. De inventaris	14
2.3. De teksten	15
2.3.1. Een beschrijving van het fysisch milieu	15
2.3.2. Een historisch overzicht	15
2.3.3. Een toelichting bij de «kaart van de archeologische en historische sites en vondsten»	15
2.3.4. Aanbevelingen tot besluit	15
3. Besluit	15
4. Dankwoord	16
5. Bibliografie	17
I. Het Brusselse Gewest	19
1. Inleiding	19
2. Oro-hydrografisch kader	19
2.1. Geologie	19
2.2. Hydrografie	19
2.3. Orografie	20
2.4. Pedologie	20
3. Besluit	20
4. Bibliografie	22
II. Het geografische kader van de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe	23
1. Inleiding	23

2. Oro-hydrografisch kader	23
2.1. Geologie	23
2.1.1. De steengroeven	24
2.1.2. De zandgroeven	24
2.1.3. De steenbakkerijen	26
2.1.4. De kalkovens	26
2.2. Hydrografie	26
2.3. Orografie	28
2.4. Pedologie	28
2.4.1. Plateaus en hellingen	28
2.4.2. Valleien en depressies	28
3. Besluit	28
4. Bibliografie	29
III. Historisch overzicht	31
1. Sint-Lambrechts-Woluwe vóór de 12de eeuw	31
1.1. De vallei van de Woluwe	31
1.2. Het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe	31
1.2.1. Prehistorie	31
1.2.1.1. Paleolithicum	31
1.2.1.2. Mesolithicum	32
1.2.1.3. Neolithicum	32
1.2.2. Romeinse tijd	33
1.2.3. Merovingische tijd	35
2. Sint-Lambrechts-Woluwe in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd	35
2.0. Inleiding	35
2.1. De Sint-Lambertusparochie	35
2.1.1. Oorsprong	35
2.1.2. Parochiale bevoegdheid en de tienden	37
2.2. Het dorp	38

2.2.1. Het centrum	38
2.2.2. Het gehucht Roodebeek	38
2.2.2.1. Ligging	38
2.2.2.2. Grondbezit	40
2.2.2.3. Varia	40
2.2.3. Het Linthoutbos	40
2.2.4. Het domein hof ten Berg	40
2.2.5. Het oostelijk deel van de vallei	40
2.3. De heerlijkheden	42
2.3.1. De jurisdictie	42
2.3.2. De landeigendommen	43
2.3.2.1. Het westelijke deel van de vallei	43
2.3.2.2. Het oostelijke deel van de vallei	43
2.3.2.2.1. De heerlijkheid Woluwe	43
2.3.2.2.2. De heerlijkheid Stokkel	44
2.4. Economie	44
2.4.1. Landbouwdomeinen	44
2.4.2. Molens	44
2.4.3. Bevolking	45
3. Bibliografie	45
IV. Toestand van het bodemarchief	51
0. Ter inleiding	51
1. Lindekemalemolen	51
2. Kapelleveldplateau	52
3. Plateau bij Stokkel	54
4. Koninklijk Instituut voor Doven en Blinden	54
5. Villa des Lilas	54
6. Vervloesemstraat	54
7. Kwak	56

8. Sint-Lambertuskerk	56
9. Hof van Brussel	59
10. Kosterhuis	60
11. De Tiendenshuur	61
12. Het Sas	61
13. ter Cauwerschueren	62
14. 't Hof ten Steen	63
15. Kasteel Convent	64
16. 't Hof te Nazareth	64
17. Verheyleweghen	65
18. Cayershuis	65
19. 't Hof ten Berg	65
20. 't Lammeke Schuermans	67
21. Hof ter Musschen	68
22. Vellemolen	69
23. Hof Allome	70
24. Kieffeltkasteel	71
25. In den Kwak	72
26. Lenneke Marekapel	73
27. Het Slot	75
28. Hof ten Groenenberg	82
29. Lindekemale	83
30. Speelgoed - Maloukasteel	85
31. De Canselrij	86
Aanbevelingen	87
1. Onherroepelijk verloren ruimten	87
2. Beschermden ruimten	87
3. Bedreigde ruimten	87
Bijlage: Inventaris van het archeologisch materiaal	89

Woord vooraf

Archeologen en stadsvernieuwers kunnen het vaak niet goed met elkaar vinden.

Vaak ligt onbegrip aan de basis van het conflict. De archeoloog weet dat het archeologisch erfgoed een essentieel cultureel gegeven vormt voor de kennis van de geschiedenis van de stad. Hij is zich ervan bewust dat het om een eindgegeven gaat. Het bodemarchief is immers niet alleen buitengewoon kwetsbaar; het is ook niet hernieuwbaar. De grote infrastructuurwerken (autosnelweg, metro, SST, ondergrondse parking, herstructurering van vroegere centra) versnelden in enkele jaren tijd in aanzienlijke mate de «erosie van de ondergrond». Rekening houdend met tal van sociale, economische, culturele behoeften en ervan overtuigd dat het hier handelt om het opwaarderen van de omgeving en van de kwaliteit van het leven, vreest de stadsvernieuwer, die de materiële ontwikkeling van de stad in goede banen moet leiden, dat de archeoloog zijn plannen zal dwarsbomen. Nochtans weet hij dat diens rol erin bestaat de archeologische getuigenissen in het bodemarchief op te sporen, te identificeren en te bestuderen in de wetenschap dat die later onherroepelijk zullen verdwijnen.

Om de kloof tussen archeologen en stadsvernieuwers te overbruggen, werden reeds talrijke inspanningen geleverd.

De eerste aanzet tot de bescherming van het archeologisch erfgoed vindt men terug in de Conventie van Londen (1969). Deze spoort de staten aan heel hun archeologisch erfgoed te inventariseren en oppert de idee om alle plaatsen aan te duiden waar zich archeologische sporen kunnen bevinden. Tijdens het colloquium van Firenze van 22 tot 25 oktober 1984 werd eens te meer de klemtoon gelegd op de noodzaak om, voor elke staat afzonderlijk, archeologische atlanten van de ondergrond op te stellen en databanken op te richten die ook voor stadsvernieuwers toegankelijk zouden zijn.

Bij de 40ste verjaardag van de Raad van Europa in 1989, kregen de lidstaten van het Ministercomité een essentiële aanbeveling voor de stedelijke archeologie, de aanbeveling R(89)5 betreffende de bescherming en de waardering van het archeologisch erfgoed in het geheel van acties van stedelijke en landelijke ruimtelijke ordening. Ze nodigt de staten uit om «over te gaan tot de voltooiing en het bijwerken van de nationale archeologische inventarissen, noodzakelijke instrumenten die voorafgaan aan elk beschermingsbeleid». Inderdaad, de archeologische inventaris is één van de voornaamste instrumenten, nodig voor het bepalen van de te volgen strategie en de te nemen beslissingen bij de organisatie en bescherming van bedreigde landschappen: beslissingen ten aanzien van bedreigde sites, over het instellen van «archeologische reservaten», over het uitvoeren van grondwerken. Dit houdt in dat de archeoloog geraadpleegd dient te worden vooraleer van start te gaan met werken die het archeologisch erfgoed zouden kunnen aantasten. Hieruit vloeien andere beschermingsmaatregelen voort: erkenning als «wezenlijke archeologische risicozone», de controle door een archeoloog van de bouwaanvragen die door de stedenbouw worden ingediend, enz. Tenslotte herinnert artikel 7 van de zeer recente (en aangepaste) Europese Conventie voor de bescherming van het architecturaal erfgoed (La Valetta, 16/11/1992) er ons aan dat elke bij de conventie vertegenwoordigde partij zich ertoe verbindt de archeologische landschappen die onder haar bevoegdheid vallen in kaart te brengen, er onderzoek te verrichten en ze te inventariseren.

In België is er van bijwerking nog geen sprake. Terwijl het Waalse Gewest in 1986 van start ging met de atlassen van het bodemarchief van de vroegere stedelijke centra, zou Brussel, tengevolge van haar tot in 1988 wisselende statuut, zich daar pas later op toeleggen. Op 28 mei 1991 vertrouwde mijn voorganger, de heer Georges Désir, aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis een studieopdracht toe over de archeologische ondergrond. Deze studie vormde de aanleiding tot de eerste archeologische atlassen die handelen over Sint-Agatha-Berchem, Sint-Lambrechts-Woluwe, Vorst, en Ukkel. Ikzelf voegde Anderlecht, Jette en Watermaal-Bosvoorde aan deze lijst toe. Een ploeg van jonge archeologen, historici en een tekenaar die met dit werk belast werden, ontwikkelden daarvoor een werkmethode.

De kaarten en teksten die in dit deel te vinden zijn, zijn het resultaat van het systematisch napluizen van alle boeken en gespecialiseerde tijdschriften om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de vondsten op het grondgebied van het Gewest, van de raadpleging van archieven, van verslagen van archeologische vennootschappen, van de studie van verzamelingen en reserves van musea, van navorsing op het terrein en van peilingen. Bovendien werden bouwvergunningen en stedenbouwkundige documenten aan een diepgaand onderzoek onderworpen. Dit alles resulteert in een gedetailleerde kaart met de vernietiging van het bodemarchief. Tenslotte worden alle geïnventariseerde overblijfselen van prehistorie tot 17de eeuw voorgesteld en opnieuw in hun historische context geplaatst.

Deze atlassen zijn niet alleen bestemd voor degene die belangstelling heeft voor archeologie maar vooral voor de instellingen belast met stedenbouw en ruimtelijke ordening, zowel op gemeentelijk als op gewestelijk vlak. Ze zijn eveneens bestemd voor de politieke verantwoordelijken. In het kader van het ontwerp van ordonnantie inzake behoud van het archeologisch erfgoed in het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, dat ik in de komende maanden aan de Gewestraad zal voorleggen, moeten die atlassen een nieuwe dimensie krijgen: ze vormen de aanleiding tot de afbakening van te beschermen zones en worden geraadpleegd bij het nemen van stedenbouwkundige beslissingen.

Het overschakelen van een archeologie die achter de feiten aanholt, van een archeologie die slechts enkele losse voorwerpen uit de hoop mechanisch afval weet te recupereren, naar een preventieve stedenbouwkundige archeologie die wetenschappelijk gefundeerd is, vormt een uitdaging waarbij de atlassen ons van nut zullen zijn. Ze kunnen archeologen en inrichters op dezelfde golflengte brengen, zodat de eersten meer tijd krijgen om doeltreffend op te treden zonder enig oponthoud te veroorzaken voor de anderen. In de toekomst zullen we dan een essentieel document voor Brussel kunnen hanteren, nl. een zo compleet mogelijk archeologische kaart die de vroegere bewoningsfasen weergeeft en op die manier dicht bij het leven van de vroegere bewoners staat.

Hierbij wens ik nog de afdeling «Oud België» van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te danken, die onder leiding van de heer Francis Van Noten en mevrouw Anne Cahen-Delhaye schitterend werk heeft geleverd.

Didier van EYLL

Staatssecretaris belast
met Monumenten en Landschappen

Voorwoord

In 1989 werd de Nationale Dienst voor Opgravingen geregionaliseerd. Voor het Brusselse Gewest werd echter geen enkele voorziening getroffen. Deze nalatigheid is des te betreurenswaardiger wanneer men de huidige situatie van onze hoofdstad bekijkt. De urbanisatie grijpt er steeds verder om zich heen door de uitbreiding van de bewoning in de aangrenzende gemeenten en door de vestiging van enorme kantoorcomplexen en hotels in het centrum. Dit alles om op Europees niveau mee te draaien. Al deze vastgoedprojecten hebben reeds vele sporen uit het verleden aangetast en voorgoed uitgewist. Ons archeologisch patrimonium werd immers, op enkele geklasseerde monumenten en landschappen na, nooit door enige wetgeving beschermd.

Deze toestand kon de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis onmogelijk onverschillig laten. Van 1903 tot 1963 was immers binnen dit instituut de Dienst der Opgravingen van de Staat werkzaam. Die liet ons een indrukwekkende collectie archeologische voorwerpen na die op het grondgebied van de negentien Brusselse gemeenten werd verzameld, alsook talrijke onuitgegeven archieven. Onze musea boden dan ook hun wetenschappelijke medewerking aan om een project uit te werken dat de sporen van onze oudste geschiedenis moet beschermen. Daarom dienden wij in 1990 een voorstel in om per gemeente een gedetailleerde atlas van heel de Brusselse archeologische ondergrond uit te werken. Met behulp van de heer Christian Spapens, Raadgever van de Minister, werd dit op punt gesteld. Het was de bedoeling een reeks nauwkeurige topografische kaarten op te stellen die een inventaris zouden bieden van het gekende archeologische potentieel. Op die manier zouden sonderingen en opgravingen in de toekomst vooraf gepland kunnen worden. In 1991 vertrouwde de heer Georges Désir, Minister van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, ons de uitwerking toe van de kaarten en de inventaris van vier gemeenten. Hiertoe behoorden de gemeenten die het meest door nieuwe bouwwerken werden bedreigd, namelijk Ukkel, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Agatha-Berchem en Vorst. Twee archeologen en een historicus werden aangeworven. Zij voerden een volledig nieuwe en onuitgegeven studie uit. De nauwkeurige en exhaustieve cartografische verwijzingen zullen het mogelijk maken het belang van het nog bewaarde archeologische patrimonium, op die plaatsen die van definitieve vernieling bespaard zijn gebleven, naar waarde te schatten. Wij hopen dat deze synthese, die een nieuwe balans opmaakt van de kennis van ons vroegste verleden tot de 17de eeuw, de belangstelling zal wekken van de inwoners van de betreffende gemeenten. Dankzij deze publikatie zullen zij beter kunnen waken over het behoud van een reeds sterk aangetast patrimonium.

Tenslotte danken wij van harte de heer Didier van Eyll, Staatssecretaris, die ons de mogelijkheid bood het resultaat van dit onderzoek te publiceren. Tevens vertrouwde hij ons de voortzetting toe van de realisatie van de overige atlassen. Zij zullen een belangrijke bijdrage leveren tot de kennis van het verleden van het Brusselse Gewest.

Anne CAHEN-DELHAYE
dd. Departementshoofd
van de Koninklijke Musea
voor Kunst en Geschiedenis

en

Francis VAN NOTEN
Hoofdconservator
van de Koninklijke Musea
voor Kunst en Geschiedenis

Inleiding

De atlassen van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel

1. Inleiding

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben de stedelijke centra en hun onmiddellijke omgeving diepgaande veranderingen ondergaan. Dit gebeurde vaak met de grootste willekeur. In de jaren '60 heeft het ongecontroleerde urbanisme in de Europese steden zowel voor het architecturale als voor het archeologische patrimonium dramatische gevolgen gehad.

Jammer genoeg is men zich eerder bewust geworden van de onherstelbare schade aan het nog bestaande architecturale patrimonium, dan van de schade aan de archeologische resten, die daarentegen ernstig verwaarloosd werden. Een groot deel van de geschiedenis van een stad ligt echter in haar ondergrond opgesloten. Iedere verandering en vele aspecten van de topografische, demografische of economische evolutie van een stad zijn er als het ware in versteend.

De archeologische opgraving blijft doorgaans één van de meest concrete oplossingen t.a.v. deze onherroepelijke erosie van de stedelijke geschiedenis. In vele Westeuropese landen heeft men dan ook, soms al sinds meerdere decennia, een nieuw concept ontwikkeld, nl. de **stadsarcheologie**. Deze archeologie benadert de stad in al haar aspecten op een systematische en multidisciplinaire wijze.

In Brussel blijft de archeologische noodopgraving de enige oplossing om nog gegevens uit het ondergrondse patrimonium te recupereren. De noodopgraving moet echter in zeer bedenkelijke materiële en wetenschappelijke omstandigheden plaatsvinden en vaak zelfs op een moment dat het vernietigingsproces al ver gevorderd is. Dergelijke werkomstandigheden laten amper ruimte voor een wetenschappelijke verwerking van het gevonden materiaal.

Sedert enkele jaren heeft men in Frankrijk, Groot-Brittannië, Duitsland, Nederland en België (in Wallonië) een nieuwe vorm van preventie tegen de vernieling van de stedelijke ondergrond ontwikkeld. De hier voor op punt gestelde werk-instrumenten zouden moeten bijdragen tot een meer beredeneerde en vooral meer doeltreffende evaluatie en beheer van de mogelijkheden die het

bodemarchief nog biedt. De **Atlassen van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel** beantwoorden aan deze nieuwe visie.

2. De atlassen: documenten voor de evaluatie en het beheer van het stedelijk bodemarchief

De hedendaagse stedelijke ontwikkeling heeft rampzalige want onomkeerbare gevolgen voor het bodemarchief. We denken hierbij vooral aan ondergronds aangelegde ruimten zoals parkings, metrolijnen, kelders en dergelijke. De omvang van deze bouwprojecten is vaak enorm en de ingezette technische middelen zijn navenant. Hierdoor wordt elke vorm van toezicht op de werven zo goed als onmogelijk. Het is dan ook van essentieel belang de toestand van het bodemarchief te kennen vooraleer kranen en bulldozers hun werk komen doen.

De **Atlassen van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel** zijn het resultaat van een overeenkomst tussen enerzijds het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, vertegenwoordigd door de Minister van Monumenten en Landschappen en anderzijds de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. De atlassen willen een concreet antwoord bieden op de dreigende erosie van de geschiedenis. Voor elk van de negentien Brusselse gemeenten stellen zij een reeks documenten voor die, dankzij een nauwkeurige planning en een nauwgezette studie van de reeds aan het licht gebrachte overblijfselen, een betere bescherming van het archeologisch erfgoed kunnen waarborgen, zowel voor het deel dat al gekend is als voor het deel dat in de nabije toekomst nog zal worden blootgelegd.

2.1. De kaarten

2.1.1. De «kaart van de verstoorde bodemstructuur»

Elke atlas bevat twee kaarten op schaal 1/2.500. De eerste kaart stelt ons in staat de graad van verstoring en vernieling van de ondergrond in de gemeente te meten. Ze kwam tot stand dankzij onderzoek op het terrein, maar vooral dankzij systematisch onderzoek van de bouwvergunningdossiers die in de gemeentelijke archieven worden bewaard. Deze documenten

leveren de nodige inlichtingen wat betreft de omvang van de ondergrondse bebouwde ruimten. Elk perceel of huizenblok dat, al dan niet met zekerheid, is aangetast, wordt erop aangeduid. De dossiers van de Tweede Wereldoorlog vertonen echter vaak hiaten. Onderzoek op het terrein zelf is dan onontbeerlijk. Bij het ontbreken van daadwerkelijke archeologische opgravingen zijn het deze documenten die ons toestaan de diepte van de moederbodem te schatten en bijgevolg ook de vermeende omvang van de archeologisch lagen.

2.1.2. De «kaart van de archeologische en historische sites en vondsten»

De tweede kaart geeft alle archeologische sites en lokaliseerbare vondsten weer, alsook de nog bewaarde of de reeds vernielde gebouwen van voor de 17de eeuw, waarvan de ligging precies of bij benadering gekend is.

De realisatie van de kaart volgt op de samenstelling van een volledige bibliografie voor elke archeologische of historische site (uit vakliteratuur en tijdschriften). Ze werd vervolledigd met een studie van onuitgegeven archieven - hoofdzakelijk bewaard in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, waar van 1903 tot 1963 de Nationale Dienst voor Opgravingen werkzaam was, maar ook in het Rijksarchief, in verschillende gemeentelijke archieven, bij regionale opgravingsdiensten en bij lokale archeologische kringen en particulieren - en met een systematische verkenning op het terrein van de tot op heden gevrijwaarde zones.

De zuiver archeologische en historische gegevens worden aangevuld met een analyse van de huidige kadasterplannen en de rijksarchieven van het kadaster, de *kadasterkaarten* van C. Popp en die van Ph. Vandermaelen, de *Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens* van Ferraris, de *Atlas des communications vicinales*, in uitvoering van de wet van 10 april 1841 opgesteld voor iedere gemeente, de *Atlas des cours d'eau*, in uitvoering van de wet van 7 mei 1877, eveneens voor iedere gemeente. Al deze gegevens stellen ons in staat een inventaris op te stellen van de gebouwen en bouwgehelen die vandaag ontmanteld zijn, maar of onder het bebouwde oppervlak bewaard zijn gebleven, of nu braak liggen en makkelijk toegankelijk zijn.

2.2. De inventaris

De tot nog toe meest volledige inventaris van de archeologische vondsten in de Brusselse regio werd reeds meer dan dertig jaar geleden gepubliceerd (MARIËN 1957). Dit werk is echter geenszins volledig, geeft geen enkele nauwkeurige situering van de sites en geen enkele precieze beschrijving van het gevonden materiaal. De bibliografische repertoria voor de provincie Brabant (KNAPEN-LESCRENIER 1960 en DESITTERE 1963) verstrekken geen aanvullende informatie. Bovendien komt de archeologie van de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd nergens aan bod.

Van ieder site, iedere vondst of vondstcomplex wordt een steekkaart opgesteld met de bedoeling deze gegevens te informatizeren. De inventaris bevat het volgende: de precieze ligging van de vindplaats, een analyse van het fysisch milieu, een volledige bronnenlijst om de vondst te staven (gespecialiseerde bibliografie, archieven, mondelinge overlevering, ...), de vondstomstandigheden, een beschrijving van eventueel aanwezige structuren en een volledige inventaris van het archeologisch materiaal. Voorwerpen die betekenisvol zijn omwille van culturele, chronologische of esthetische redenen, worden nauwkeuriger bestudeerd en getekend. Het gaat in ieder geval niet om een doorgedreven typologische studie wat buiten de doelstellingen van de atlas zou vallen. Bovendien gaat het hier, enkele uitzonderingen te na (de Neolithische vindplaats te Bosvoorde, de Romeinse villa van Jette, 't Slot te Sint-Lambrechts-Woluwe), vaak om oppervlaktevondsten of om losse vondsten gedaan door particulieren aan het eind van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw. Vaak waren dit verzamelaars die alleen de «mooiste stukken» bewaarden en later aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (Brussel) of het Musée Curtius te Luik overmaakten. Tenslotte moest men hierbij ook de resultaten van een aantal oude opgravingen rekenen, zoals de Romeinse villa van Anderlecht. Het geheel van deze gegevens verschaft ons een zeer representatief beeld van de regionale archeologie. Het blijft evenwel moeilijk de voorwerpen en bevindingen in een precies typologisch kader te plaatsen.

Het concept van deze atlas is vergelijkbaar met de aanpak in Vlaanderen (de *Archeologische Inventaris Vlaanderen* uitgegeven door de

Universiteit van Gent PROVOOST 1982) of in een aantal van onze buurlanden zoals Groot-Brittannië (SHENNAN 1985). De atlas behandelt dan ook alle perioden vanaf de prehistorie tot de 17de eeuw. De gegevens staan eveneens ter beschikking via een geïnformatiseerd bestand dat gemakkelijk kan worden bijgewerkt. De gegevens van dit bestand die betrekking hebben op het archeologisch materiaal, worden uitgebreid besproken in hoofdstuk IV.

2.3. De teksten

2.3.1. Een beschrijving van het fysisch milieu

Mens en milieu hebben steeds een sterke invloed op elkaar uitgeoefend. In steeds wisselende natuurlijke omstandigheden is de mens er blijvend in geslaagd zich aan te passen. Het natuurlijk milieu waarin hij vroeger leefde en waarin hij nog leeft, is op geomorfologisch vlak geëvolueerd. De mens heeft er zich voortdurend naar geschikt. Sedert het Neolithicum, wanneer landbouw en veeteelt tot stand werden gebracht, heeft hij een steeds groter wordende invloed op het milieu gehad. Deze druk nam steeds toe. De studie van het natuurlijk milieu en de evolutie ervan is essentieel om de bewoning van het grondgebied van elke gemeente te kunnen begrijpen. Verstedelijking en moderne infrastructuur hebben dit natuurlijk milieu in de stedelijke context vaak verborgen. Toch vertoont zelfs het lithisch materiaal roestsporen die te wijten zijn aan landbouwwerktuigen. Dit verwijst naar oppervlaktevondsten in cultuurzones die nu industrieel of residentieel zijn geworden. Daarom zijn de eerste twee hoofdstukken van iedere atlas gewijd aan het fysisch milieu en de wording ervan, zowel in het geheel van het Brusselse Gewest als in de context van de betrokken gemeente zelf (hoofdstuk I en II).

2.3.2. Een historisch overzicht

Hoofdstuk III behandelt enkele algemene historische gegevens van de vroegste perioden tot heden. Dit overzicht omvat echter niet de volledige geschiedenis van de gemeente, maar reikt een aantal punten aan die noodzakelijk zijn om de verschillende menselijke bezettingsfasen in hun dagelijks kader te begrijpen. De *kaart van de archeologische en historische sites en vondsten* geeft deze bewoningsvormen weer.

2.3.3. Een toelichting bij de «kaart van de archeologische en historische sites en vondsten»

Tenslotte geeft hoofdstuk IV in de vorm van een beschrijving van ieder nauwkeurig lokaliseerbare site een toelichting bij de kaart van de archeologische en historische sites en vondsten. Deze beschrijving is min of meer beknopt al naargelang het feit of de vondst al dan niet eerder werd gepubliceerd. Indien niet, vindt men hier een originele archeologische en historische studie. In bijlage vindt men een volledige inventaris van het gevonden archeologisch materiaal, inclusief de losse vondsten.

2.3.4. Aanbevelingen tot besluit

Het dossier besluit tenslotte met een reeks aanbevelingen. Deze gaan vooral over de zones die in mindere of meerdere mate beschermd dienen te worden, alsook over de sectoren die in aanmerking komen voor geprogrammeerde archeologische opgravingen en een beredeneerd onderzoek toelaten.

3. Besluit

Om praktische redenen werden de **Atlassen van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel** per gemeente opgesteld. Toch gaat het vooral om een atlas die de ganse regio aangaat. Lange tijd bleven de inwoners van Brussel gegroepeerd binnen de stadsmuren. Daarbuiten waren er alleen velden en kleine dorpen, die slechts langzaam tot echte buitenwijken evolueerden. Nog geen eeuw geleden waren Sint-Jans-Molenbeek of Anderlecht, Sint-Gillis of Laken zeer kleine wooneenheden. Het zou dan ook een vergissing geweest zijn al deze gemeenten en oude centra (behalve Brussel en wat binnen haar omwallingen viel) op dezelfde manier te behandelen als in de *Atlas du sous-sol des centres urbains anciens* van Wallonië. Bijgevolg wordt elke gemeente in haar totaliteit behandeld. Dit zorgt echter wel voor enkele praktische problemen, denken we bijvoorbeeld alleen nog maar aan het aantal te onderzoeken bouwaanvragen.

De twee kaarten samen verschaffen onmisbare informatie, zowel i.v.m. de actieve bescherming van het erfgoed als i.v.m. de planning van het archeologisch onderzoek dat uiteindelijk het niveau van de eenvoudige noodopgraving zou moeten overstijgen.

Aangevuld met een geomorfologische, archeologische en historische studie laat dit werkinstrument ons toe om de stedelijke ruimte, zoals ze zich nu voordoet, in al haar aspecten te

bestuderen. De toestand van het bodemarchief wordt als volgt beschreven en ingedeeld:

- wat onherroepelijk verloren is voor de archeologie omdat de toegebrachte vernielingen van de ondergrond er te diep gegaan zijn;

- wat nog enige mogelijkheden voor de archeologie inhoudt omdat de constructies die hier werden opgetrokken nog niet de moederbodem hebben bereikt;

- wat reeds belangrijke vondsten heeft opgeleverd, gevolgd door archeologische opgravingen; soms ging het hier om het eenvoudig lokaliseren van resten, soms om losse vondsten.

Dit alles maakt het mogelijk een evaluatieschaal op te stellen van de graad van bedreiging van het ondergrondse patrimonium, daar waar dit niet beschermd wordt door de status van geklasseerd monument of landschap. Men onderscheidt:

- vernielde ruimten die geen toezicht meer vereisen;

- ruimten met klein risico die gedeeltelijk bebouwd zijn en op die manier belangrijke ingrepen hebben ondergaan zonder dat ooit een vondst werd gedaan. Een bouwproject zou hier eenvoudig onder toezicht moeten staan;

- ruimten met middelmatig risico, waar archeologische vondsten werden gedaan. Om het even welke verbouwing zou hier moeten opgevolgd worden. Eventueel moet een noodopgraving worden gestart;

- ruimten met groot risico die tot vandaag bespaard zijn gebleven van bouwprojecten. Wat de ondergrond hier nog besloten houdt, moet nog worden onderzocht.

Naargelang het geval zou elke dreiging die van de verstedelijking uitgaat, moeten worden teniet gedaan door het opstarten van een klasseringsprocedure. Beter nog zou ze zo spoedig mogelijk moeten worden voorafgegaan door een archeologische en historische studie die voldoende tijd en ruimte laat voor een grondig onderzoek van de gevonden stukken.

Meer nog dan een werkinstrument voor beheer en evaluatie willen de **Atlassen van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel** vooral een nuttig studie-object vormen voor de streek in al haar aspecten.

4. Dankwoord

Onze dank gaat uit naar de heer Fr. VAN NOTEN, hoofdconservator van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, voor de belangrijke hulp bij de realisatie van deze Atlas. De atlas van de archeologische ondergrond van de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe had niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van het College van Burgemeester en Schepenen, in het bijzonder van de heer D. FRANKIGNOUL, Schepen van openbare werken, en van mevr. M. DE MAESSCHALCK, verantwoordelijke voor de dienst stedenbouw en openbare werken, die ons de toegang hebben verschaft tot de bouwaanvragen. De heer L. ALLARD, wetenschappelijk tekenaar en hoofd van de gemeentelijke diensten in Sint-Lambrechts-Woluwe heeft ons zijn indrukwekkende documentatie ter beschikking gesteld en toegelicht. De heer M. VILLEIRS en mevr. M. DUJEU-FRANKIGNOUL hebben het Gemeentelijk Museum en zijn bibliotheek voor ons opengesteld. Mevr. Cl. TEMMERMAN, voorzitter van de Cercle d'Histoire, d'Archéologie et d'Architecture de Woluwe-Saint-Lambert, is ons bij het onderzoek behulpzaam geweest. De heren L. ALLARD, M. VILLEIRS en O. MINGERS en mevrouw M. DUJEU-FRANKIGNOUL hebben ons vergezeld tijdens het onderzoek op het terrein.

Tenslotte gaat onze dank ook uit naar mevrouw Fr. JURION-de WAHA voor haar hulp en naar de heren A. DIERKENS en M. de WAHA, beiden docent aan de Université Libre de Bruxelles, die voor de nodige begeleiding hebben gezorgd bij het onderzoek.

De twee kaarten werden gemaakt door mevrouw C. ORTIGOSA, die ook de tekeningen van de archeologische vondsten uit de Middeleeuwen verzorgde. De tekeningen van de voorwerpen in silex zijn van de hand van mevrouw Y. BAELE. De auteurs wensen hierbij nogmaals hun oprechte dank hiervoor uit te spreken.

5. Bibliografie

- M. BIDDLE, D. HUDSON en C. HEIGHWAY, *The future of London's past, a survey of the archaeological implications of planning and development in the Nation's Capital*, London, 1973.
- P.P. BONENFANT, Archéologie et grands travaux, *Les Cahiers de l'Urbanisme*, 7, 1989, pp. 41-46.
- G.P. BROGLIO (ed.), *Archaeologia urbana in Lombardia, valutazione dei depositi archeologici e inventario dei vincoli*, Modena, 1987.
- R. BRULET, Archéologie et urbanisme, *Les Cahiers de l'Urbanisme*, 1, 1987, pp. 34-43.
- R. BRULET, Les documents de planification archéologique en Wallonie, *Les Cahiers de l'Urbanisme*, 7, 1989, pp. 79-83.
- R. BRULET en M.-J. GHENNE-DUBOIS, *Atlas du sous-sol des centres urbains anciens*, Bruxelles, sinds 1987 (reeds verschenen: Andenne, Bouillon, Chimay, Dinant, Gembloux, Namur, Rochefort, Theux, Thuin en Walcourt).
- E. CIAVARINI AZZI, *Inventaire des découvertes archéologiques préhistoriques dans la région bruxelloise: Auderghem, Etterbeek, Kraainem, Wezembeek-Oppem, Woluwé-Saint-Lambert, Woluwé-Saint-Pierre*, Université Libre de Bruxelles (onuitgegeven licentiaatsthesis), 1987-1988.
- S. DEGRE, *Le patrimoine préhistorique de la commune de Watermael-Boitsfort*, Université Libre de Bruxelles (onuitgegeven licentiaatsthesis), 1989-1990.
- P. DEMOLON, *Document d'évaluation du patrimoine archéologique urbain: Douai*, Tours, 1990.
- M. DESITTERE, *Bibliographisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Brabant (vanaf de bronstijd tot aan de Noormannen)*, Brussel, 1963 (Oudheidkundige Repertoria, III).
- M. de WAHA, L'archéologie bruxelloise: un chantier à organiser, *Nouvelles du Patrimoine*, 40, september 1991, pp. 7-11.
- H. GALINIE, Prévision et gestion archéologique en milieu urbain, *Les Cahiers de l'Urbanisme*, 7, 1989, pp. 64-69.
- H. GALINIE, B. RANDOIN, R. KEMP en M. HOLTZ, *Les archives du sol à Tours, survie et avenir de l'archéologie de la ville*, Tours, 1979.
- M.-J. GHENNE-DUBOIS, Une expérience pilote: l'atlas du sous-sol archéologique des centres urbains anciens, *Documents d'Archéologie Régionale*, 2, 1987, pp. 7-9.
- C. HEIGHWAY, *The Erosion of History*, London, 1972.
- R. HODEGES en R. HOBLEY (ed.), *The Rebirths of Towns in the West, AD 700-1050*. Based upon papers presented to the Fourth joint CBA/DUA International Conference on the Rebirth of Towns in the West AD 700-1050, London, 1986 (CBA Research Report, 68).
- A.-M. KNAPEN-LESCRENIER, *Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques en Brabant. Les âges de la Pierre*, Brussel, 1960 (Oudheidkundige Repertoria, I).
- A. LIENARD, Présentation des atlas du sous-sol archéologique des centres urbains anciens, *Documents d'Archéologie Régionale*, 2, 1987, pp. 5-6.
- M.E. MARIËN, La région bruxelloise avant 700, *Cahiers Bruxellois*, II, 1957, 1, pp. 1-71.
- M.E. MARIËN, Les découvertes archéologiques, in J. STENGERS, *Bruxelles. Croissance d'une Capitale*, Antwerpen, 1979, pp. 19-27.
- Ministère de la Culture et de la Communication. Direction du Patrimoine, Sous-Direction de l'archéologie. Centre national d'Archéologie Urbaine, *Guide pour l'élaboration des documents d'évaluation du patrimoine archéologique urbain*, Tours, 1991.
- M.-L. PRICOLO, *Inventaire des découvertes préhistoriques dans la région bruxelloise: Bruxelles, Forest, Ixelles, Linkebeek, Saint-Gilles, Schaerbeek, Uccle*, Université Libre de Bruxelles (onuitgegeven licentiaatsthesis), 1987-1988.
- A. PROVOOST, *Het Bodemarchief van Oost-Brabant*, Leuven, 1982.
- H. SARFATIJ (ed.), *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*, Amsterdam, 1990.
- S. SHENNAN, *Experiments in the collection and analysis of archaeological Survey data: the East Hampshire Survey*, Sheffield, 1985.
- W.Z. VAN ES en al., *Het bodemarchief bedreigd: archeologie en planologie in de binnensteden van Nederland*, Amersfoort, 1982.

1. Kaart van Brussel en omstreken in handschrift, opgesteld door Jacob van Deventer in het midden van de 16de eeuw (© Koninklijke Bibliotheek, Handschriftenkabinet).

I

Het Brusselse Gewest

1. Inleiding

Het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest werd krachtens artikel 108ter, ingevoerd in de grondwet in het kader van de grondwetsherziening, als instelling gecreëerd in juli 1988. De geografische grenzen liggen echter al bijna 25 jaar vast.

Deze grenzen liggen vervat binnen die van de negentien gemeenten die sedert de wet van 2 augustus 1963 een geheel vormen en toen al «Brussel-Hoofdstad» werden genoemd. Deze wet legde het administratief taalgebruik vast door het opstellen van taalkundige regio's. Vanaf die datum tot in juli 1988 werden in wet en grondwet, zonder dat er iets veranderde aan haar grenzen, niet minder dan vijf verschillende benamingen aan de regio gegeven: Brussel-Hoofdstad (wet van 2 augustus 1963), Tweekantig gebied Brussel-Hoofdstad (art. 3bis van de vierde grondwetsherziening van december 1970), Brussels Gewest (art. 107quater van diezelfde herziening), Brusselse agglomeratie (wet van 26 juli 1971) en Brusselse Hoofdstedelijk Gewest (art. 108ter). Paragraaf 1 van artikel 6 van de wet van 2 augustus 1963 verschenen in het *Belgisch Staatsblad* van 22 augustus, legt de grenzen vast van het administratief arrondissement «Brussel-Hoofdstad». Het omvat 19 gemeenten: Anderlecht, Brussel, Elsene, Etterbeek, Evere, Ganshoren, Jette, Koekelberg, Oudergem, Schaarbeek, Sint-Agatha-Berchem, Sint-Gillis, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Joost-ten-Node, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe, Ukkel, Vorst, Watermaal-Bosvoorde. Voor elke gemeente zal een atlas van het bodemarchief worden opgesteld.

2. Oro-hydrografisch kader

2.1. Geologie

De Brusselse regio bevindt zich op het raakvlak van de Noordealpese vlakten en van de laagplateaus hierin met een zone van soms diepe valleien. Het hele gebied dat wij thans onder de loep nemen bestaat uit een ondergrond gevormd door Tertiaire sedimenten waarop zich de Holocene bodem heeft gevormd. Alleen op de hellingen en diep in de valleien van de Zenne en

haar bijrivieren werd deze bodem gevormd op het recentere Kwartair alluvium. De Tertiaire lagen volgen elkaar op in subhorizontale lagen bovenop een geplooid Cambrium sokkel, de Anticlesie van Brabant, die op geen enkele plaats aan de oppervlakte komt. Deze sokkel wordt namelijk bedekt, ofwel onmiddellijk door het Laat-Krijt in het zuidelijk gedeelte van de streek, ofwel door een Vroeg-Krijt in het noordelijk gedeelte, dat op zijn beurt door het Laat-Krijt werd bedekt.

Het zijn dus vooral Eocene zanden die het grootste deel van de ondergrond van de streek uitmaken. De lagen van het Ieperiaan (kwartszanden en klei en glauconiet in Anderlecht, Koekelberg en Jette) en van het Paniseliaan (klei en zand in Sint-Agatha-Berchem) zijn voornamelijk aanwezig op de linkeroever van de Zenne, terwijl de rechteroever voornamelijk gekarakteriseerd wordt door het bekende Brusseliaan. Deze kwartszanden en -zandstenen, afgewisseld met kalkachtige zanden en klei, vloeien ineen op het grondgebied van een aantal gemeenten in het zuiden en westen van Brussel (Ukkel, Vorst, Sint-Gillis, Etterbeek, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Joost-ten-Node, Schaarbeek en Evere). De grens tussen het Paniseliaan en het Brusseliaan komt overeen met een scherpe NNO-ZZW georiënteerde scheidingslijn die 45 km. lang in rechte lijn de loop van de Zenne volgt. De rest van de Tertiaire lagen die aan de oppervlakte komen, situeren zich vooral op de rechteroever van de Zenne en bestaan uit zand en zandsteen van het Lakeniaan, uit fijn zand en zandsteen van het Lediaan en uit zeer kleiachtige zanden van het Asschiaan.

Het Oligoceen is aanwezig met enkele Tongeriaan zand- en kleidepots (in Ukkel), terwijl in het oosten op enkele toppen van de plateaus het Pliocene Diestiaan zand dagzoomt, onder andere in Sint-Lambrechts-Woluwe en Jette.

2.2. Hydrografie

Het regionaal hydrografisch net wordt volledig bepaald door het bekken van de Zenne en haar zijrivieren (Maalbeek, Linkebeek, Woluwe, Molenbeek) en bijrivieren (Kattepoel, Geleytsbeek,...) die twee derde van het te bestuderen grondgebied bevoeien. Eén van de belangrijkste kenmerken van dit net bestaat uit de

ingraving van de Zenne en de abrupte grens tussen de Brusseliaan en Paniseliaan lagen.

De Zenne ontspringt in Naast bij Zinnik en vloeit samen met de Kleine Zenne en de Brainette alvorens in Brussel te komen. Vervolgens stroomt ze door Drogenbos, Vorst, Anderlecht, Sint-Gillis en Brussel om na een meanderrijke loop van meer dan 100 km. bij Mechelen in de Dijle uit te monden. De Zenne is een kleine rivier die traag doorheen een vrij brede vallei stroomt. Haar debiet is onderhevig aan sterke schommelingen. Dit komt door het vrij ingegraven karakter van haar vallei en door de slechte afvloeimogelijkheden van haar alluvium. Deze situatie wordt nog verergerd door de scherpe valleihellingen van haar bijrivieren die, uitgesleten door erosie, bij hevige regenval een snelle watertoevoer mogelijk maken en deze bijrivieren een uitzonderlijk hoog debiet bezorgen. Vroeger werden deze onregelmatigheden in het debiet nog opgevangen door natuurlijke of kunstmatige vijverketens (zoals de Maalbeekvallei).

2.3. Orografie

Het gebied van de Brusselse regio ligt op de abrupte scheidingslijn tussen het Brusseliaan en het Paniseliaan die de grens vormt tussen het landschap van het Brabantse plateau en de lage Vlaamse heuvels.

Een Oost-West doorsnede van de Zennevallei, met een breedte van 1600 m. tot 1800 m., toont aan hoe sterk asymmetrisch haar oevers zijn. Terwijl de linkeroever een zachte helling van ongeveer 2% heeft, is de rechteroever met een hellingspercentage van meer dan 7% veel steiler. Deze asymmetrie is zowel te verklaren door de reeds vermelde verschillen in de geologische ondergrond als door periglaciale verschijnselen. Ook al bevindt de valleibodem zich op 17 m. hoogte, toch ligt het oostelijk plateau in het Zoniënwood op meer dan 130 m. hoogte. Het westelijk plateau daarentegen overschrijdt echter nauwelijks 85 m. Aan weerskanten van de vallei bevinden zich hier en daar heuvels met een minder verstoord reliëf, maar ze worden soms diep doorsneden door bijrivieren van de Zenne zoals de Maalbeek, waarvan de vallei een gelijkaardig profiel vertoont.

2.4. Pedologie

De streek heeft zich ontwikkeld op bodems die voor meer dan 80% bestaan uit eolische leem dat gedurende de ijstijden werd afgezet. Het zijn A_{ba}

leembodems met meestal een textuur-B- horizon, plaatselijk verbonden met zand- of zandleembodems.

Het Zoniënwood beslaat een groot deel van het zuidwesten van de regio en wordt gekenmerkt door een bruine uitgeloopte bodem met textuur-B-horizon (A_{bc} en A_{Dc} leembodems).

3. Besluit

De eerste mensen, waarschijnlijk jagers tijdens het Mousteriaan van 70.000 tot 35.000 jaar geleden, moesten leren omgaan met een vrij lastige natuurlijke bodemgesteldheid. Pas met het opduiken van de neolithische nederzettingen zien we dat het fysisch milieu invloed begint te ondervinden van de menselijke aanwezigheid.

In het begin van de Middeleeuwen concentreert de bewoning zich in een bijzonder brede en moerassige alluviale vlakte van een kleine rivier met trage loop en zwak debiet, dat echter plots sterk kon toenemen. De abrupte hoogteverschillen (waarvan we nu nog een weerklank vinden in toponiemen zoals «Warmoesberg») die typisch zijn voor de hellingen van de Zennevallei, vormden een probleem voor de uitbreiding van de bewoning. De laagplateaus van middelmatige hoogte die de vallei omringen, worden overigens eveneens diep door bijrivieren doorsneden. Enkele woonkernen zoals Laken, Vorst en vooral Ukkel, zijn niet op de valleibodem gegroeid, maar ontwikkelden zich op de hellingen, veilig voor de overstromingen.

Elke belangrijke menselijke ontwikkeling brengt een minstens even belangrijke uitbuiting met zich mee van de omgeving waarin de mens zich vestigt. Dit gaat ook op voor de streek rond Brussel. Toch bevatte de bodem hier een rijk arsenaal aan mogelijkheden. Zo werd de drijfkracht die de bijrivieren van de Zenne ontwikkelden intensief uitgebuit. Er moeten dan ook talrijke graan-, olie- of poedermolens geweest zijn. Sporen hiervan vinden we nog terug op oude kaarten en in de toponymie, denken we alleen nog maar aan het aantal beken dat Molenbeek (minstens drie op de linkeroever), Maalbeek of Meulebeek genoemd werd.

De exploitatie van de ondergrond toont een grote verscheidenheid die in detail voor elke gemeente apart in haar respectieve atlas zal worden besproken. De beste bodems van de streek zijn de leembodems en bevinden zich op de plateaus en hellingen. Ze lenen zich uitstekend tot intensieve

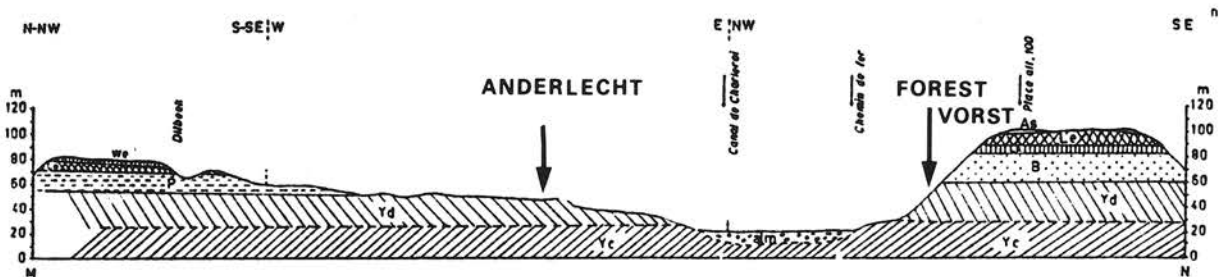
landbouw. Zo werden er op grote schaal graan en groenten verbouwd. Ondanks de regelmatige overstromingen, boden de valleibodems lange tijd uitstekende weidegronden.

Vanaf de Middeleeuwen tot in de 18de eeuw werd de Lediaanse steen intensief ontgonnen, ofwel aan de oppervlakte, ofwel in ondergrondse galerijen (zoals het Plateau van Solbos). De stenen werden onder andere gebruikt voor de bouw van de Sint- Michielskathedraal en de Abdij van Terkameren. Het Brusseliaan met zijn kalkachtige zand en breukstenen of met zijn kiezelhoudend zand was vooral geschikt om kalkstenen te maken die in talrijke ovens werden verwerkt.

In de 20ste eeuw nog werd het Brusseliaan vooral voor zijn zand ontgonnen. Van deze zandgroeven

zijn nog vele sporen terug te vinden in de omgeving, maar vooral toch in de toponymie: Zavelplein en Zandstraat in Brussel, Zavelenberg in Sint-Agatha-Berchem. De roodbruin gekleurde, ijzerhoudende zandsteen van het Brusseliaan werd ontgonnen in Ukkel, Oudergem en in het Zoniënwoud. Nog in Ukkel en in Sint-Lambrechts-Woluwe werd de Brusseliaanse kalk ontgonnen in de vorm van grote kalksteenblokken of als kalkhoudende zandsteen.

Deze ontginningen zijn in de vorm van grondophogingen nog goed te zien op de pedologische kaart. Zij hebben daar de oorspronkelijke topografie in aanzienlijke mate verstoord.

2. Dwarsdoorsnede van de Zennevallei (naar HOTYAT-MAYNE, 1959).

4. Bibliografie

- P.P. BONENFANT, Eerste contacten tussen land en mens, in A. SMOLAR-MEYNART en J. STENGERS, *Het gewest Brussel. Van de oude dorpen tot de stad van nu*, Brussel, 1989, (Gemeentekrediet, Historische uitgaven, reeks in 4°, nr. 16), pp. 20-35
- C. CAMERMAN, Le sous-sol de Bruxelles et ses anciennes carrières souterraines, *Annales des Travaux publics de Belgique*, CVIII, 1955, 2, pp. 5-26; 1955, 3, pp. 51-64.
- C. CAMERMAN, Encore les anciennes carrières souterraines de Bruxelles - Comparaison avec les anciennes carrières de Paris, *Annales des Travaux publics de Belgique*, 1957, 4, pp. 63-70.
- Bodemkaart van België*, 1/20.000, bladen 87E, 88W, 88E, 101E, 102W, 102E, Gent, Centrum voor Bodemkaarten, 1951-1959.
- Geologische kaart van België*, 1/40.000, bladen 87, 88, 101 en 102, Brussel, 1893-1894.
- E. CIAVARINIAZZI, *Inventaire des découvertes archéologiques préhistoriques dans la région bruxelloise: Auderghem, Etterbeek, Kraainem, Wezembeek-Oppem, Woluwé-Saint-Lambert, Woluwé-Saint-Pierre*, Université libre de Bruxelles (onuitgegeven licentiaatsthesis), 1987-1988, pp. 109-118.
- F. CORIN, Données nouvelles sur le sous-sol primaire de la ville de Bruxelles, *Bulletin de la Société belge de Géologie, de Paléontologie et d'Hydrologie*, XLIV, 1934, pp. 302-308.
- L. DANCKAERT, Le cadre géographique, in J. STENGERS, *Bruxelles. Croissance d'une Capitale*, Antwerpen, 1979, pp. 13-18.
- P. GOUROU, L'Agglomération bruxelloise. Eléments d'une géographie urbaine, *Bulletin de la Société royale belge de Géographie*, LXXXII, 1958, pp. 3-83.
- P. HAESAERTS, Aspects de l'évolution du paysage et de l'environnement en Belgique au Quaternaire, in D. CAHEN en P. HAESAERTS, *Peuples chasseurs de la Belgique préhistorique dans leur cadre naturel*, Brussel, 1984, pp. 29-40.
- A. HEGENSCHIEDT, Le Site de l'Agglomération et de la Banlieue Bruxelloise, *Bulletin de la Société royale belge de Géographie*, 53, 1929, pp. 77-100.
- A. HOTYAT-MAYNE, Contribution à la géomorphologie de l'abrupt, limite occidentale du Bruxellien s.s., *Bulletin de la Société royale belge de Géographie*, LXXXIII, 1959, pp. 187-249.
- E. JUVIGNE, La stratigraphie du Quaternaire en Belgique. Etat des connaissances, *Annales de la Société géologique de Belgique*, 97, 1974, pp. 39-57.
- M. LERICHE, *Elément de géologie*, Brussel, 1947.
- A. LOMBARD, *Géologie de la Belgique*, Brussel, 1957.
- M.-L. PRICOLO, *Inventaire des découvertes préhistoriques dans la région bruxelloise: Bruxelles, Forest, Ixelles, Linkebeek, Saint-Gilles, Schaerbeek, Uccle*, Université libre de Bruxelles (onuitgegeven licentiaatsthesis), 1987-1988, pp. 170-183.
- PRODROME d'une description géologique de la Belgique (1954). *Société Géologique de Belgique*.
- A. RUTOT en E. VAN DEN BROECK, Le sol de Bruxelles à travers les âges géologiques, in L. HYMANS, *Bruxelles à travers les âges*, Brussel, s.d., I, pp. 13-39.
- J. STENGERS, Inleiding : het gewest Brussel, in: A. SMOLAR-MEYNART en J. STENGERS, *Het gewest Brussel. Van de oude dorpen tot de stad van nu*, Brussel, 1989, pp. 12-17 (Gemeentekrediet, Historische uitgaven, reeks in 4°, nr. 16).
- R. TAVERNIER, Les formations quaternaires de la Belgique en rapport avec l'évolution morphologique, *Bulletin de la Société belge de Géologie*, LVII, 1948, pp. 606-641.
- J. VEREERSTRAETEN, Géologie de l'Agglomération de Bruxelles. Atlas permanent de l'Agglomération de Bruxelles, dl. 4, *L'Ecole et la Ville*, nr. 7, december 1976, pp. 11-18.

II

Het geografische kader van de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe

1. Inleiding

Sint-Lambrechts-Woluwe ligt ten oosten van Brussel en wordt door zes gemeenten begrensd. In het noordnoordoosten ligt Sint-Stevens-Woluwe (sinds 1977 een fusiegemeente van Zaventem), in het oosten Kraainem, in het zuidzuidoosten Sint-Pieters-Woluwe, in het zuidwesten Etterbeek, in het westen Schaarbeek en in het noordwesten Evere. De gemeente is 767 hectaren groot en telde 47.258 inwoners op 31 december 1991.

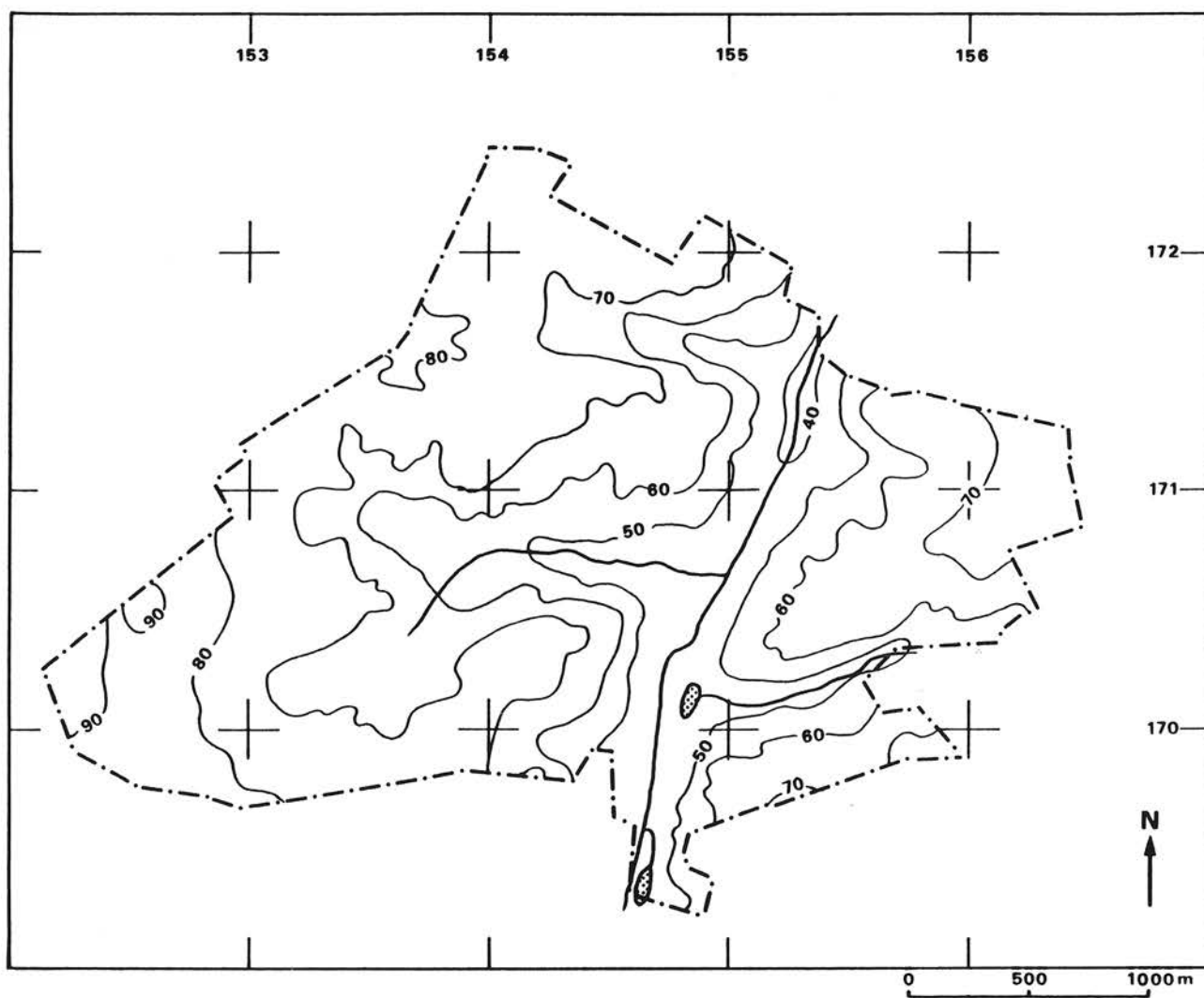
Sint-Lambrechts-Woluwe maakt deel uit van het administratief en gerechtelijk arrondissement

Brussel en hangt af van het Vredegerecht van Sint-Pieters-Woluwe.

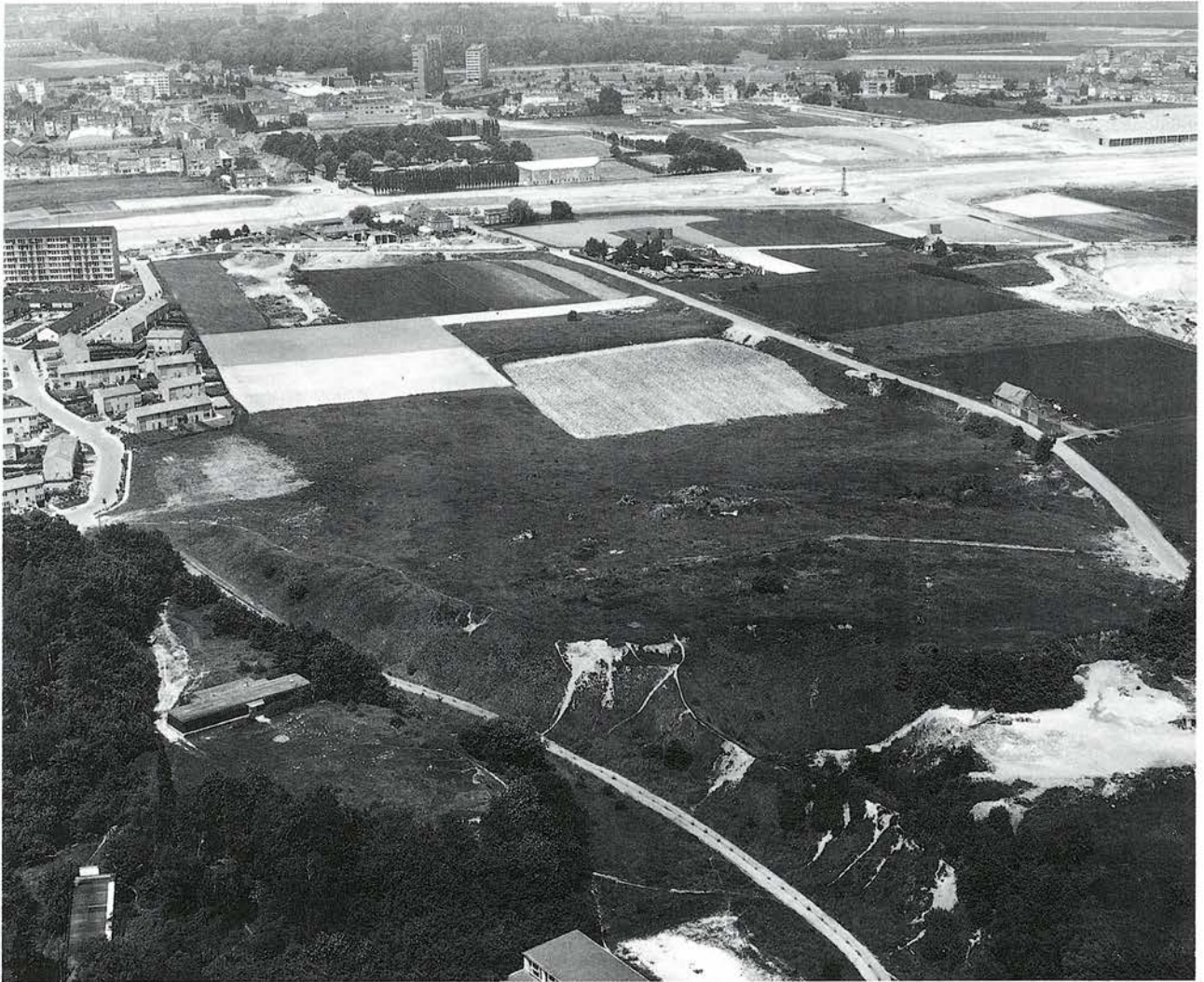
2. Oro-hydrografisch kader

2.1. Geologie

De geologische ondergrond van Sint-Lambrechts-Woluwe maakt deel uit van het Brabants Massief en werd gevormd tijdens het Kwartair (Holoceen en Pleistoceen) en het Tertiair (Eoceen). De Kwartair bodem is samengesteld uit korrelig, niet-gestratificeerd leem, vermengd met stenen en grind. Het veen dat in het alluvium aanwezig is, vindt men in de vallei van de Woluwe en langs de

3. Sint-Lambrechts-Woluwe naar de kaart van het N.G.I. (schaal 1/25.000, blad 31/3-4).

4. Sporen van oude zandgroeven en steenbakkerijen ter hoogte van de Tweekuizenweg - 1969 (luchtfoto, © Eurosense S.A.).

benedenloop van de Roodebeek en van de Struykbeek. De afzetting in het Eoceen zijn drieledig. Het *Bartoniaan* (glauconifere klei en grijze klei) vindt men terug in het uiterste westen. Het *Lediaan* (zandsteenhoudende of zanderige kalk en fijn zand) is gesitueerd bij de *Tomberg* en op de heuvelkammen en hellingen van de Woluwevallei. Het *Brusseliaan* (zand, kwarts- en kalkhoudende zandsteen en grind) bedekt het belangrijkste gedeelte van de gemeente, namelijk de valleien die door de verschillende waterlopen bevoeid worden, het lage punt van de heuvelhellingen en de drooggevallen, kleinere valleien.

De steensoorten die zich in deze ondergrond bevinden, werden in Sint-Lambrechts-Woluwe intensief ontgonnen.

2.1.1. De steengroeven

De steengroeven leverden het bouw materiaal voor verschillende bouwwerken in de gemeente zelf.

Zo werd bijvoorbeeld de toren van de Sint-Lambertuskerk opgetrokken uit breukstenen van de zandsteenontginning. De groeven bevonden zich langs de tegenwoordige Théodore Decuyperstraat en ook achter de Vandenhovenhoeve (waar nu *La Rasante* is). Ook in de lokale toponymie zijn nog sporen van hun aanwezigheid terug te vinden (bijvoorbeeld in de plaatsnamen *Bieteput*, *Camerenput*, *Hondspuut*, enz). In het begin van de 19de eeuw viel de systematische steenontginning stil en werd met zandafgraving begonnen.

2.1.2. De zandgroeven

Vanaf de 16de eeuw vinden we in de geschreven bronnen getuigenissen terug van de zandgroeven. Het meest gezochte zand was dat van het Brusseliaan. De breukstenen ervan hebben verschillende gebouwen bekleed. Het Lediaan zand werd dan weer gebruikt voor de bestrating van wegen. Sporen van zandwinning kan men nog altijd terugvinden in het Roodebeekpark.

Andere groeven bevonden zich in de Driesstraat, langs de Théodore Decuyperstraat en langs de Werkzaamheidstraat en de Vervloesemstraat.

Tenslotte moeten we ook de twee, rond 1890 door dokter Crocq ontdekte, vindplaatsen van kobalthoudend zand vermelden. Ze zijn echter van weinig belang.

2.1.3. De steenbakkerijen

Steenbakkerijen doen pas op het einde van de 19de eeuw hun intrede. Zij lagen verspreid over Sint-Lambrechts-Woluwe, Elsene en Ukkel. Vrij snel echter moesten ze plaats ruimen voor de groeiende verstedelijking van de gemeente. De laatste steenbakkerij hield in 1972 op te bestaan. Zij bevonden zich hoofdzakelijk in het westelijk deel van de gemeente, langs weerszijden van de Théodore Decuyperstraat en op het plateau van de *Tomberg*.

2.1.4. De kalkovens

Aan het begin van de 19de eeuw stonden er in Sint-Lambrechts-Woluwe vier kalkovens waarin kalkstenen van het Brusseliaan en soms van het Lediaan tot kalk werden verwerkt. De kalk werd aangewend om gronden vruchtbaarder te maken en in de bouw. Twee ovens bevonden zich dichtbij het centrum (in de buurt van de Vandenhovenhoeve op het tegenwoordige kruispunt van de Donkerstraat met de Slegerslaan). De twee andere stonden aan het begin van de Hof ten Bergstraat en langs de Théodore Decuyperstraat. De productie was uitsluitend bestemd voor lokaal gebruik. De kalkovens bleven dan ook niet lang actief.

2.2. Hydrografie

Het net van waterwegen in Sint-Lambrechts-Woluwe wordt bepaald door de Woluwe. Deze ontspringt uit drie bronnen in het Zoniënwoud. Die bronnen vormden tot achttien vijvers die in Bosvoorde tot één enkele beek samenkomen, namelijk de Vuylbeek die vervolgens de Woluwe genoemd wordt. De Woluwe stroomt in een vochtige alluviale vlakte, parallel met de Zenne. In Vilvoorde komt de Woluwe dan met de Zenne samen. Zo stroomt de Woluwe ongeveer vijftien kilometer lang door verschillende gemeenten. Aan drie van die gemeenten leende ze haar naam: Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-Stevens-Woluwe. Ter hoogte van het

Bronnenpark stroomt de Woluwe Sint-Lambrechts-Woluwe binnen. Hier wordt ze door drie bijriviertjes gevoed waaronder de Struykbeek (op de rechteroever) en de Roodebeek (op de linkeroever). Waar ze het Bronnenpark binnenstroomt bevindt ze zich op een hoogte van minder dan vijftig meter. De Woluwe stroomt dan 2.300 meter lang door de gemeente en verlaat deze weer op een hoogte van achtendertig meter.

Langs de stroom van de Woluwe lagen talrijke kunstmatige vijvers. Ze dienden als visvijver en bevoorraadden de lokale en Brusselse bevolking. Beneden in de valleien dienden ze tevens om de waterstand bij te regelen. Rond 1850 werden de vijvers drooggelegd. Nu blijven alleen nog de vijver van het Maloupark en enkele waterplassen op privé-terreinen over. De rijke flora van dergelijke moerassige zones is nog te bewonderen in het Bronnenpark, in het Maloupark en op het *hof ter Musschen*.

Vanaf de 12de eeuw werden verschillende molens aangedreven door de snelstromende Woluwe. Vier molens bevonden zich tot in de tweede helft van de 17de eeuw op het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe, namelijk de *Lindekemalemolen*, de molen *In den Kwak*, de *Vellemolen* en de molen van *hof ten Berg*. Oorspronkelijk waren er alleen graanmolens, maar vanaf het einde van de Middeleeuwen worden sommige al omgevormd tot papiermolen. In recentere tijden kenden ze nog een grote bloei. In de loop van de 19de eeuw verloren ze echter de concurrentieslag met nieuwe energiebronnen en verdwenen.

De grote overstromingen die de Woluwe veroorzaakte, noopten de gemeente ertoe om in 1925 de *Société intercommunale pour l'assainissement et l'aménagement de la vallée de la Woluwe* op te richten. Korte tijd daarna werden de werken aan het grote vergaarbekken van Machelen en Sint-Stevens-Woluwe aangevat. Dit was klaar in 1934. Na de Tweede Wereldoorlog begonnen grote werkzaamheden op het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe, Oudergem en Watermaal-Bosvoorde. Het grote vergaarbekken dat hier onder de Vorst- en Woluwelaan werd aangelegd, werd in 1953 voltooid.

Het debiet van de Woluwe kan soms zeer snel stijgen. De lagere delen van de vallei overstromen dan ook regelmatig. Daarom besliste het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest twee stormbekkens te bouwen, één voor de Watermaalbeek in Watermaal-Bosvoorde en één voor de Roodebeek

6. De Woluwevallei ter hoogte van Sint-Pieters-Woluwe en Sint-Lambrechts-Woluwe - 1990 (luchtfoto, © Eurosense S.A.).

in Sint-Lambrechts-Woluwe. Dit laatste zal worden gebouwd op het site van de oude *Verheylenweghenhoeve* en zal een capaciteit hebben van 33.000 kubieke meter (cf. *infra* hoofdstuk IV, 17).

2.3. Orografie

Sint-Lambrechts-Woluwe maakt deel uit van de streek van de lage Brabantse plateaus (met bijvoorbeeld in het noorden het *Tweehuizenplateau*, in het oosten het plateau van het *Kapelleveld*, in het zuidwesten de *Tomberg* en in het westen het plateau van *Linthout*). Toch wordt het reliëf voornamelijk bepaald door de Noord-Zuid georiënteerde Woluwevallei. Haar thalweg is gemiddeld honderd meter breed met duidelijk in het landschap gemarkeerde hellingen met een stijgingspercentage van zes procent. Voor het overige wordt het reliëf vooral bepaald door talrijke depressies en door de droge valleitjes van de Roodebeek en de Struykbeek, de belangrijkste bijriviertjes van de Woluwe. Het laagste punt ligt achtendertig meter boven zeeniveau (daar waar de Woluwe de gemeente verlaat in de richting van Sint-Stevens-Woluwe) en het hoogste op vierennegentig meter (in de buurt van de Vergotesquare).

2.4. Pedologie

De bodemlagen van Sint-Lambrechts-Woluwe hebben zich vooral ontwikkeld op Pleistocene loess-afzettingen (Wurm III) en op Tertiaire sedimentlagen (Eoceen). Later is daar Holoceen colluvium en alluvium bovenop gekomen.

2.4.1. Plateaus en hellingen

De bodemlagen van plateaus en hellingen bestaan voornamelijk uit leem- of zandleembodems. Het handelt daarbij vooral over Aa leembodems (met textuur-B-horizon). Ze zijn geschikt voor grootschalige cultuurgewassen, zoals tarwe, bieten of fruit (bijvoorbeeld ten noordwesten van *hoften Berg*, op de *Tomberg*, in de buurt van de Josephine-Charlottesquare en op het *Kapelleveld*). De AbB bodems (met textuur- of structuur-B-horizon) vindt men op de steile hellingen. Zij bevatten baksteenaarde.

2.4.2. Valleien en depressies

De bodemlagen in valleien en dalen of depressies van de horizon bestaan uit twee types. De Abp bodems op een leemachtige samenstelling bieden goede afwateringsmogelijkheden. Ook de gleyige

bodems met gereduceerde horizon liggen op een leemachtige basis. De valleien zelf bestaan uit deze laatste bodems (dit geldt voor de Woluwe zelfs voor haar ganse loop). Ze zijn gebruikt geweest als weilanden en voor de aanplanting van populieren.

3. Besluit

De vallei van de Woluwe verdeelt het grondgebied van de gemeente in twee ongelijke delen. Ze vormt de as waarrond het leven in en van Sint-Lambrechts-Woluwe zich zal afspelen. Zo zien we dat langs de rivier niet alleen het dorp werd gevestigd, maar ook de oude heerlijkheden, de rijke buitenverblijven, de boerderijen, molens, herbergen, enz.

De goede landbouwgronden en de rijke ondergrond hebben van Sint-Lambrechts-Woluwe een landelijke gemeente met talrijke hoeves gemaakt. De voor de graanteelt geschikte leemgronden bevonden zich op plateaus en hellingen. De vochtige gronden in het oosten hebben een economische ontwikkeling van de vallei in de hand gewerkt (vijvers en visvijvers, molens, brouwerijen, enz.) en leenden zich ook tot veeteelt. Beboste gebieden zijn er nu nog alleen beneden aan de hellingen of in vochtige delen, zoals de vallei van de Struykbeek. Het *Linthoutbos*, een uitloper van het Zoniënwoud, nam oorspronkelijk zeventig hectaren van het oppervlak van Sint-Lambrechts-Woluwe in en strekte zich verder uit van de oevers van de Woluwe tot aan de Maalbeek (op het tegenwoordig grondgebied van Etterbeek en Schaarbeek). In 1835 werd dit lindenbos echter volledig ontgonnen.

In vergelijking met andere gemeenten in de Brusselse regio, is het verstedelijkingsproces in Sint-Lambrechts-Woluwe eerst laat op gang gekomen. Het begon eind 19de eeuw in het westen met de aanleg van een aantal straten in dambordpatroon en het zette zich voort in de wijk van de *Tomberg*. Hier zien dan grote verkeersaders het licht, zoals de Brand Whitlocklaan of de Broquevillelaan. In de jaren '20 manifesteert zich een nieuw fenomeen. Er worden dan sociale woonwijken gebouwd. De belangrijkste is de tuinwijk van het *Kapelleveld* die voornamelijk zuidelijk georiënteerd is op een zacht glooiende heuvel. Deze wijk heeft dan weer een waaivormig stratenpatroon.

Ook al moesten de landbouwgronden plaats ruimen voor bebouwde zones die aan de noden

van de snel groeiende bevolking moesten tegemoet komen, toch blijft Sint-Lambrechts-Woluwe een gemeente waar beide aspecten van de leefgemeenschap in evenwicht werden gehouden. Sint-Lambrechts-Woluwe is een echte residentiële buitenwijk geworden, maar men heeft ervoor

gezorgd dat, ondanks de aanleg van de Woluwelaan, het uitzicht van de vallei behouden bleef. Door een keten van parken, grasvelden en vijvers heeft men een eenheid tot stand gebracht tussen zones met cultureel, historisch en esthetisch belang.

4. Bibliografie

L. BAEYENS en R. DUVAL, *Carte des sols de Belgique. Texte explicatif de la planchette Zaventem 88E*, 1958.

C. CAMERMAN, Le sous-sol de Bruxelles et ses anciennes carrières souterraines, *Annales des Travaux publics de Belgique*, 1955, 2, p. 5-26.

Bodemkaart van België, schaal 1/20.000. Zaventem 88E. Brussel, Militair Cartografisch Instituut, 1956.

Geologische kaart van België. Brussel-Zaventem 88. Brussel, 1893.

Topografische kaart van België op schaal 1/25.000. Brussel-Zaventem 31/3-4, Brussel, Nationaal Geografisch Instituut, 1979-1980.

J.-J. CROCQ, Découverte de cobalt dans les sables tertiaires des environs de Bruxelles, *Bulletin de l'Académie royale de Médecine*, LIII, 1894, p. 485-498.

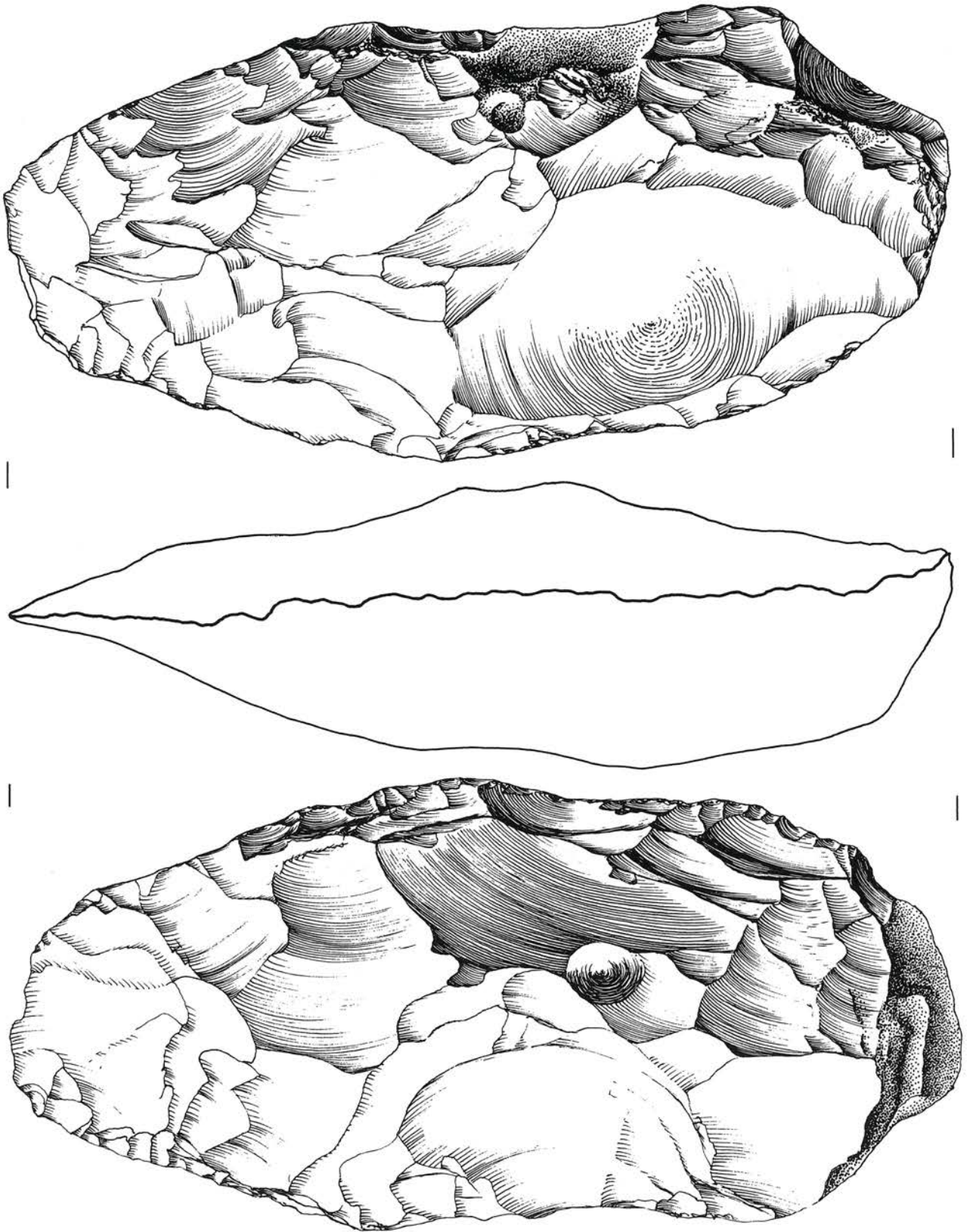
G. DESPY en A. DESPY-MEYER, Sint-Lambrechts-Woluwe, in *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek. Vlaanderen-Brussel*, 2, Brussel, 1980, p. 1372-1374.

J. d'OSTA, *Dictionnaire historique des faubourgs de Bruxelles*, Brussel, 1989, p. 290-299.

A. RUTOT en E. VANDENBROECK, *Explication de la feuille de Bruxelles*, Brussel, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, 1883.

M. VILLEIRS, M. DUJEU en D. FRANKIGNOUL, *Histoire de Woluwe-Saint-Lambert*, Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, 1991.

Woluwe-Saint-Lambert du village à la ville, *Cahiers de la Francité*, 2, 1987, p. 1-81.

7. Mousteriaan vuistbijl (Midden-Paleolithicum, vindplaats niet gepreciseerd). Schaal 1/1.

III

Historisch overzicht

1. Sint-Lambrechts-Woluwe vóór de 12de eeuw

1.1. De vallei van de Woluwe

Zeker vanaf het Neolithicum zijn talrijke menselijke nederzettingen ontstaan langs de Woluwe en haar bijrivieren. De belangrijkste site is tot vandaag nog altijd de vindplaats van de Michelsbergcultuur van *Bosvoorde-Vijver*, gelegen in het Zoniënwoud op droge zandige gronden. In dezelfde omgeving, en waarschijnlijk ook van de Michelsbergcultuur, zijn er nog de sites van de *Kattenberg* en omstreken (Groenendaalsesteenweg en het terrein tegenover het kerkhof). Andere nederzettingen liggen verspreid over de Woluwevallei, vooral op de rechteroever tussen Bosvoorde en Oudergem (*Rood Klooster* en *Hertoginnedal*). Verder stroomafwaarts, in Sint-Lambrechts-Woluwe, vinden we de nederzetting van *Lindekemalemolen* en losse vondsten op het *Kapelleveld*. In deze context kunnen we ook de nederzetting van het *Bos van Stokkel* in Kraainem en losse vondsten in Zaventem (*Kerkring*, *Hoogstraat* en het gehucht Loo) vermelden, alsook de teruggevonden voorwerpen op de kaap van de *Tuytenberg* in Sterrebeek.

Tijdens de Romeinse periode en vooral vanaf de Flavische tijd neemt de bevolking in de streek rond Brussel aanzienlijk toe. Het zijn vooral de hogere plateaus die de valleien domineren die nu worden opgezocht. Slechts weinig sporen van nederzettingen uit deze periode werden in de Woluwevallei zelf teruggevonden. De voorwerpen die in Sint-Lambrechts-Woluwe werden gevonden komen later aan bod. In Sint-Pieters-Woluwe vond men muntstukken terug en in Bosvoorde een Constantijns muntstuk, maar al bij al blijven het slechts sporadische vondsten.

Van de Merovingische periode vinden we alleen sporen terug aan de benedenloop van de Woluwe. In Haren, Diegem en Machelen vond men een reeks begraafplaatsen. Voor het overige is er in de rest van de vallei geen enkel spoor van deze periode meer terug te vinden.

1.2. Het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe

8. De Woluwevallei in 1969 (Luchtfoto, © Eurosense S.A.).

1.2.1. Prehistorie

1.2.1.1. Paleolithicum

Oudste getuige van menselijke aanwezigheid in de Woluwevallei op het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe is een geretoucheerde silexafslag die op het *Kapelleveld* gevonden werd. Waarschijnlijk dateert de afslag uit het Midden-Paleolithicum. In dezelfde periode hoort een Mousteriaan- vuistbijl thuis, maar we kennen de vindplaats er niet van.

Vondsten uit het Paleolithicum zijn tot nog toe in de streek rond Brussel zeldzaam. Ze bestaan dan nog hoofdzakelijk uit paleontologische resten, zoals in de Burgemeesterstraat in Elsene, op de rechteroever van de Maalbeek, op de *Kattepoel* in Schaarbeek en in het gehucht de *Kat* in Ukkel. Grondwerken in Etterbeek op het kruispunt van de Sint-Michielslaan brachten ook een Mousteriaan vuistbijl aan het licht.

1.2.1.2. Mesolithicum

Tijdens het Mesolithicum vangt de definitieve klimaatsverbetering aan (de laatste grote koudegolf was het DRYAS III rond 8.000 BP). Deze periode zal drie- tot vierduizend jaar duren. Het zachtere klimaat brengt ingrijpende wijzigingen met zich mee voor fauna en flora. De steppegebieden van de ijstijden waren gunstig voor het rendier. Nu wordt echter het bos veel belangrijker. In deze mildere omgeving verschijnen nieuwe diersoorten zoals het hert en het everzwijn. Deze veranderingen in het biotoop beïnvloeden aanzienlijk het leven van de bewoners van onze gewesten. Zij moeten hun levensstijl aanpassen. Voor een succesrijke jacht worden pijl en boog steeds belangrijker. Deze jacht vindt nog bijna uitsluitend plaats in het woud en niet langer, zoals tijdens het Paleolithicum, in de grote open ruimten, waarin de kudden wild zich langzaam voortbewogen. Daarom ook zijn de meest typische artefacten voor het Mesolithicum in de eerste plaats kleine silexfragmenten die zorgvuldig geretoucheerd werden en aangewend als pijlpunt. Daarnaast zijn er ook kleine schrabbers, boren, klingen, enz.

In Midden-België en vooral in de streek rond Brussel is het Mesolithicum erg slecht gekend. Behalve op het *Nekkersgat* in Ukkel vinden we de getuigenissen van deze periode meestal vermengd met recentere periode terug, bijvoorbeeld met neolithische en vooral met midden-neolithische resten. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de sites op de rechteroever van de Woluwe te Oudergem en Bosvoorde en ook in het *Hertoginnedal* en te Sint-Lambrechts-Woluwe waar in een neolithische laag bij *Lindekemalemolen* twee microlieten werden gevonden. Oppervlaktevondsten op het plateau van het *Kapelleveld* leverden achtendertig mesolithische voorwerpen op. In het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe heeft men elf klingen waarvan de herkomst onbekend is.

1.2.1.3. Neolithicum

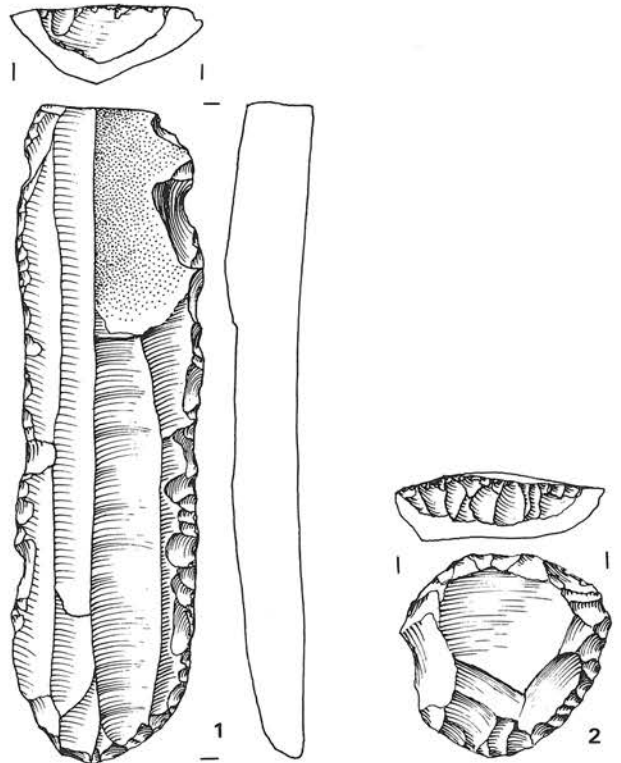
De neolithisering schijnt zich in de streek rond Brussel pas laat te hebben ingezet. Pas vanaf het begin van het vierde millennium (eigenlijk al het Midden-Neolithicum) met het opduiken van de Michelsbergcultuur is het Neolithicum definitief aanwezig.

De Michelsberglieden vestigen zich op lichte, droge en goed gedraineerde zanderige of zandlemige gronden. Zij installeren zich bij

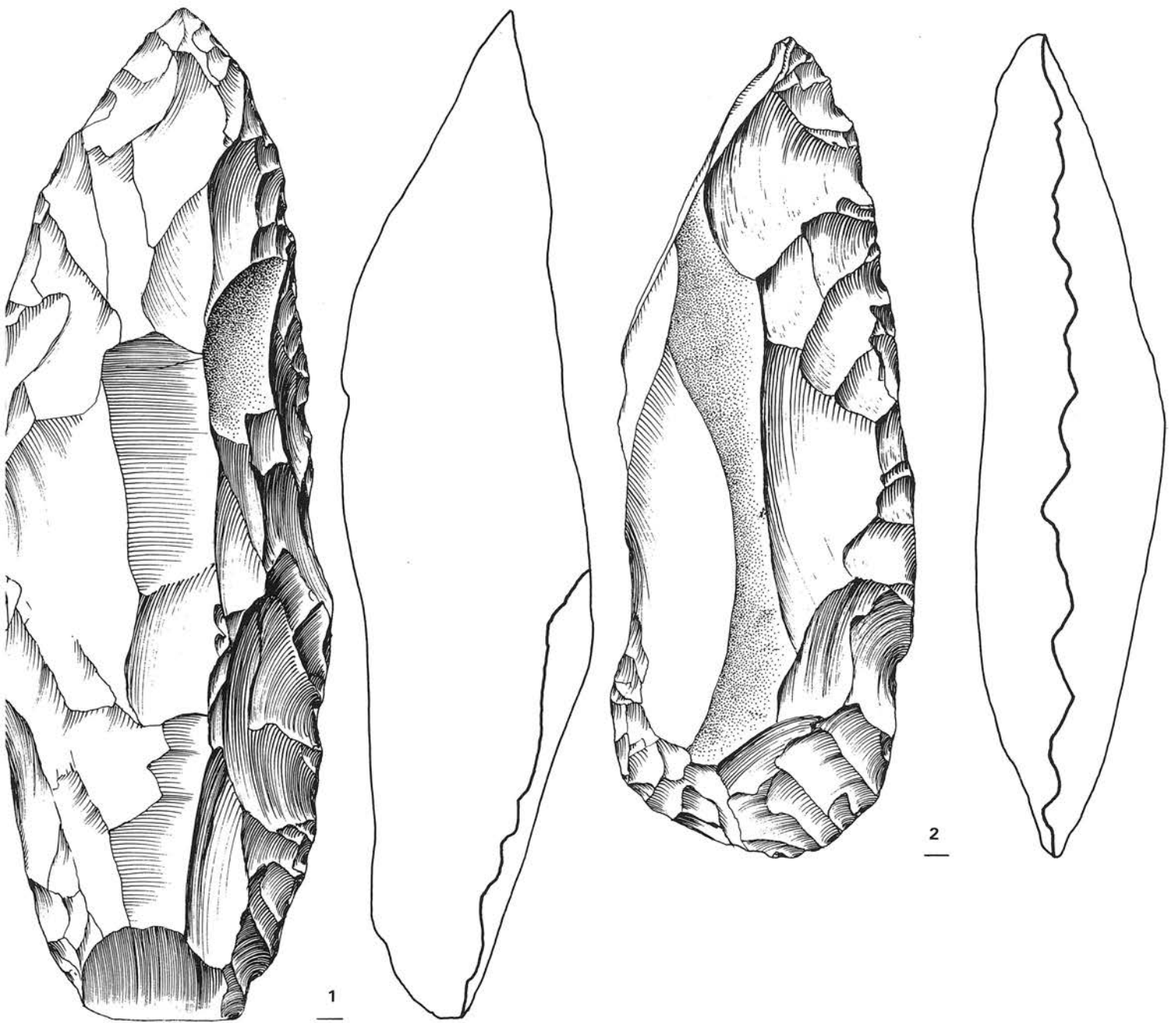
voorkeur op een heuveltop of op een landtong dichtbij een waterstroom.

Het site van *Lindekemalemolen* in Sint-Lambrechts-Woluwe neemt zo'n dominerende plaats in de vallei in. Het ligt op een zanderige hoogte bij de samenvloeiing van de Struykbeek en de Woluwe. De zuidelijke en westelijke zijde van de nederzetting torenen boven de beek uit, terwijl de oostelijke zijde door een natuurlijke groeve van de omgeving is afgesloten. Het ziet er naar uit dat vooral de westkant van de zandheuvel bewoond werd. Hier vond men namelijk talrijke klingen, schrabbers en pijlpunten terug die tot het Midden- en Laat-Neolithicum mogen gerekend worden.

Andere resten kunnen we niet nauwkeurig situeren. Ze wijzen er wel op dat het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe tijdens het Midden-Neolithicum bewoond is geweest. We moeten ons hierbij echter vooral baseren op oppervlaktevondsten op het plateau van het

9. Klingschrabber (1) en duimnagelschrabber op afslag (2) (Neolithicum, vindplaats niet gepreciseerd). Schaal 1/1.

10. Pic (1) en bewerkte bijl (2) (Midden-Neolithicum, vindplaats niet gepreciseerd). Schaal 1/1.

Kapelleveld (schrabbers, fragmenten van bijlen en klinges, boren, enz.).

Er werden ook veel silexfragmenten uit het Neolithicum teruggevonden op het plateau bij Stokkel, niet ver van de linkeroever van de Struykbeek.

Een aantal voorwerpen in de Koninklijke Musea voor Kunsten Geschiedenis en in het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe komen van onbekende vindplaatsen. Te vermelden is ook een aantal toevalsvondsten in de vallei, langs de Woluwe.

1.2.2. Romeinse tijd

Van de Metaaltijden is tot nog toe in Sint-Lambrechts-Woluwe geen enkel spoor terug-

gevonden. Ook in de rest van de Woluwevallei kwam nog niets aan het licht.

In de Romeinse tijd worden voor de bewoning bij voorkeur de vrij vlakke plateaus die de valleien domineren opgezocht. De zware grond wordt er ontbost om aan landbouw te kunnen doen.

Om transport en communicatie te vergemakkelijken leggen de Romeinen een wegennet aan. Zo wordt de streek rond Brussel als het ware omringd door een reeks wegen en zijwegen, maar geen enkele doorkruist de regio zelf. In het westen loopt de grote weg Bavai-Asse met in het noorden een kleinere weg die Asse met Elewijt verbindt. In het oosten is er een kleinere weg van Rumst naar Waver en in het zuiden loopt de weg Tongeren-Tienen. Volgens de overlevering zou op deze laatste de Dieweg hebben aangesloten,

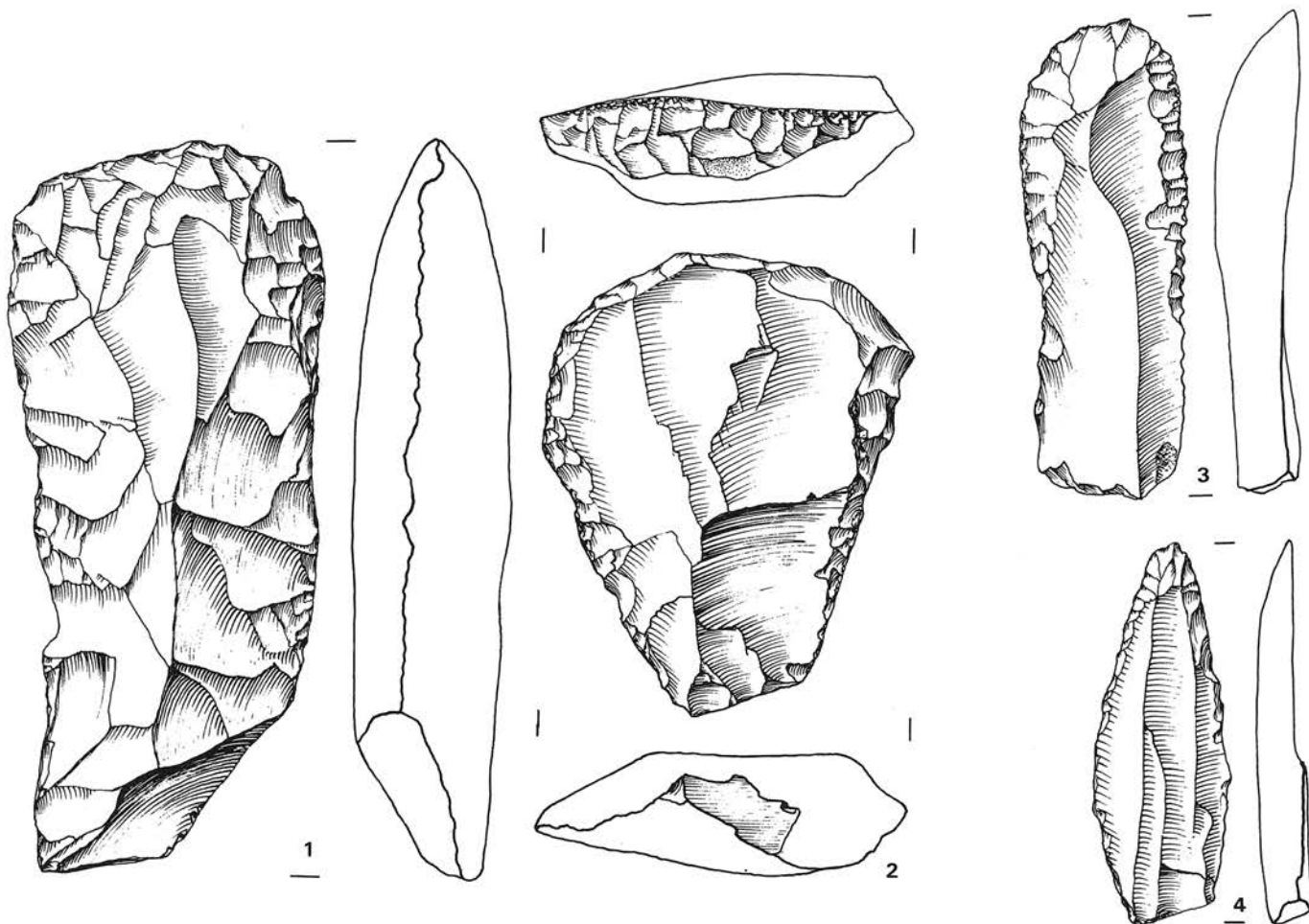
een oude weg van Ukkel naar Wezembeek. Er dient te worden gewezen op het totaal ontbreken van enige informatie die kan aantonen dat deze weg ook verder liep tot in Sint-Lambrechts-Woluwe, wat sommige auteurs hebben beweerd onder het voorwendsel dat de Théodore Decuypersstraat vroeger (van de 14de tot het begin van de 19de eeuw) Dieweg werd genoemd.

De welgestelde lagen van de bevolking ten tijde van de Romeinen begroeven hun overledenen onder een tumulus. In de lokale toponymie staan mogelijk nog herinneringen daaraan opgetekend: het *Scheperstommeken* in Evere, het *Tommeken* in Diegem, het *Tomveld* in Melsbroek, het *Tomveld* of *Tomberg* in Zaventem. Ook in Sint-Lambrechts-Woluwe verwijzen de plaatsnamen *Tomveld* (in het westen van de gemeente, waar nu de Gribaumontlaan en de Lommerlaan liggen) en *Tombergveld* of *Tomberg* (op ongeveer zevenhonderd meter van het vorige gelegen, waar nu het Tombergplein is) mogelijk naar tumulusbegraafplaatsen. Deze hypothese of

plaatselijke legende kon echter nog door geen enkele materiële getuigenis worden gestaafd.

In zijn werk *Oryctographie de Bruxelles*, uitgegeven in 1784, vermeldt de natuuronderzoeker François-Xavier Burtin het bestaan van de resten van een toren in Sint-Lambrechts-Woluwe, dichtbij de rivier. Hij dateert de toren in de Romeinse tijd en situeert hem in een veen. In deze venen zouden ook wapens en muntstukken zijn teruggevonden. Doch ook hier moeten we wegens het totaal ontbreken van documentatie en bewijzen erg voorzichtig blijven.

De enige tastbare resten die wij nog hebben van de Romeinse aanwezigheid in de gemeente bestaan uit een muntstuk (gevonden in de Vervloesemstraat) en tegels in aardewerk en dakpannen (gevonden in de buurt van de *Kwak*) die waarschijnlijk deel uitmaakten van een hypocaustum en dus toelieten de aanwezigheid van een villa te veronderstellen. Waarschijnlijk waren de Woluwevallei en de plateaus errond bewoond. Er werden talrijke sporen van

11. Bewerkte bijl (1), cirkelschrabber (2), klingschrabber (3) en pijlpunt (4), silex (Midden-Neolithicum, vindplaats niet gepreciseerd). Schaal 1/1.

landbouwnederzettingen gevonden vooral in Sint-Stevens-Woluwe, Machelen, Vilvoorde en Melsbroek (*hof ten As*). Daarnaast mogen we ook de villa in Zaventem niet vergeten. In het gehucht Loo in Diegem werd een muntschat gevonden en op het site van zandgroeve De Kempeneer, eveneens te Diegem, bevond zich een necropool voor crematiegraven.

Ook al kan de documentatie niet overvloedig worden genoemd, toch ziet het ernaar uit dat het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe in de Romeinse tijd bewoond is geweest. Precieze plaats en organisatie ervan blijven echter onbekend.

1.2.3. Merovingische tijd

Geen enkele getuigenis uit de Merovingische tijd is tot ons gekomen. Alleen vermeldt M.E. Mariën de ontdekking van een Merovingisch graf bij het *Tomveld*. Hij levert echter geen enkel bewijs.

2. Sint-Lambrechts-Woluwe in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd

2.0. Inleiding

Men kan niet over de geschiedenis van Sint-Lambrechts-Woluwe spreken zonder daarbij die van Sint-Stevens-Woluwe en zeker van Sint-Pieters-Woluwe te betrekken. Deze gemeenten grenzen immers aan elkaar en het is algemeen geweten hoezeer gemeentegrenzen (in het algemeen en zeker in het Brusselse) recent kunnen getekend of vertekend zijn. Belangrijker is nog dat, ook al weten we dat de vallei van de Woluwe vanaf eind 9de eeuw zowel in stroomopwaartse als in stroomafwaartse richting (Watermaal-Bosvoorde en Sint-Stevens-Woluwe) bewoond was, er geen geschreven bronnen bestaan vóór het begin van de 11de eeuw. Vanaf dan wordt Woluwe wel vermeld, maar zonder enig onderscheid. Het is pas einde 12de en begin 13de eeuw dat we in de bronnen de drie heiligennamen zien verschijnen. Het is dus vaak moeilijk uit te maken over welke gemeente het precies handelt en pogingen in die richting moeten streng en kritisch blijven beschouwd worden.

Desalniettemin hebben we dankzij verschillende historische studies de geschiedenis van de bewoning in de Woluwevallei leren kennen. Het begon met een synthese die Alphonse Wauters aan het begin van de 19de eeuw uitwerkte, maar belangrijk is vooral het recente lijvige overzicht door Marc Villeirs. Het is aan dit magistrale werk dat dit artikel voor een groot deel schatplichtig is.

We kunnen nu al het grondgebied van het huidige Sint-Lambrechts-Woluwe omschrijven als het geheel van gronden en bezittingen dat in de Middeleeuwen bekend stond als *Wolua sancti Lamberti*. Daarbij mag nog een deel van het *Linthoutbos* worden gerekend en het westelijk deel van de heerlijkheid Stokkel, vooral het valleitje van de Struykbeek en de hoger gelegen gronden van de *Klakkedelle* (Louvain-en-Woluwe). Al bij al blijken zowel de natuurlijke als de politieke gemeentegrenzen betrekkelijk oud te zijn.

In het oosten lag het *Linthoutbos*, de meest noordelijke uitloper van het Zoniënwoud, verdeeld over Etterbeek, Schaarbeek, Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-Pieters-Woluwe. In het noorden bestaat de grens met Evere en Sint-Stevens-Woluwe uit een stuk braakland dat het plateau bedekt tussen de Woluwevallei enerzijds en de valleien van de Schaarbeek en de Zenne anderzijds. Ook in het noordwesten vinden we de oude grens nog terug tussen aan de ene kant Sint-Stevens-Woluwe (aan de benedenloop van de Woluwe gelegen en vroeger ook wel «Neer-Woluwe» of «Neder-Woluwe» genoemd) en aan de andere kant het geheel Sint-Lambrechts-Woluwe/Sint-Pieters-Woluwe (aan de bovenloop van de Woluwe gelegen en soms ook «Op-» of «Ob-Woluwe» genoemd). In het westen en het zuiden werd de grens met Sint-Pieters-Woluwe gevormd door politieke en economische omstandigheden die we op de volgende bladzijden zullen verduidelijken. De twee oude kernen van de agglomeraties bevinden zich immers veel te dicht bij elkaar om in een vroeger stadium twee afzonderlijke gehelen te hebben gevormd.

2.1. De Sint-Lambertusparochie

2.1.1. Oorsprong

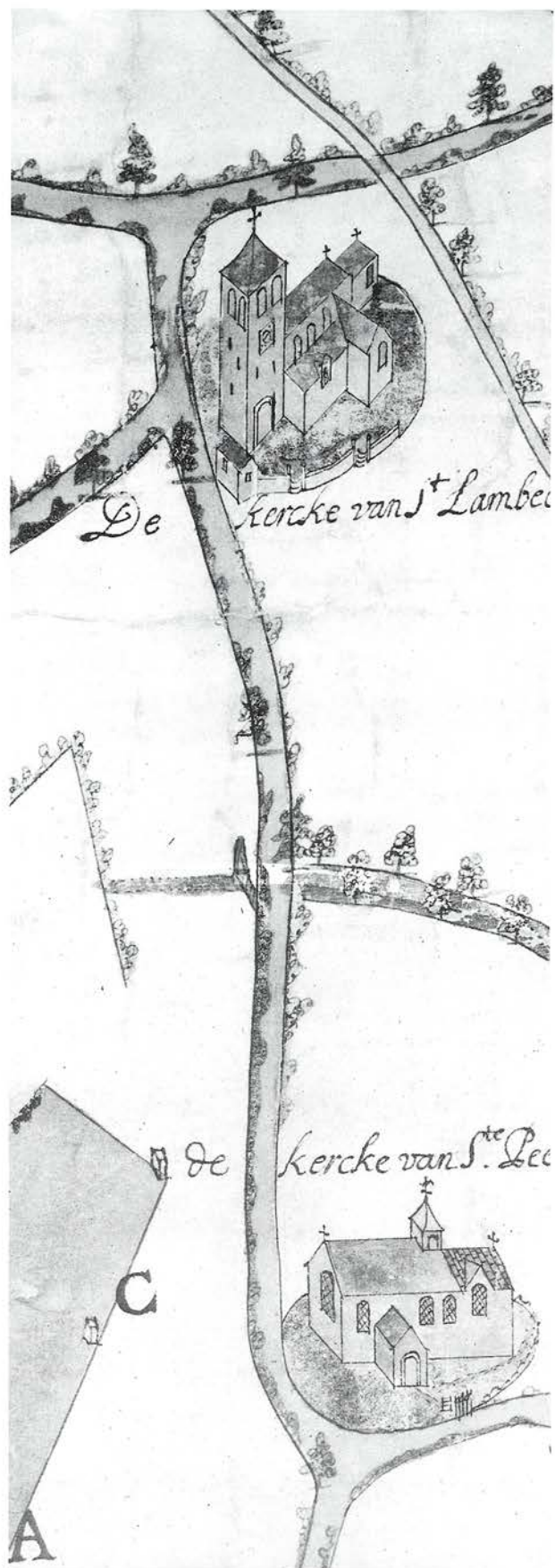
De eerste keer dat Sint-Lambrechts-Woluwe ondubbelzinnig in de geschreven bronnen wordt vermeld, gaat het om haar kerk. Dit is in de 12de eeuw. Deze kerk zal gedurende heel het Ancien Régime onder het rechtstreekse gezag staan van de deken van het groot kapittel van de collegiale kerk Sint-Michiel en Sint-Goedele te Brussel. Hij is er het hoofd van en heeft er het grootste profijt van. Het Brusselse kapittel heeft ofwel uit handen van een leek een reeds bestaande parochiale kerk of kapel verkregen, ofwel zelf snel een kerk opgericht op gronden die ze daar bezat. Met de huidige stand van onderzoek kunnen we deze kwestie niet oplossen.

We weten in ieder geval dat in het midden van de 11de eeuw het Brusselse kapittel in het bezit was van zeven bunders land gelegen in *Wolewe*. We moeten dus deze plaats identificeren met Sint-Lambrechts-Woluwe, vermits we alleen hier het Brusselse kapittel als grondbezitter zien opduiken. Volgens de valse stichtingsakte van het kapittel uit 1047 zou de schenker van deze gronden een zekere Balderik geweest zijn. Gewoonlijk wordt hij vereenzelvigd met Lambertus II Balderik, graaf van Leuven (ca. 1041-1062). Later zullen zijn nazaten in Brabant het hertogelijke ambt op zich nemen. Sommigen, waaronder de auteurs, verwerpen daarom de stichtingslegende van de Sint-Lambertuskerk door de opvolger van de H. Lambertus, namelijk de H. Hubertus, in de 8ste eeuw. Liever zien wij in de patroonheilige van de kerk een verwijzing naar de graaf die aan het kapittel van Sint-Goedele de gronden schonk.

2.1.2. Parochiale bevoegdheid en de tienden

Aansluitend op de zo net uiteengezette hypothese, moeten we nu de aanzienlijke uitbreiding van de parochiale bevoegdheid van de Sint-Lambertuskerk in de Middeleeuwen onder de loep nemen. Het grondgebied van de parochie is bijna helemaal ingesloten door dat van Sint-Pieters-Woluwe. In deze periode behoort inderdaad bijna de hele rechteroever van de Woluwevallei tot de parochie van Sint-Pieters-Woluwe. De parochie van Sint-Lambrechts-Woluwe bezet met andere woorden uitsluitend de linkeroever, meer bepaald het oude dorpscentrum rond de kerk, het gehucht *Roodebeek*, het *Linthoutbos* en het domein *hof ten Berg*. Al deze gronden waren oorspronkelijk hertogelijk bezit of ermee verbonden. Het grootste deel ervan werd aan de abdij van Vorst afgestaan. Bovendien liggen de beide parochiale kerken slechts enkele honderden meters van elkaar verwijderd en lijkt de Woluwe een deel van de parochiale grens uit te maken. Deze twee gegevens kunnen slechts verklaard worden in het licht van politieke, economische of familiale omstandigheden.

Vanaf de late Middeleeuwen en vooral in de Nieuwe Tijd strekte de Sint-Lambertusparochie zich uit naar het oosten en was de Sint-Pietersparochie afhankelijk van haar. Het belangrijkste vruchtgebruik van de Sint-Lambertusparochie ging echter naar het kapittel van de collegiale kerk van Sint-Goedele, terwijl de tienden van de Sint-Pietersparochie toekwamen aan de abdij van Vorst. In de 14de eeuw merkt men al het bestaan op van enclaven van de Sint-

13. De kerk van Sint-Lambrechts-Woluwe en de kerk van Sint-Pieters-Woluwe in 1707. Detail van het grondboek van het Sint-Jansgasthuis te Brussel (Archieven van het O.C.M.W. van Brussel, © A.C.L. Brussel).

Lambertusparochie op de rechteroever van de Woluwe. Zo is er bijvoorbeeld de *Lenneke Marekapel*, eigendom van de heren van Stokkel, waarvan het patronaat werd verdeeld tussen de heren van Stokkel en de deken van het kapittel van Sint-Goedele. Dit fenomeen, dat niet helemaal te verklaren is, duurt voort in de 15de en 16de eeuw en is dan zo buiten proportie gegroeid dat de inning van de tienden uiterst ingewikkeld werd.

Deze situatie gaat echter ongetwijfeld aan de periode 1580-1722 vooraf. De twee parochies worden dan bijna permanent door één enkele priester bediend, in dit geval de priester van Sint-Lambrechts-Woluwe. De Sint-Lambertusparochie neemt nu werkelijk bezit van die van Sint-Pieter. Alle akten (doopsel, huwelijk en overlijden) voor de inwoners van Sint-Pieters-Woluwe worden tussen 1651 en 1721 op schrift gesteld en bewaard in de parochiale registers van de Sint-Lambertuskerk. De laatste priester die de twee parochies voor zijn rekening nam, Philippus Van der Zijpen, pleitte zelfs voor een definitieve opname van de Sint-Pietersparochie in de zijne, maar hij kon zijn zaak niet tot een goed einde brengen. Toch toont de kaart van Ferraris ons dat op het einde van de 18de eeuw heel Stokkel afhing van de Sint-Lambertusparochie.

2.2. Het dorp

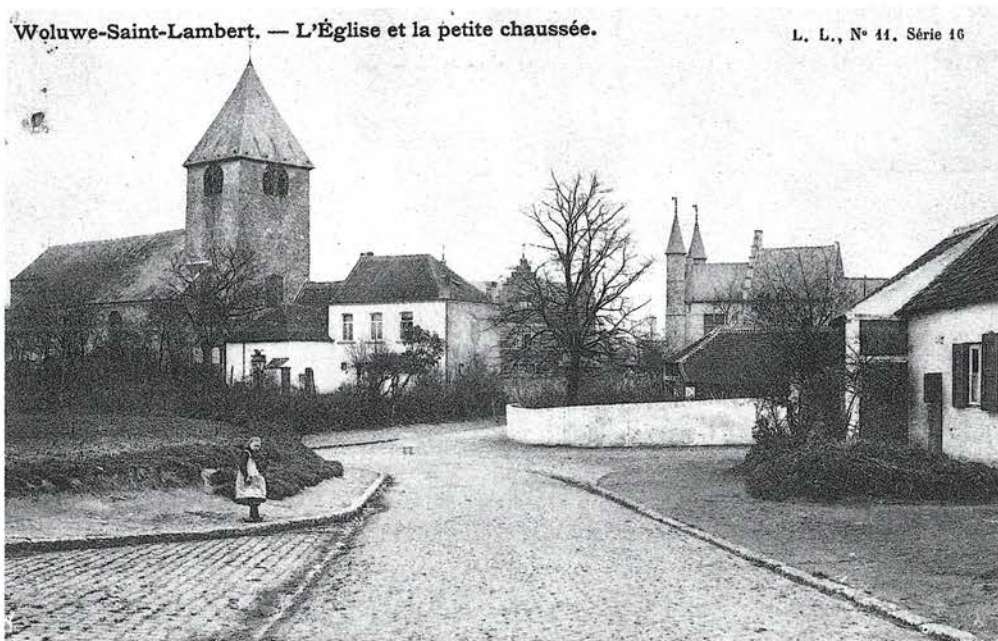
2.2.1. Het centrum

Deze paragraaf betreft het oude centrum gelegen rond de Sint-Lambertuskerk en tussen deze kerk en de doorwaadbare plaats van de Woluwe in de Vootstraat. Bij deze woonkern moeten we ook de gronden op de *Tomberg* en zijn hellingen rekenen, in het zuiden tot aan de grens met Sint-Pieters-Woluwe, in het noorden tot aan de vallei van de Roodebeek (de Roodebeek zelf niet meegerekend) en in het oosten tot op de valleibodem van de Woluwe.

Het ontstaan van het dorp is ten laatste enkele decennia voor het ontstaan van de parochie te dateren, dit is in de eerste helft van de 11de eeuw. Dit komt voor deze streek overeen met de periode van economische en demografische expansie en met de nieuwe ontginningen hieraan verbonden. Ook het opduiken van de eerste graven van Leuven, de latere hertogen van Brabant, stemt met deze periode overeen.

2.2.2. Het gehucht *Roodebeek*

2.2.2.1. Ligging

14. De oude dorpskom omstreeks 1900. Van links naar rechts: Sint-Lambertuskerk (voor de uitbreidingswerken van 1938-1945), het *Kostershuis* (afgebroken in 1935), de omheiningmuur van de hoeve *Vanden Berghen* (afgebroken in 1928), een hoevetje langs de Tombergstraat (afgebroken in 1911) (prentkaart, Gemeentelijk Museum).

Het gehucht *Roodebeek* bestaat uit enkele belangrijke hoeven in het kleine dal van de Roodebeek op ongeveer vijftig meter boven zeeniveau. De hoeven bevonden zich op de rand van de natuurlijke weilanden die zich rond dit bijriviertje van de Woluwe hadden gevormd, dichtbij het *Slot* waar de twee rivieren samenvloeien. De hoeven getuigen van de landbouwactiviteit langs de lagere delen van de Roodebeek in de richting van de Woluwe en vooral van de in cultuur gebrachte gronden tussen de Woluwe, het *Linthoutbos*, de grens met Evere en het domein *hof ten Berg*. Daarnaast waren er natuurlijk ook de gronden die rechtstreeks verbonden waren met de primitieve dorpskern.

2.2.2.2. Grondbezit

In 1173 werden bezittingen gelegen in *Roodebeek* door een lid van de familie van Kraainem afgestaan aan de abdij van Vorst. Dit laat ons toe te veronderstellen dat dit deel van de gemeente zeker voor deze datum al ontgonnen was. Tijdens heel de Middeleeuwen tot in de Nieuwe Tijd blijft de abdij van Vorst de belangrijkste landeigenaar in dit deel van de gemeente. In het zuidwesten van het gehucht bevinden zich tevens de enige bezittingen van de abdij van Terkameren in Sint-Lambrechts-Woluwe. Negentig procent van wat de Jezuiten van Brussel in de 17de eeuw buiten de stad bezaten, bevond zich te Sint-Lambrechts-Woluwe, voor het merendeel in *Roodebeek*.

2.2.2.3. Varia

Dit gehucht is misschien ook de zetel van een kleine feodale heerlijkheid van de hertog van Brabant geweest. Zo komen we in de 13de eeuw een familie «de Rodenbeke» tegen die enkele belangrijke posten bekleedt in de schepenbanken van Ukkel en Brussel. De familie zal haar naam verlenen aan één van de belangrijkste families van Brussel. Voor de 14de eeuw meldt Alphonse Wauters ook de aanwezigheid van een kluisenaarshut waarvan de herinnering in de toponymie tot het begin van de 19de eeuw bewaard bleef.

2.2.3. Het *Linthoutbos*

Het *Linthoutbos* was een dicht woud dat zich uitstreckte van de vallei van de Maalbeek tot de Woluwevallei, of met andere woorden over de huidige gemeenten Etterbeek, Schaarbeek, Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-Pieters-Woluwe. Zonder enige twijfel behoorde het oorspronkelijk toe aan de hertogen van Brabant, zoals trouwens

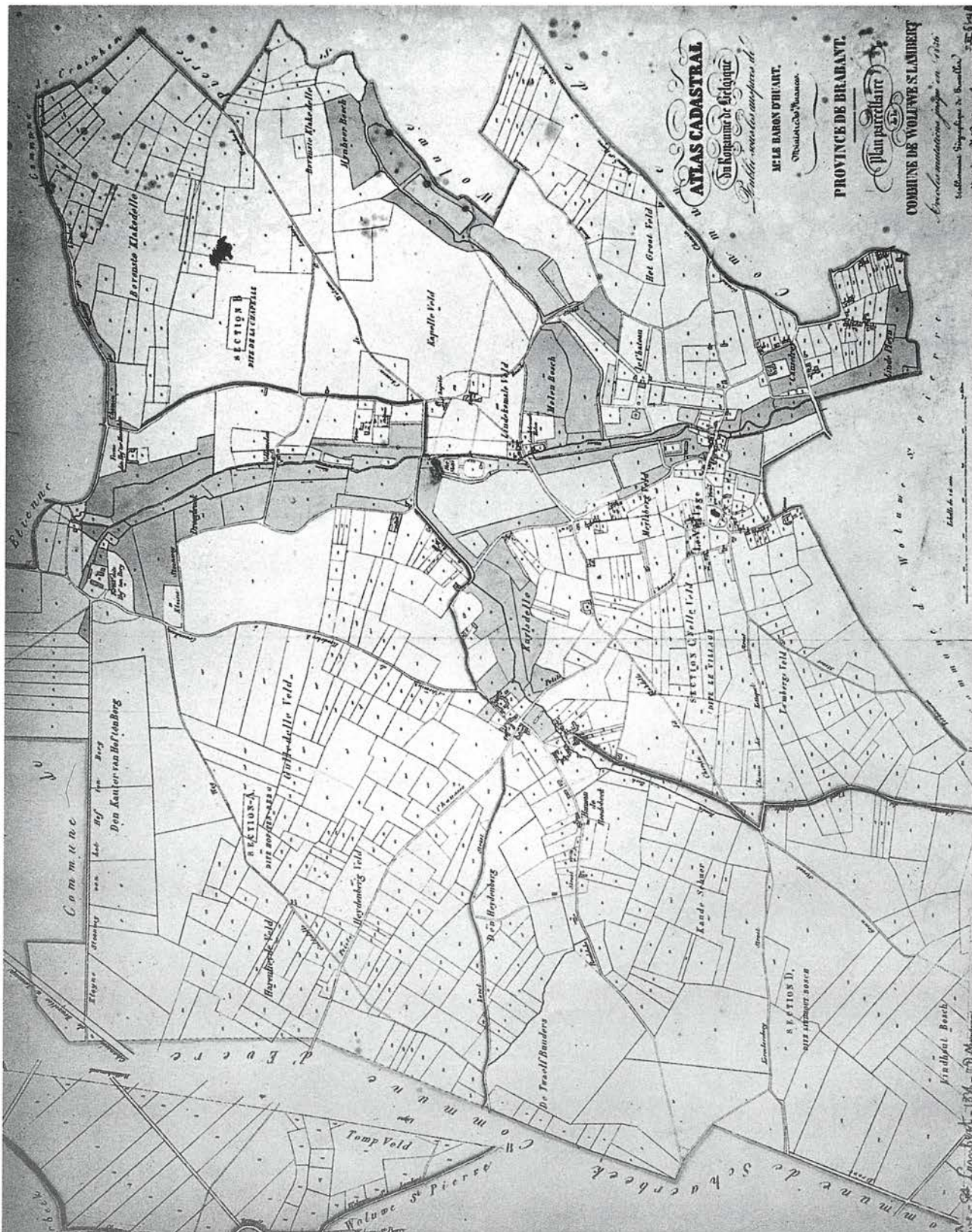
ook de rest van het Zoniënwood. Wanneer het bos voor het eerst in de teksten opduikt, is het in handen van de kasteelheren van Brussel. Het grootste deel zal spoedig daarna toekomen aan de abdij van Vorst die er vanaf midden 12de eeuw een hoeve bouwt. De ligging van deze hoeve is echter onbekend. Er zijn verschillende aanwijzingen om haareerder in Schaarbeek dan in Sint-Lambrechts-Woluwe te situeren. Het deel van het bos dat aan de abdij van Vorst toebehoorde, strekte zich uit van de huidige Vergotesquare tot de Montgomerysquare en van de Linthoutstraat tot de Meudonsquare. Op het einde van het Ancien Régime werd het geconfisqueerd. Het bos was dan tweehonderd hectaren groot. Het werd dan opnieuw met het Zoniënwood verbonden en viel onder toezicht van de dienst Waters en Bossen. Het kleinere deel van het bos dat ten noorden van dit deel lag, werd vanaf het gehucht *Roodebeek* en al sinds de Middeleeuwen in cultuur gebracht.

2.2.4. Het domein *hof ten Berg*

Dit grote landbouwdomein was eigendom van de abdij van Vorst die het in de 12de eeuw dankzij verschillende schenkingen kon stichten. De hoeve *ten Berg* vormde het centrum van de ontginning waarvan de gronden zich uitstrekten over bijna heel het gebied tussen de huidige Leuvensteenweg, de Tweehuizenweg, de Jacques Brellaan, de vallei van de Woluwe en de gemeentegrens met Sint-Stevens-Woluwe. Vanaf de 14de eeuw werd het domein aan leken verpacht. De abdij van Vorst bleef er echter wel volledig eigenaar van tot op het einde van het Ancien Régime.

2.2.5. Het oostelijk deel van de vallei

Op de rechteroever van de Woluwevallei bevindt zich de kern van de grondheerlijkheden Woluwe en Stokkel die oorspronkelijk één heerlijkheid vormden. Alle wezenlijke elementen van een indrukwekkende heerlijkheid zijn hier aanwezig: een hoeve (*Groenenberghoeve*, *Allomehoeve* ?) als centrum van de ontginning van de zeer uitgestrekte landerijen die werden gedraineerd door het kleine dal van de Struykbeek dat voor de nodige natuurlijke weilanden zorgde; het *Varenbergbos* en zijn verschillende natuurlijke rijkdommen; tenslotte de Woluwe zelf met haar vijvers die het mogelijk maakten een banmolen te installeren (*Lindekemalemolen*) en tegelijk zorgden voor de verdediging van het kasteel (het *Slot*). Bij dit geheel moet men tevens een slotkapel rekenen (*Lenneke Mare*).

16. Ph. VANDERMAELEN, Atlas cadastral du royaume de Belgique - Plan parcellaire de la commune de Woluwe-Saint-Lambert avec les mutations jusqu'en 1836, Brussel, 1836, (© Koninklijke Bibliotheek, Kaarten en plannen).

Onder de vorm van verscheidene enclaven treffen we hier ook de bezittingen aan van de abdij van Park in Heverlee die dit patrimonium vanaf de 12de eeuw in bezit kreeg. Schenkers waren de heren van Woluwe en verwanten. In dit deel van de vallei bevonden zich ook verschillende lekendomeinen waarover slechts weinig bekend is. Ze zijn waarschijnlijk het resultaat van de versnippering van de belangrijkste heerlijkheden in de loop der eeuwen.

2.3. De heerlijkheden

Alles wijst erop dat op een bepaald tijdstip in de 11de eeuw de grafelijke familie van Leuven eigenaar was van een groot deel, zonet van het ganse grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe en dat zij er de touwtjes in handen hield op vlak van rechtspraak, economie en godsdienst. We weten echter niet of dit de oorspronkelijke situatie was, of dat dit het resultaat was van het verdringen van een andere en oudere gezaghebbende macht. Wanneer we echter, dankzij de geschreven bronnen uit de 12de en 13de eeuw, de economische en juridische situatie van Sint-Lambrechts-Woluwe beter leren kennen, blijkt dat deze al vrij complex is, vooral op het vlak van de verdeling en de overdracht van de heerlijke rechten en

bezittingen. Dit getuigt dus reeds van een zekere voorgeschiedenis.

2.3.1. De jurisdictie

In de Middeleeuwen was de lage jurisdictie in Sint-Lambrechts-Woluwe zeer sterk versnipperd. Zo had men in Sint-Lambrechts-Woluwe een schepensbank waaraan alle inwoners van het hertogelijk dorp onderworpen waren. De schepensbank stond onder het gezag van de meier van Overijse (13de eeuw), en nadien van de meier van Vilvoorde (14de eeuw). Parallel hiermee had de abdij van Vorst een eigen schepensbank die bevoegd was voor haar bezittingen in Sint-Lambrechts-Woluwe. De heren van Woluwe bezaten ongetwijfeld ook een deel van de jurisdictie over de inwoners van hun heerlijkheid. Tenslotte bezat ook de familie van den Steen een hertogelijk leengoed dat gedeeltelijk bestond uit bezittingen en rechten in Sint-Lambrechts-Woluwe. Op het einde van de 14de eeuw is dat leengoed in handen van de familie Van Stalle. Door het huwelijk van Maria van Stalle met Jan van Witthem komt het vervolgens in handen van hun zoon Hendrik. Een afstammeling van deze laatste, Hendrik III van Witthem, gestorven in 1515, ligt in de Sint-Lambertuskerk te Beersel

17. Oostelijk deel van de Woluwevallei omstreeks 1890-1900. Links de brouwerij 't Lindeken, rechts de Lindekemalemolen en achteraan links de Lenneke Marekapel (foto Gemeentelijk Museum).

begraven. Het is waarschijnlijk zijn broer Joris die het leengoed in 1536 verkoopt aan Karel Van der Aa.

De hoge jurisdictie bleef tot in de 16de eeuw een hertogelijk voorrecht dat in praktijk werd uitgeoefend door een van de belangrijkste handhavers van het recht in het hertogdom Brabant, de amman van Brussel. Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw en zeker vanaf de 17de eeuw werd de hoge jurisdictie door de Spaanse en later door de Oostenrijkse overheersers verpand aan de eigenaars van de plaatselijke grondheerlijkheden. Uitzondering op deze regel vormt de hoge jurisdictie van Stokkel die in 1626 werd losgekoppeld van die van Sint-Lambrechts-Woluwe en aan heer Lodewijk Clarisse en zijn afstammelingen beleend werd tot in het midden van de 18de eeuw.

2.3.2. De landeigendommen

2.3.2.1. Het westelijk deel van de vallei

In oorsprong waren de graven van Leuven waarschijnlijk de rechtstreekse heren van het westelijke deel van de vallei. Het dichte Zoniënwood waarin het dorp zou ontstaan, hoorde immers zonder twijfel toe aan de hertogen van Brabant. Het grootste deel van de gronden werd aan kerkelijke instellingen afgestaan. Slechts een zeer klein deel zou rechtstreeks bestuurd blijven door het hertogelijke domein. We zien trouwens dat de hertogen in de 13de eeuw nog hun tienden afstonden. De hertogelijke schattingen vermelden eveneens enkele percelen land. Van het domein worden nog enkele gronden losgekoppeld ten voordele van het leengoed van de familie van der Steen (cf. *supra*). Het gaat om gronden die een opbrengst van twintig ponden vertegenwoordigen, ongetwijfeld verdeeld over alle dorpen van dit leengoed, en een niet geïdentificeerd kasteel.

2.3.2.2. Het oostelijk deel van de vallei

De gronden van de rechteroever waren in handen van belangrijke plaatselijke seculiere landeigenaars, voornamelijk van de familie van Woluwe, maar ook van de families van Wezenbeek en van Kraainem. Deze families waren oorspronkelijk met elkaar verwant en hadden zelfs banden met de oude Brabantse adel. Gerard van Woluwe is de eerste telg van de familie die we kennen. Hij gaf zijn naam in rechtsteekse lijn door tot midden 14de eeuw. De sociale status en het fortuin aan gronden van de familie van Woluwe valt niet te onderschatten. De documenten laten

vermoeden dat zij over belangrijke bezittingen beschikte die zich uitstrekten van de Woluwevallei tot de rand van het Zoniënwood onder Stokkel.

Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw zal het domaniaal erfgoed van de heren van Woluwe geleidelijk aan versnipperd raken. Twee beslissende factoren speelden hierbij een rol, met name verdeling door erfenis en schenkingen aan kerkelijke instellingen. Hierop volgde een geleidelijke verpaupering die gepaard ging met verlies van sociale status, vooral wat de jongsten van de familie betreft. Zij zochten fortuin buiten de heerlijkheid. Ludovicus van der Borght (van Woluwe de Castro) was in het midden van de 14de eeuw de laatste vertegenwoordiger van de landelijke en authentieke tak van de familie van Woluwe. Hij had geen mannelijke erfgenaam. Het ziet ernaar uit dat zijn schoonzonen de erfenis onder elkaar verdeeld hebben, zodat het domein opgesplitst werd in de heerlijkheid Stokkel en de heerlijkheid Woluwe.

2.3.2.2.1. De heerlijkheid Woluwe

De heerlijkheid Woluwe kwam zo in handen van de familie Vandermeeren, tot aan de dood van haar laatste vertegenwoordiger Koenraad Vandermeeren in 1483. Zijn bezittingen vinden we omstreeks 1500 terug in handen van Hubert van Bornival. Wij weten niet onder welke omstandigheden de overdracht van de ene naar de andere familie heeft plaatsgevonden, maar beide families behoorden in ieder geval tot dezelfde sociale klasse van landadel die geïntegreerd was in het Brusselse stedelijke milieu. De dochter van Hubert, Katherina van Bornival huwde met Karel van der Aa die in 1536 de lage jurisdictie in een deel van de dorpen in de omgeving kocht van Hendrik III van Witthem. Enkele jaren later kreeg hij van de koning, Filips II, de hoge jurisdictie in Sint-Lambrechts-Woluwe en Stokkel in pand. Zijn dochter Franciska van der Aa huwde met Karel van Armstorff, met wie ze een kind kreeg, Willem.

Willem van Armstorff erfde bij de dood van zijn moeder in 1574 de heerlijkheid Woluwe, alsook de lage en hoge jurisdictie hier en in Stokkel. Tijdens de Godsdienstoorlogen koos hij echter partij voor de Fransen. Na de Spaanse overwinning werd hem de hoge jurisdictie ontnomen. Zijn oudste zoon, Jan van Armstorff, wist in 1626 de hoge jurisdictie opnieuw in pand te verwerven, deze maal slechts voor Sint-Lambrechts-Woluwe. Jan van Armstorff stierf in 1636 aan de pest en zijn jongste broer, Pieter van Armstorff, erfde

zijn rechten en bezittingen . De volgende jaren verliepen echter catastrofaal voor de familie van Armstorff die te kampen kreeg met enorme financiële moeilijkheden. Ze zag zich op het einde van de 17de eeuw verplicht al haar bezittingen, waaronder de heerlijkheid Woluwe en de volledige jurisdictie, te verkopen aan Agatha-Clémence Kieffelt en haar echtgenoot Hendrik-Antoon van Berchem (cf. *infra*).

2.3.2.2.2. De heerlijkheid Stokkel

In de tweede helft van de 14de eeuw kwam de heerlijkheid Stokkel in bezit van het adellijke geslacht van Meldert. Over de 15de eeuw is het moeilijker informatie te vinden, maar in het midden van de 16de eeuw wordt de heerlijkheid eigendom van de familie Kieffelt. Tijdens de 17de eeuw volgen drie personen met de naam Joris Kieffelt elkaar op aan het hoofd van de heerlijkheid. De dochter van de laatste, Agatha-Clémence Kieffelt, die in 1674 met Hendrik-Antoon van Berchem huwt, koopt in 1694 de heerlijkheid Woluwe van de familie van Armstorff. De oorspronkelijke band tussen Woluwe en Stokkel werd zo hersteld. Bij die gelegenheid verwierf Agatha-Clémence Kieffelt de lage jurisdictie in verschillende dorpen in de omgeving en de hoge jurisdictie in beide Woluwes. Haar dochter Anna-Florence-Theresa van Berchem, huwde Frans van Hinnisdael die het erfgoed Woluwe en Stokkel aan zijn nazaten doorgaf. In het midden van de 18de eeuw creëerde keizerin Maria-Theresia voor hen het graafschap

Kraainem. Hoge en lage jurisdictie, domaniale schattingen en talrijke landeigendommen in Sint-Lambrechts-Woluwe, Stokkel, Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Stevens-Woluwe, Wezembeek en Kraainem werden hierin samengebracht.

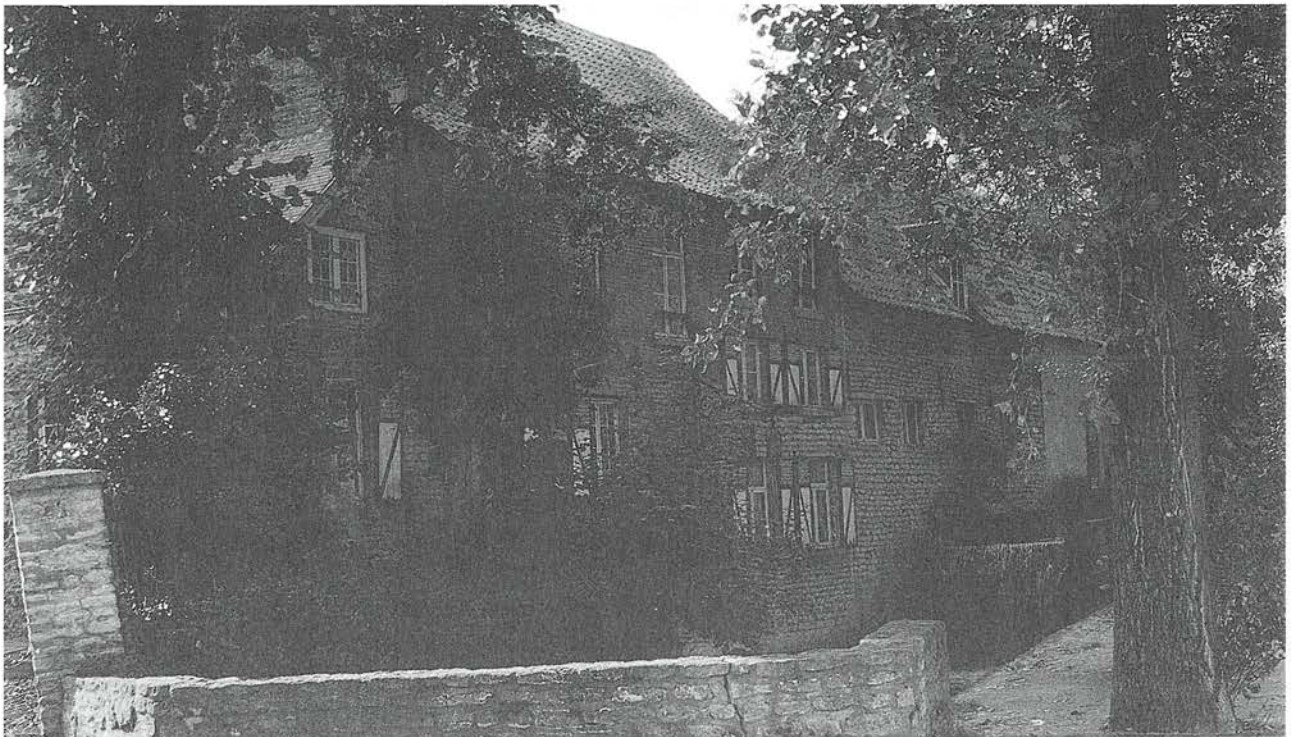
2.4. Economie

2.4.1. Landbouwdomeinen

Het grootste gedeelte van het grondgebied van de gemeente was voorbehouden aan de landbouw die werd verzekerd door een aantal over het algemeen grote pachthoeven, eigendom zowel van de kerk als van leken. Alleen in het *Linhoutbos* zien we een ander en specifiek bodemgebruik.

2.4.2. Molens

De twee oudste molens stonden in rechtstreeks verband met de landbouw. Ze dienden om graan te malen. Het zijn de banmolen van Woluwe en Stokkel, de *Lindekemalemolen*, gelegen op de rechteroever, en de molen *ten Berg*, de molen van de belangrijkste pachthoeve van de abdij van Vorst, gelegen op de linkeroever. Later, waarschijnlijk tegen het einde van de 15de eeuw, werden op de rechteroever twee nieuwe molens, de *Vellemolen* en de *Kwak*, geïnstalleerd door de heren van Woluwe. Deze molens kaderden ongetwijfeld in een nieuwe pre-industriële activiteit van deze familie, met name de papierfabricage, die een groot succes zal kennen

18. De oudst gekende molen (*Lindekemale*) te Sint-Lambrechts-Woluwe vandaag (foto Y. CABUY, 1992).

in de streek rond Brussel. Deze activiteit zal de oorlogsschade van het einde van de 17de eeuw evenwel niet overleven.

2.4.3. Bevolking

Volgens de cijfers van de Brabantse volkstellingen, tussen 1374 en 1526 gehouden met het oog op het heffen van buitengewone belastingen, moet de omvang van de gemeenschap van Sint-Lambrechts-Woluwe in het midden van de 14de eeuw nog zeer bescheiden zijn geweest. Men heeft de bevolking wel eens op een hondertal zielen geraamd. Een eeuw later ziet het ernaar uit dat we het dorp veeleer moeten rekenen tot de gemiddeld welgestelde dorpen uit de Brusselse regio, met omstreeks 1475 zo'n tweehonderd - vijftig inwoners. De volgende vijftig jaar schijnen vrij rampzalig te zijn verlopen, met een daling van het aantal inwoners met dertig tot veertig procent tot gevolg. De onrustige politieke situatie aan het einde van de 15de eeuw was hieraan zeker niet vreemd.

Deze plotse daling werd snel weer goed gemaakt. Men schat dat er in de eerste helft van de 16de eeuw zo'n tweehonderdvijftig tot driehonderd inwoners waren. De rest van de eeuw werd dit cijfer gehandhaafd en in de 17de eeuw lijkt het dan weer lichtjes te zijn teruggevallen. We kunnen daarvoor twee bepalende factoren aanhalen: allereerst, de onstabiele politieke situatie in de Nederlanden gedurende het grootste deel van deze periode; vervolgens de pestepidemie die in het begin van de 17de eeuw heerste en in 1636 onder meer ook de families Kieffelt en Armstorff trof.

In de 18de eeuw ziet de algemene situatie er opnieuw rooskleuriger uit. Enerzijds weet het Oostenrijks bewind een nieuwe politieke stabiliteit te verzekeren. Anderzijds verdwijnt de pest bijna volledig vanaf het begin van de eeuw. De weergevonden voorspoed weerspiegelt zich in de ontelbare reconstructiewerken en in de al even talrijke uitbreidingen van zowel private als publieke bouwwerken. Daarmee gaat tevens een onmiskenbare demografische groei gepaard. Tussen 1709 en 1784 zal de bevolking van Sint-Lambrechts-Woluwe zich meer dan verdubbelen tot zo'n zeshonderd inwoners. Vanaf dan gaat de groei ononderbroken door. Midden 19de eeuw telt men bij de duizend tweehonderd inwoners. Daarna neemt de bevolkingexplosie van de hedendaagse tijd, die verband houdt met de ontwikkeling van de hoofdstad, haar aanvang.

3. Bibliografie

Annuaire de la noblesse belge, III, Brussel, 1849.

L. ARTOIS, Het Slot van Woluwe: steeds stiefmoederlijk, *Brabant*, 1982, 2, pp. 34-37.

P. BLONDEEL, Een «motte» te Sint-Lambrechts-Woluwe, *Woluweheem*, 1979, 1, pp. 3-7.

P. BONENFANT, La charte de fondation du chapitre de Saint-Gudule à Bruxelles, *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, CXV, 1950, pp. 17-55.

P. BONENFANT, Quelques cadres territoriaux de l'histoire de Bruxelles, *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, XXXVIII, 1934, pp. 5-45.

W. BOSMANS, De Sint-Sebastiaansgilde van Sint-Lambrechts-Woluwe, *Eigen Schoon en De Brabander*, LVI, 1973, 5-6-7, pp. 169-186.

F.-X. BURTIN, *Oryctographie de Bruxelles ou Description des Fossiles tant naturels qu'accidentels découverts jusqu'à ce jour dans les environs de cette ville*, Brussel, 1784.

Gh. CHABEAU-POELS, L'histoire de Woluwe au fil d'un album privé, *Wiluva*, 29, 1990, pp. 1-19.

E. CIAVARINI AZZI, *Inventaire des découvertes archéologiques préhistoriques dans la région bruxelloise: Auderghem, Etterbeek, Kraainem, Wezembeek-Oppem, Woluwé-Saint-Lambert, Woluwé-Saint-Pierre*, Université libre de Bruxelles (onuitgegeven licentiaatsthesis), 1987-1988.

N. CLOQUET, Notes sur les poteries celtiques et les silex taillés trouvés au Bois de la Garenne, commune d'Arquennes, *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 7, 1867, pp. 301-312.

Commune de Woluwe-Saint-Lambert - Hofden Berg, Brussel, 1969.

A. COSYN, La Woluwe (entre l'avenue de Tervueren et la chaussée de Louvain), *Bulletin officiel de la Société royale du Touring Club de Belgique*, 19, 1923, pp. 448-451; 20, 1923, pp. 463-466; 21, 1923, pp. 489-492; 22, 1923, pp. 519-520.

A. COSYN, Promenade à Woluwe-Saint-Lambert en 1923, *Wiluva*, 11, 1986, p. 12-18; 12, 1986, pp. 5-9.

J. CROCQ, Découverte de cobalt dans les sables tertiaires des environs de Bruxelles, *Bulletin de l'Académie royale de Médecine*, III, 1894, pp. 485-498.

- J. CUVELIER, *Les dénombrements de foyers en Brabant XIVe-XVIe s.*, Brussel, 1912 (Koninklijke Geschiedkundige Commissie, verzameling in 4°).
- J. de BORCHGRAVE d'ALTENA, Notes pour servir à l'inventaire des oeuvres d'art du Brabant. Arrondissement de Bruxelles, *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, XLVII, 1947, pp. 216-218.
- A. de LOË, *Carte archéologique de la Belgique romaine. Répertoire statistique et bibliographique*, s.d., p. 627.
- C. DELVOYE, De tuinstad van het Kapelleveld en de rol van Antoine Pompe, *Woonstede door de eeuwen heen*, 48, 1980, pp. 40-53.
- P. DEPRE, Aperçu des sources historiques de Woluwe-Saint-Lambert, *Wiluwa*, 1, 1983, pp. 2-7.
- A. DE PREMORÉL, Woluwe-Saint-Lambert et son castel 'T Hof van Brussel, *Revue du Touring Club de Belgique*, 1952, 3, pp. 56-57.
- M. DESITTERE, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundig vondsten in Brabant (vanaf de bronstijd tot aan de Noormannen)*, Brussel, 1963, (Oudheidkundige Repertoria, III), p. 135.
- G. DES MAREZ, *Guide illustré de Bruxelles. Monuments civils et religieux*, Brussel, heruitgave, 1979, pp. 414-418.
- G. DES MAREZ, Le diplôme de fondation de l'église des saints Michel et Gudule à Bruxelles, *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, XXII, 1908, pp. 325-336.
- G. DESPY en A. DESPY-MEYER, Sint-Lambrechts-Woluwe, *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek. Vlaanderen-Brussel*, 2, Brussel, 1980, pp. 1372-1374.
- A. DESPY-MEYER en Chr. GERARD, Abbaye d'Affligem à Hekelgem, *Monasticon Belge*, IV, 1, Liège, 1964, pp. 17-80.
- A. DESPY-MEYER, Abbaye de Forest, *Monasticon belge*, IV, 1, Liège, 1964, pp. 189-217.
- M. DESSART, Moulins à eau brabançons, *Brabant*, 1960, 9, pp. 2-8.
- J. DEVLEESCHOUWER, De naam Woluwe, *Naamkunde*, 8, 1976, 1-2, pp. 57-62.
- J. DEVLEESCHOUWER, Note sur l'étymologie de Woluwe, *Wiluwa*, 18, 1987, pp. 1-6.
- M. de WAHA, Documents sur le pèlerinage d'Aerschot. A propos d'un insigne de pèlerinage découvert au Slot (Woluwe-Saint-Lambert), *Akten van het XLVIIe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkundige en Geschiedenis van België*, Nijvel, III, 1984, pp. 447-457.
- A. D'HOOP, *Inventaire général des archives ecclésiastiques du Brabant*, I-V, Brussel, 1900-1930.
- Cl. DICKSTEIN-BERNARD, La gestion financière d'une capitale à ses débuts: Bruxelles, 1334-1467, *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, LIV, 1977, pp. 1-504.
- Cl. DICKSTEIN-BERNARD, Zichbaar en onzichtbaar banden tussen de stad en de omliggende dorpen, in A. SMOLAR-MEYNART en J. STENGERS, *Het gewest Brussel. Van de oude dorpen tot de stad van nu*, Brussel, 1989 (Gemeentekrediet, Historische uitgaven, reeks in 4°, nr. 16), pp. 118-129.
- M. DIEUDONNE, D. GILSON en J.-H. MARTENS, *Vivante Woluwe-Saint-Lambert*, Sint-Lambrechts-Woluwe, 1986.
- J. d'OSTA, *Dictionnaire historique des faubourgs de Bruxelles*, Brussel, 1989, pp. 290-299.
- F. FAVRESSE, Actes intéressant la Ville de Bruxelles 1154-2 décembre 1302, *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, CIII, 1938, pp. 355-512.
- GACHARD, *Inventaire des archives des chambres des comptes*, II, Brussel, 1845.
- GACHARD, *Rapport à M. le ministre de l'Intérieur sur le rassemblement et la mise en ordre des anciens greffes scabinaux, seigneuriaux et féodaux de la province de Brabant*, Brussel, 1866.
- GACHARD, Les seigneuries et les seigneurs en Brabant au dix-huitième siècle, *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 3e série, XIII, 1871-1872, pp. 383-462.
- L. GALESLOOT, La province de Brabant sous l'empire romain, *Revue d'Histoire et d'Archéologie*, I, 1859, p. 345.
- L. GALESLOOT, *Le livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant*, Brussel, 1869 (Koninklijke Geschiedkundige Commissie, coll. in 8°).
- L. GALESLOOT, *Inventaire des archives de la cour féodale de Brabant*, I, Brussel, 1870.
- L. GALESLOOT, Essai sur l'origine, l'ancienneté et le nivellement de nos chemins ruraux et sur leur

contemporanéité avec nos grands étangs, *Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie*, XIX, 1880, pp. 338-340.

J.-P. GALLEZ, Evolution urbanistique de Woluwe-Saint-Lambert, *Wiluwa*, 2, 1983, pp. 2-12.

P. GIRAUD, Woluwe-Saint-Lambert sauve un vénérable témoin du passé, *Brabant*, 1963, 11, pp. 19-20.

Ph. GODDING, Juridische betrekkingen tussen de stad en haar omgeving, in A. SMOLAR-MEYNART en J. STENGERS, *Het gewest Brussel. Van de oude dorpen tot de stad van nu*, Brussel, 1989 (Gemeentekrediet, Historische uitgaven, reeks in 4°, nr. 16), pp. 110-117.

J. HELBIG, Maria de Ellendige Maagd en Martelares van Woluwe, *De Brabantsche Folklore*, XIX, 1939, pp. 29-73.

J. HELBIG, Het vraagstuk van Maria de Ellendige - Laatste argument, *Eigen Schoon en De Brabander*, XXIII, 1940, 9, pp. 159-160.

L. HERNALSTEEN, A propos des fours à chaux de la ferme des Noyers, *Wiluwa*, 15, 1987, pp. 10-16.

J. HILSON, La vallée de la Woluwe, *Le Folklore brabançon*, 1961, 150, pp. 241-282.

G. JONES, La Woluwe. Un coin des Ardennes aux portes de Bruxelles, *Revue du Touring Club de Belgique et Bulletin officiel*, 1938, 5, pp. 71-76; 1938, 6, pp. 88-90.

G. JONES, La Woluwe. Un coin des Ardennes aux portes de Bruxelles, *Wiluwa*, 29, 1990, pp. 32-47.

A. JOURDAIN en L. VAN STALLE, *Dictionnaire encyclopédique de géographie historique du Royaume de Belgique*, Brussel, III, s.d., pp. 623-624.

Fr. JURION-de WAHA, Woluwé-Saint-Lambert. Slot, *Archéologie*, 1984, 1, p. 32.

Fr. JURION-de WAHA, Woluwé-Saint-Lambert, Le Slot, *Annales d'Histoire de l'Art et d'Archéologie*, VI, Université Libre de Bruxelles, 1984, pp. 115-116.

Ch. KERREMANS, *Etude sur les circonscriptions judiciaires et administratives du Brabant et les officiers placés à leur tête par les ducs antérieurement à l'avènement de la maison de Bourgogne (1406)*, Brussel, 1949 (Mémoires in 8° de l'Académie royale de Belgique - Classe des Lettres, XLIV).

A.-M. KNAPEN-LESCRENIER, *Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques en Brabant. Les*

âges de la pierre, Brussel, 1960, (Oudheidkundige Repertoria, I), p. 97.

M. LEBON, Hache polie de Woluwé-Saint-Lambert (Bt), *Archéologie*, 1982, 2, p. 80.

G. LEMAIGRE, Kanttekening bij een duizendste verjaardag - een ongewone kijk op Brussel - De hoeve «ter Cauwerschueren», *De Woonstede door de eeuwen heen*, 1979, 42, pp. 78-85.

P. LEVIE, A Woluwe-Saint-Lambert, le jeu de Marie la Misérable, *Revue du Touring Club de Belgique*, 1952, 6, p. 149.

J. LINDEMANS, Kanttekeningen bij de «Lenneke Mare» legende, *Eigen Schoon en De Brabander*, XXII, 1939, pp. 303-306.

P. LINDEMANS, De pachthoven der Abdij van Vorst - 6 - Het Hof ten Berg, te St.-Lambrechts-Woluwe, *Eigen Schoon en De Brabander*, XIX, 1936, 5, pp. 163-168.

W. LIPPENS, Uit het verleden van Sint-Lambrechts-Woluwe. Straatnamen en hun geschiedenis, *De Brabantsche Folklore*, 186, 1970, pp. 186-192.

M.E. MARIËN, La région bruxelloise avant 700, *Cahiers bruxellois*, II, 1957, 1, pp. 17, 26, 27, 57.

M.E. MARIËN, Les découvertes archéologiques, in J. STENGERS, *Bruxelles, croissance d'une capitale*, Antwerpen, 1979, pp. 19-27.

M.E. MARIËN, *L'empreinte de Rome. Belgica Antiqua*, Antwerpen, 1980, p. 273.

M. MARTENS, *L'administration du domaine ducal en Brabant au moyen âge (1250-1406)*, Brussel, 1954 (Mémoires in 8° de l'Académie royale de Belgique, Classes des Lettres, XLVIII-3).

M. MARTENS, *Le censier ducal pour l'ammannie de Bruxelles de 1321*, Brussel, 1958 (Koninklijke Geschiedkundige Commissie, coll. in 8°).

M. MARTENS, *Les chartes relatives à Bruxelles et à l'ammannie (1244-1338) conservées aux Archives de la ville de Bruxelles*, Château de Grandmetz, 1977 (Recueil VI des Tablettes de Brabant).

V.-G. MARTINY, Vestige de la vie rurale en pleine agglomération, l'Arche de Noé, rue Neerveld, à Woluwé-Saint-Lambert, *Brabant*, 1961, 2, pp. 22-23.

M. MAZIERS, Le défrichement et la vente du Bois de Linthout au XIXe siècle, *Wiluwa*, 14, 1986, pp. 9-18.

- R. MERTENS, De kapel van «Lenneke Mare» te Sint-Lambrechts-Woluwe, *Eigen Schoon en De Brabander*, XXII, 1939, pp. 289-302.
- R. MERTENS, De Sint-Lambertuskerk te St.-Lambrechts-Woluwe, *Eigen Schoon en De Brabander*, LXIV, 1981, 4-6, pp. 161-184; LXIV, 1981, 10-12, pp. 420-438.
- O. MINGERS, *La vallée de la Woluwe à Woluwe-Saint-Lambert*, 1984.
- A. NOTEBAERT, Abbaye de La Cambre à Ixelles, *Monasticon Belge*, IV, 2, Liège, 1968, pp. 441-468.
- Op Woluwe in beeld*, Brussel, 1972.
- S. PIERRON, *Histoire illustrée de la forêt de Soignes*, Brussel, [1935-1937].
- R. POREYE, Le château Malou à Woluwe-Saint-Lambert, *Brabant*, 1959, 11, p. 17.
- 40 jaar bestaan van het Roodebeekpark. Historisch, botanisch en ornithologisch dossier*. Gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe, 17 juli 1988.
- Recherches à Schaerbeek et à Woluwé-Saint-Lambert (Brabant), *Rapport S.F.E.*, 2de semestre 1906, pp. 3-4.
- E. REUSENS, Pouillé de l'ancien diocèse de Cambrai, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 2de serie, XII, Leuven, 1900, pp. 1-256.
- E. REUSENS, Pouillé du diocèse de Cambrai. Les doyennés de Grammont, de Hal, de Bruxelles, d'Alost et d'Anvers en 1567, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 2de serie, XII, Leuven, 1900, pp. 257-321.
- A. SCUFFLAIRE, De heraldiek van de gemeenten van de agglomeratie, in A. SMOLAR-MEYNART en J. STENGERS, *Het gewest Brussel. Van de oude dorpen tot de stad van nu*, Brussel, 1989 (Gemeentekrediet, Historische uitgaven, reeks in 4°, nr. 16), pp. 336-351.
- M. SERVAIS, Héraldique et sigillographie des communes de Belgique, *Bulletin trimestriel du Crédit communal de Belgique*, 27, 1954, p. 27.
- Sint-Lambrechts-Woluwe van dorp tot residentiestad*. Cultuurraad van Sint-Lambrechts-Woluwe, Tielst, 1983.
- Chr. SPAPENS, Echos du patrimoine, *Brabant*, 1989, 6, pp. 14-15.
- M. TANGHE, Premier aperçu sur les prairies marécageuses semi-naturelles de la vallée de la Woluwe, à Woluwe-Saint-Lambert, *Bulletin de la Société royale de Botanique de Belgique*, CVIII, 1975, pp. 79-91.
- M. TANGHE en P. DUVIGNEAUD, Etude phyto-écologique de la vallée de la Woluwe dans la région bruxelloise, comme base de son aménagement (Etudes écologiques de l'écosystème urbain bruxellois, contribution n° 12), *Revue belge de Géographie*, 1978, 1, pp. 5-32.
- Cl. TEMMERMAN, Notes à propos du Slot, *Wiluva*, 1, 1983, pp. 11-17.
- Cl. TEMMERMAN, Les armoiries de Woluwe-Saint-Lambert, *Wiluva*, 2, 1983, pp. 17-18.
- Cl. TEMMERMAN, Chronique du Slot, *Wiluva*, 3, 1984, pp. 18-22.
- Cl. TEMMERMAN, Châteaux d'hier et d'aujourd'hui à Woluwe-Saint-Lambert, *Brabant*, 1984, 6, pp. 28-32.
- Cl. TEMMERMAN, Sources inédites concernant l'histoire de Woluwe-Saint-Lambert, *Wiluva*, 9, 1985, pp. 6-7.
- Cl. TEMMERMAN, A propos des derniers habitants du Slot - Quand le Slot était encore une ferme, *Wiluva*, 10, 1985, pp. 22-27.
- Cl. TEMMERMAN, Une nouvelle vie commence pour le Slot, *Wiluva*, 15, 1987, pp. 4-9.
- Cl. TEMMERMAN, Sources inédites concernant l'histoire de Woluwe-Saint-Lambert, *Wiluva*, 16, 1987, pp. 5-13; 23, 1989, pp. 6-15.
- Cl. TEMMERMAN, Une «motte» féodale à Woluwe-Saint-Lambert, *Wiluva*, 17, 1987, pp. 16-20.
- Cl. TEMMERMAN, Le destin mouvementé de la «Kostershuis», *Wiluva*, 19, 1988, pp. 8-15.
- Cl. TEMMERMAN, L'Hof van Brussel dans l'entre deux-guerres, *Wiluva*, 24, 1989, pp. 26-32.
- Cl. TEMMERMAN, Le Slot dit aussi château de Hinnisdael à Woluwe-Saint-Lambert, *Maisons d'Hier et d'Aujourd'hui*, 85, 1990, pp. 28-41.
- P. TEMMERMAN, Le village de Woluwe-Saint-Lambert au début du XIXème siècle, *Wiluva*, 11, 1986, pp. 1-11.
- P. TEMMERMAN, Quelques photos inédites du château Kieffelt, *Wiluva*, 15, 1987, pp. 17-23.
- D. THIEL en D. KUPPERMUNZ, *Woluwe-village. Une vallée, un folklore, des métiers*, Brussel, 1980.

- A. UYTTEBROUCK, Supplément provisoire à l'«inventaire général des archives ecclésiastiques du Brabant» d'Alfred d'Hoop arrêté au 31 mars 1968, *Archives et Bibliothèques de Belgique*, XL, 1-2, 1969, pp. 34-87.
- H.A. VAN BERCHEM, *Capelle en de capellerije der elendige Marie martelaresse tot St. Lambrecht Woluwe*, s.l., 1679.
- P. VAN CAMPEN, Description architecturale du Slot, *Wiluva*, 5, 1984, pp. 24-25.
- R.P. VAN DEN GHEYN, L'ethnographie primitive de Belgique, *Annales de la Fédération archéologique et historique de Belgique*, II, *Congrès de Namur 1886*, Namur, 1887, pp. 113-118.
- R. VAN DEN HAUTE, *Woluwe en cartes postales anciennes*, Brussel, 1972.
- A. VAN DER REST, La noblesse en Brabant du XIe au XIIIe siècle: III. La famille de Crainhem (1095-1380), *Brabantica*, VI, 1962, pp. 223-257.
- C. VAN DESSEL, *Topographie des voies romaines de la Belgique. Statistique archéologique et bibliographie*, Brussel, 1877, p. 228.
- M.-Th. VAN EECKHOUT, *Woluwe-Saint-Lambert. Esquisse historique*, Sint-Lambrechts-Woluwe, 1953.
- M. VANHAMME, Un site en voie de dégradation ... La vallée de la Woluwe, *Brabant*, 1980, 6, pp. 16-25.
- E. VAN OVERLOOP, *Les origines de l'art en Belgique. Les âges de la pierre*, Brussel, 1882, p. 167.
- H.C. VAN PARIJS, Le lignage de Roodenbeke en 1376, *Brabantica*, IX, 1968, pp. 969-980.
- J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, XII, Pittem, 1972, pp. 282-286 en 327-357.
- G. VERMOELEN, Le parc des Sources, *Wiluva*, 6, 1984, pp. 21-24.
- G. VERMOELEN, Hof Ter Musschen ou Ferme des Moineaux, *Wiluva*, 7, 1985, pp. 2-6.
- L. VERNIERS, *Bruxelles: esquisse historique*, Brussel, 1941.
- S. VERVAECK, *Inventaris van het archief Jules Malou (1810-1886)*, Brussel, 1971.
- M. VILLEIRS, *Une rue de Woluwe-Saint-Lambert porte leur nom*, Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, 1986.
- M. VILLEIRS, M. DUJEU en D. FRANKIGNOUL, *Histoire de Woluwe-Saint-Lambert*, Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, 1991.
- M. VILLEIRS en D. FRANKIGNOUL, *Le moulin à vent de Woluwe-Saint-Lambert*, Sint-Lambrechts-Woluwe, 1988.
- A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles ou description historique des localités qui formaient autrefois l'ammanie de Bruxelles*, Brussel, 1855.
- A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles ou description historique des localités qui formaient l'ammanie de cette ville* (herziene uitgave van de originele tekst van 1855), livre VIII B, Brussel, 1973.
- Woluwe-Saint-Lambert du village à la ville, *Cahiers de la Francité*, 2, 1987, pp. 1-81.
- Woluwe-Saint-Lambert ou le développement urbain dans la périphérie d'une grande agglomération, *Environnement*, 1970, pp. 138-187.

IV

Toestand van het bodemarchief

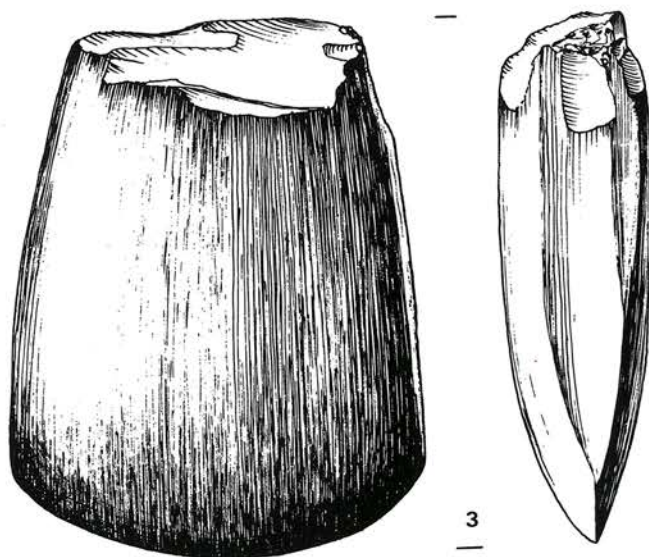
0. Ter inleiding

Op het ogenblik van realisatie in juni 1992 bevat de *Kaart van de archeologische en historische sites en vondsten éénendertig sites* die men met de grootste nauwkeurigheid heeft kunnen situeren. Het zijn neolithische (site 1 tot 5) en Romeinse (site 6 en 7) sites en vondsten, naast verschillende gebouwen uit de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd (site 8 tot 31).

1. Lindekemalemolen¹: neolithische site (+ 2 mesolithische voorwerpen)

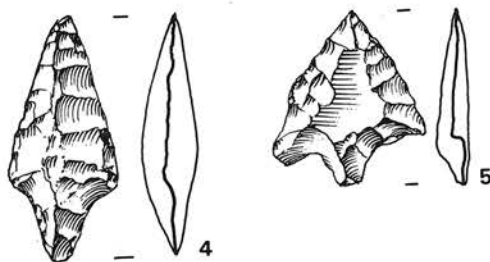
Het site van *Lindekemale*, vorige eeuw door dokter Louis Tiberghien ontdekt, ligt achter de molen, op een zanderige hoogte bij de samenvloeiing van de Struykbeek en de Woluwe. Vooral het westelijke deel van de heuvel zou bewoond zijn geweest. Hier vond men, naast twee mesolithische microlieten, materiaal dat waarschijnlijk uit het Midden- en het Laat-Neolithicum dateert, met name klingen, schrabbers en pijlpunten². Het site wordt in 1945 door E. Saccasyn della Santa opgegraven. Hierover bestaat geen enkel geschrift of publikatie³.

¹ Kadaster: afdeling 1, sectie B, 4de blad, nrs135, 136d², 136c², 137m en 137n.

² K.M.K.G., Inv. B 3058; Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, Inv. 90; A. de LOË, *Belgique ancienne. Catalogue descriptif et raisonné. I. Les âges de la pierre*, Brussel, 1928, p. 197; E. CIAVARINI AZZI, *Inventaire des découvertes archéologiques préhistoriques dans la région bruxelloise: Auderghem, Etterbeek, Kraainem, Wezembeek-Oppem, Woluwé-Saint-Lambert, Woluwé-Saint-Pierre*, U.L.B. (onuitgegeven licentiaatsthesis), 1987-1988, pp. 82-88; M.E. MARIËN, *La région bruxelloise avant 700, Cahiers Bruxellois, II*, 1957, 1, p. 27.

³ E. CIAVARINI AZZI, *op. cit.*, p. 82.

19. Pijlpunten (1-2), gepolijste bijl (3) en gevleugelde spits (4-5), silex (Laat-Neolithicum, Midden- en Laat-Neolithicum, *Lindekemalemolen*). Schaal 1/1.

2. Kapelleveldplateau: paleolithische, mesolithische en neolithische werktuigen; ceramiëkscherf uit de Romeinse periode

Tussen 1910 en 1936 worden op dit uitgestrekte zanderige plateau oppervlaktevondsten gedaan. Het blijft zeer moeilijk om de precieze vindplaats van deze vondsten nauwkeurig te localiseren. Immers, de benaming *Kapelleveld* wordt pas

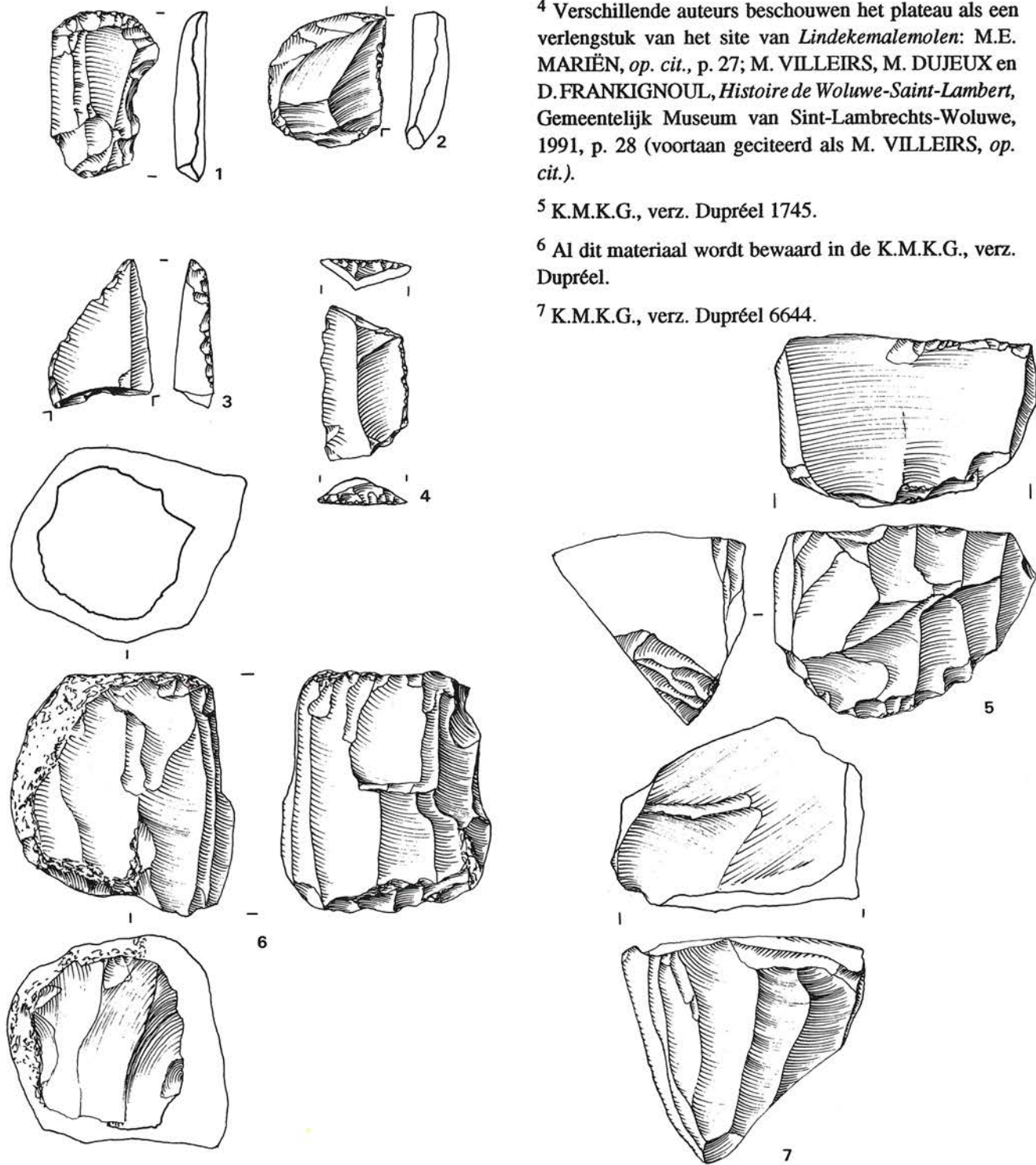
gebruikt sinds het begin van de jaren '20 met de aanleg van de tuinvijk (1922-1926)⁴. De vondsten bestaan uit een geretoucheerde silexafslag dateerbaar in het Midden-Paleolithicum (?)⁵, 38 mesolithische microlieten, 269 midden-neolithische werktuigen en debitageafslagen en een pijlpunt uit het Laat-Neolithicum⁶. Tot deze oppervlaktevondsten behoort tevens een scherf versierd met guilloches uit de Romeinse periode⁷.

⁴ Verschillende auteurs beschouwen het plateau als een verlengstuk van het site van *Lindekemalemolen*: M.E. MARIËN, *op. cit.*, p. 27; M. VILLEIRS, M. DUJEU en D. FRANKIGNOUL, *Histoire de Woluwe-Saint-Lambert*, Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, 1991, p. 28 (voortaan geciteerd als M. VILLEIRS, *op. cit.*).

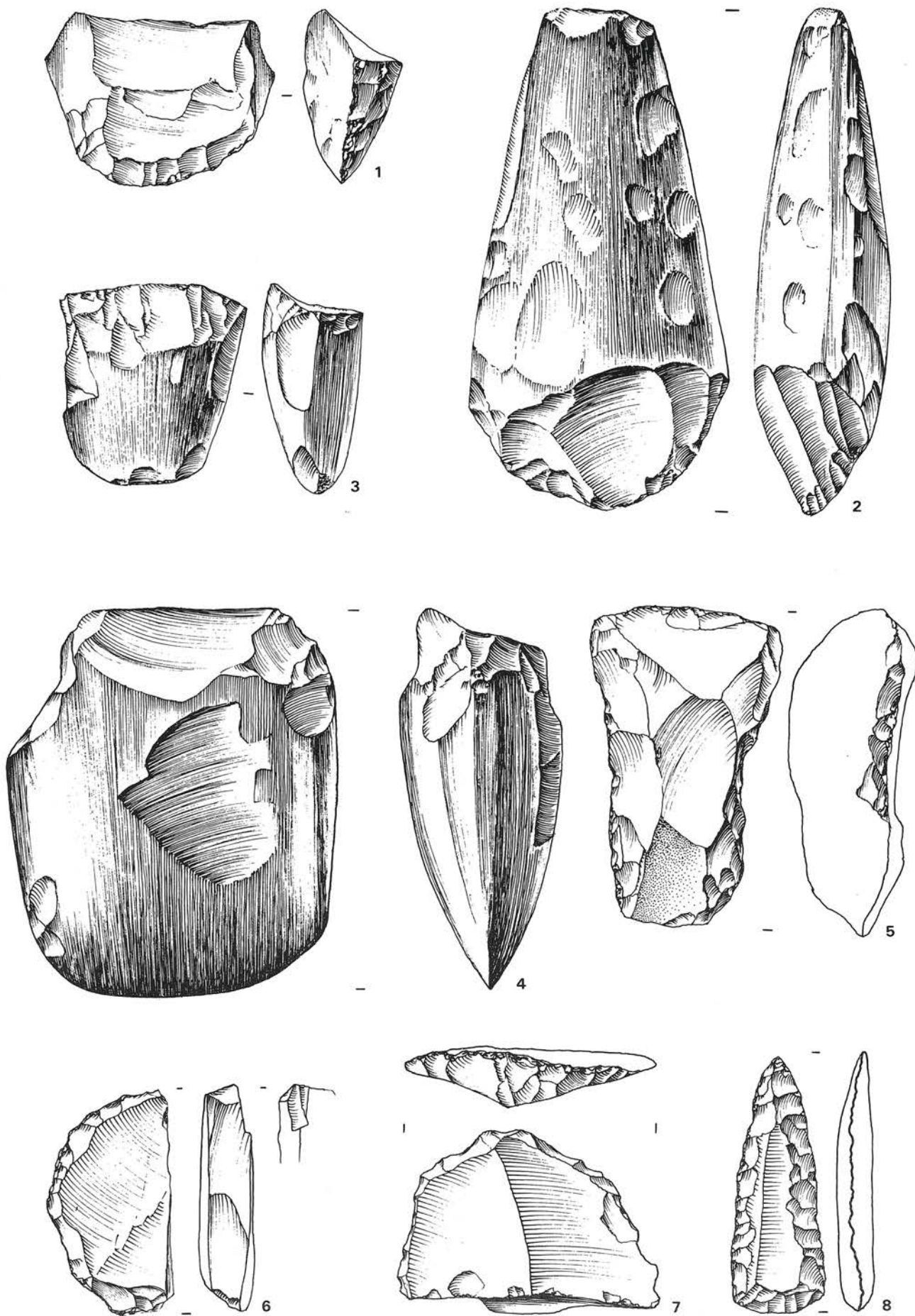
⁵ K.M.K.G., verz. Dupréel 1745.

⁶ Al dit materiaal wordt bewaard in de K.M.K.G., verz. Dupréel.

⁷ K.M.K.G., verz. Dupréel 6644.

20. Waaier - (1) en duimnagelschrabbers (2), geretoucheerde afslag (3), trapezoidale pijlpunt (4) en klingkernen (5-7), silex (Mesolithicum, *Kapelleveld*). Schaal 1/1.

21. Bijlhiel (1), gepolijste bijlen (2-4), afslagbijl (5), cirkelschrabbers (6-7) en bladspits pijlpunt (Midden-Neolithicum, Kapelleveld). Schaal 1/1.

22. De velden van *Kapelleveld* omstreeks 1965 (foto Gemeentelijk Museum).

3. Plateau bij Stokkel: neolithische werktuigen

Men kan al evenmin met zekerheid de precieze vindplaats op het plateau bij Stokkel localiseren. Ze zou niet ver van de Stokkelsesteenweg, vlakbij de linkeroever van de Struykbeek, gelegen zijn⁸.

4. Koninklijke Instituut voor Doven en Blinden: neolithische werktuigen

Vlakbij het Koninklijk Instituut voor Doven en Blinden werden vijf neolithische voorwerpen gevonden. De plaats wordt niet nader gepreciseerd⁹.

5. Villa des Lilas: neolithische werktuigen

Bij oppervlaktevondsten werden op het domein van de *Villa des Lilas* vier neolithische stukken

⁸ K.M.K.G., Inv. 3059; M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 28.

⁹ K.M.K.G., Inv. B 1313; *Rapport du Service des Fouilles de l'Etat*, 2de semestre 1906, p. 3-4 (manuscript).

gevonden. De villa werd halverwege de Kapelstraat gebouwd door Baron A. de Loë¹⁰.

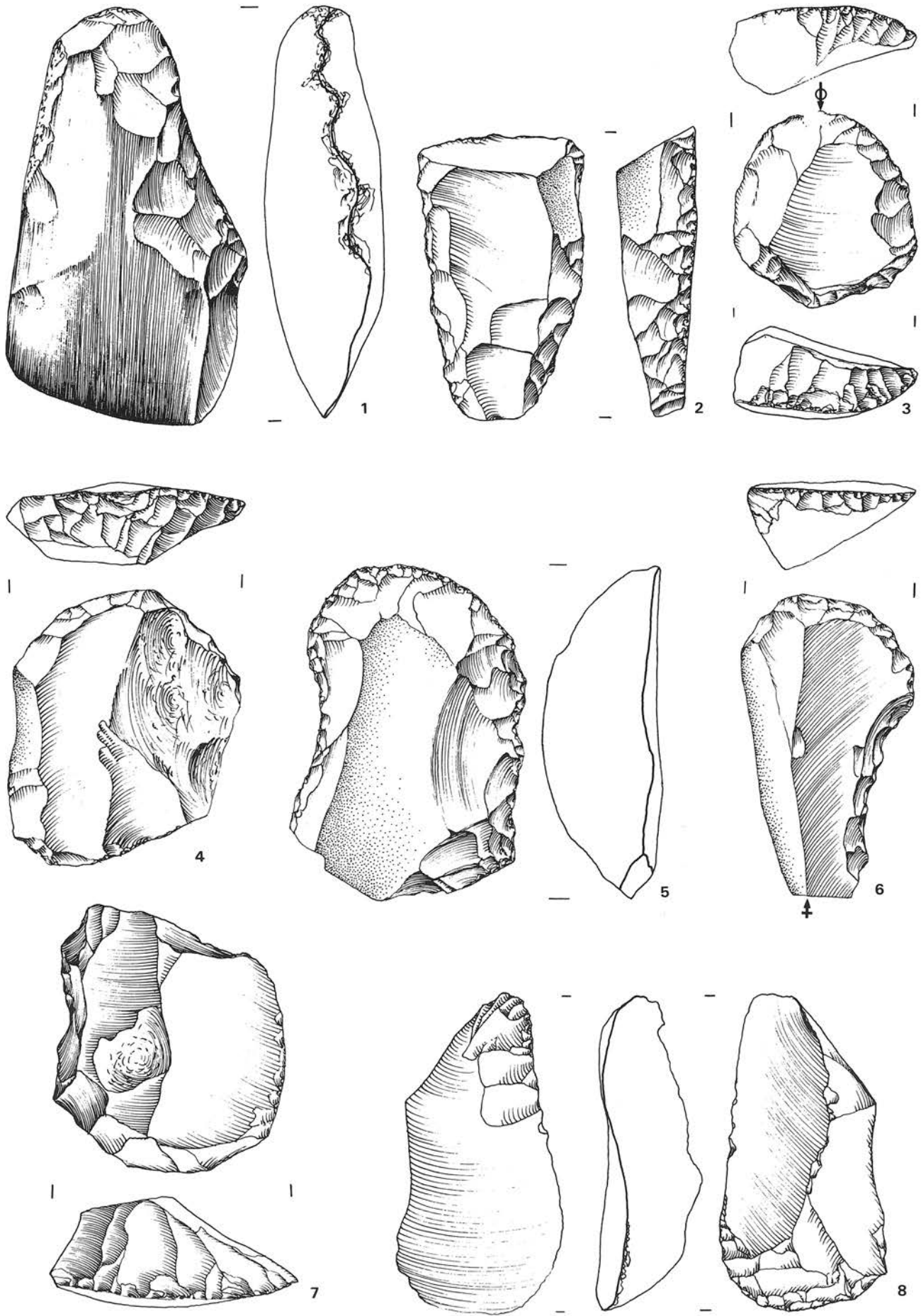
6. Vervloesemstraat: Romeinse munt

In 1946 vindt de heer L. Van Audenhaege, inwoner van Sint-Lambrechts-Woluwe, een as van Nero in het laagst gelegen gedeelte van de

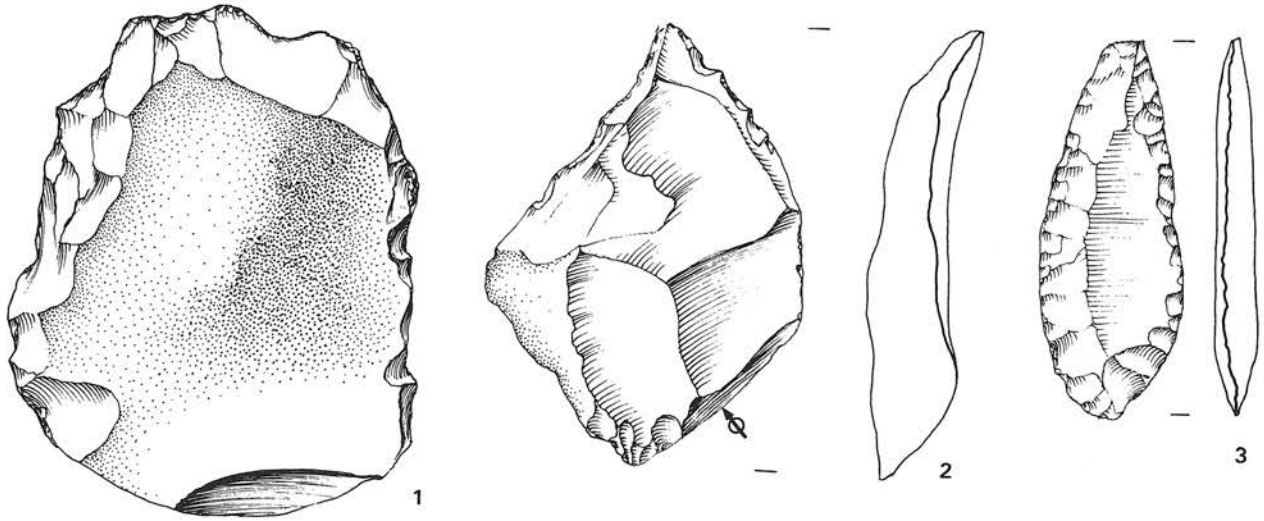
¹⁰ K.M.K.G., Inv. B 2410; M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 310.

23. As van Nero, in 66 geslagen in Lyon (*Vervloesemstraat*) (fotografische vergroting, Gemeentelijk Museum).

24. Gepolijste bijl (1), afslagbijl (2), cirkelschrabbers (3-8), silex (Midden-Neolithicum, plateau bij Stokkel). Schaal 1/1.

25. Getande (1), geretoucheerde afslag (2) en bladspits (3), silex (Midden-Neolithicum, plateau bij Stokkel).
Schaal 1/1.

Vervloesemstraat, tussen de Laatste-Ruststraat
en de Tombergstraat¹¹.

7. Kwak: vondst van dakpannen en
ceramiektegels

In 1951, tijdens de bouw van het vergaarbekken
van Roodebeek, worden in de nabijheid van de
herberg *Kwak*, meer bepaald op het kruispunt van
de Roodebeeksesteenweg en de Paul Hymanslaan
(de huidige Chantiers du Temps Libre), dakpannen
en ceramiektegels gevonden¹².

8. Sint-Lambertuskerk¹³: (?- 11de-20ste eeuw)

De kerk wordt voor het eerst vermeld in 1187. Er
werd reeds vroeger aangetoond dat de stichting
van de kerk minstens teruggaat tot de 11de eeuw.
Het kapittel van Sint-Goedele wordt dan in
Woluwe vermeld. Mogelijk dateert de stichting
uit een nog vroegere periode. Deze hypothese kan
evenwel niet worden gestaafd. Slechts
archeologisch onderzoek kan misschien ooit de
kerken van Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-
Peters-Woluwe preciezer dateren.

Het gebouw bezit nog oude romaanse elementen,
waarschijnlijk uit de 12de eeuw, onder meer de
massieve vierkante westtoren die oorspronkelijk

26. Portaal in de toren van de Sint-Lambertuskerk
(einde 17de eeuw) (foto © A.C.L. Brussel).

¹¹ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 29 (ill.).

¹² M.E. MARIËN, *op. cit.*, p. 57; M. VILLEIRS, *op. cit.*,
p. 29.

¹³ Kadaster: afdeling 4, sectie C, 1ste blad, nrs. 190b, 191b
en 191c.

27. Het huidige Heilig-Hartplein, centrum van de oude dorpskom, met de Sint-Lambertuskerk en 't hof van Brussel - 1976 (luchtfoto, © Eurosense S.A.).

aan de basis volledig gesloten was. Ten vroegste in de tweede helft van de 16de eeuw krijgt de toren aan de zuidkant een portaal met rondboog, nu bewaard in de 18de-eeuwse staat. Op de hogere niveaus heeft de toren verschillende openingen: op de tweede verdieping, een romaans venster aan de westkant, schietgaten op de voorlaatste verdieping en dubbele rondbogige galmgaten op het hoogste niveau. Ook het westelijk deel van de centrale beuk, voorzien van hoge vensters, en het benedengedeelte van de zuidelijke zijbeuk¹⁴ kan men rekenen tot de oudste delen van het gebouw. Al deze delen werden als monument beschermd bij Koninklijk Besluit van 27 april 1942.

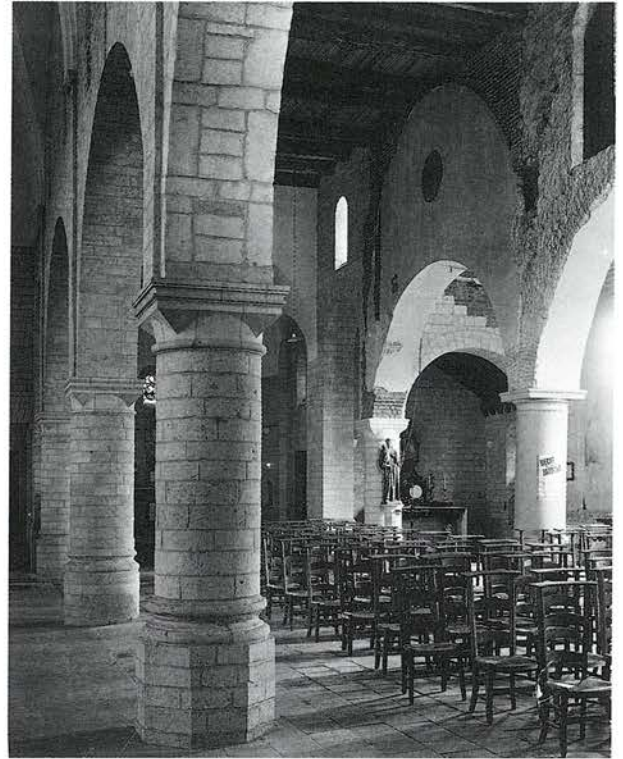
¹⁴ J. de BORCHGRAVE d'ALTENA, Notes pour servir à l'inventaire des oeuvres d'art du Brabant - Arrondissement de Bruxelles, *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, XLVII, 1947, p. 216; G. DES MAREZ, *Guide illustré de Bruxelles - Monuments civils et religieux*, Brussel, 1918, pp. 375-378.

In 1938 worden belangrijke uitbreidings- en restauratiewerken aangevat. Hoewel er geen systematische opgravingen konden worden uitgevoerd, heeft het gemeentebestuur bij deze gelegenheid de oude funderingen die tijdens de werken tevoorschijn kwamen, op plan gezet¹⁵. Op dit plan ziet men de funderingen van de oude kerk uit de 12de eeuw en de verbinding met de toren. Het gaat om een klassiek grondplan: een geveltoren, een eenbeukig schip met vier traveeën,

¹⁵ R. MERTENS, De Sint-Lambertuskerk te St.-Lambrechts-Woluwe, *Eigen Schoon en De Brabander*, LXIV, 1981, pp. 162 en 420, publiceert dit plan zonder de bewaarplaats te noemen. De legende vermeldt: «Gemeente Sint Lambertus Woluwe - Sint Lambertuskerk - thans bestaande staat der oude deelen». De auteur dateert het plan 11 oktober 1939. Het plan geeft geen oudere fase dan die van de romaanse kerk uit de 12de eeuw. Deze informatie is evenwel te onzeker om hieruit conclusies te trekken betreffende de stichtingsdatum van de kerk.

een vierzijdig koor met vlakke koorafsluiting¹⁶. Op een iconografisch document uit het midden van de 16de eeuw wordt het gebouw nog afgebeeld in deze vorm, met een portaal in de zuidermuur van het schip¹⁷.

De kerk wordt vervolgens in twee opeenvolgende fasen vergroot. Tijdens de eerste fase, in de loop van de 17de eeuw, worden zijbeuken gebouwd, het koor wordt verbreed en verlengd, de toren krijgt een portaal. Mogelijk wordt ook een transept gebouwd, zoals te zien is op een tekening uit het eerste decennium van de 18de eeuw¹⁸. In een tweede fase, enkele jaren later, tijdens het pastoraat van Philippus Van der Zijpen, worden de midden- en zijbeuken lichtjes verbreed en doorgetrokken tot voorbij het oude koor dat wordt afgebroken. Midden- en zijbeuken worden verenigd onder eenzelfde dak. Het transept verdwijnt¹⁹.

28. De oude hoofdbeuk van de Sint-Lambertuskerk geïntegreerd in het neoromaans gebouw (foto 1943 © A.C.L. Brussel).

¹⁶ «A l'instar de la phase originelle d'édifices semblables bâtis vers la même époque, telles les églises Saint-Lambert de Heverlee et Saint-Pierre de Bertem ainsi que la chapelle Sainte-Anne d'Auderghem»: M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 80.

¹⁷ Het gaat hier om een pentekening op geiteleer uit 1553 waarop het *hof van Brussel*, de kerk en de omringende straten staan afgebeeld. De tekening wordt bewaard door de huidige eigenaars van het *hof van Brussel*. Ze werd voor het eerst gepubliceerd in M.-Th. VANEECKHOUT, *Woluwe-Saint-Lambert. Esquisse historique*, Sint-Lambrechts-Woluwe, 1953, p. 89. De tekening is echter niet volledig. Het koor, noch het venster van de derde travee zijn zichtbaar. De schietgaten in de toren zijn niet getekend. Daarentegen zijn de dubbele galmgaten bovenaan en de vooruitspringende basis van de toren wel perfect herkenbaar.

¹⁸ Plan 23 van het *Grondboek van het Sint-Jansgasthuis te Brussel* geeft een overzicht van het grondbezit van het Sint-Jansgasthuis in Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-Pieters-Woluwe in 1712 op basis van een opmeting uit 1707 door Josse De Deken. Het document wordt bewaard in de archieven van het O.C.M.W. van Brussel. De zuiderarm van het transept, die onbetwistbaar uitspringt niet alleen ten opzichte van het koor en het schip, maar ook ten opzichte van de zijbeuken, is duidelijk weergegeven. Het plan van de funderingen, getekend in 1939, bevat daarentegen geen enkel spoor van deze constructie.

¹⁹ J.-J. DE MUNCK, *Het leven van de salige Maeget ende martelaresse Maria bygenaemt de Ellendige, Waer by gevoegt is de beschryvinge van het dorp, parochie ende heerlykheid van S. Lambrechts-Woluwe, alwaer de geseyde Maeget word geëert*, Mechelen, 1769: pastoraat van P.

In de 19de eeuw worden het koor en het oostelijke deel van het schip volledig in baksteen herbouwd. Het interieur krijgt een neogotische decoratie²⁰. Tenslotte leidt architect Guillaume-Chrétien Veraart tussen 1938 en 1945 belangrijke uitbreidings- en restauratiewerken. De oudste delen van de kerk worden bewaard en geïntegreerd in een neoromaans bouwwerk waarvan ze de zuidelijke zijbeuk vormen. Op de plaats van de oude noorderbeuk en een groot deel van het oude kerkhof bouwt men een breed schip met een grote halfcirkelvormige absis, nu nog kenmerkend voor het gebouw.

De topografische ligging van de kerk is merkwaardig: de kerk is gebouwd op een terreinverheffing op de flank van een heuvel. De site domineert zowel de Woluwevallei als de weg die afdaalt van de *Tomberg* naar de doorwaadbare plaats in de Vootstraat. Met de kerk, waarvan de toren een echt verdedigingsbouwwerk lijkt, en de

Van der Zijpen: 1717-1751, verbouwingen waarschijnlijk tussen 1725 en 1732. Alle auteurs publiceren een tekening van de kerk na de verbouwingen, toegeschreven aan SPRUYT en bewaard in het Prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek.

²⁰ M. VILLEIRS, *loc. cit.*

omheiningmuur van het parochiekerkhof²¹ vormt het site een duidelijk afgeschermd, als het ware versterkt geheel. Als zodanig was het een mogelijk toevluchtsoord voor de inwoners van de vallei. Rond de kerk en tussen de kerk en de doorwaadbare plaats van de Woluwe in de Vootstraat, bevond zich de oudste bewoningskern. Daartoe behoren tevens de gronden die gelegen zijn op de Tomberg en zijn hellingen, zowel tot aan de grens met Sint-Pieters-Woluwe en de Roodebeekvallei (de vallei niet inbegrepen) als tot aan de loop van

²¹ Afgezien van de werken uitgevoerd in 1938-1945, waarbij de kerk werd vergroot en waarbij de grondwerken rond het kerkhof zeker gedeeltelijk hebben omgewoeld, is Sint-Lambrechts-Woluwe een van de zeldzame gemeenten van de Brusselse agglomeratie die het oude kerkhof min of meer intact heeft bewaard en gevrijwaard van stedelijke projecten.

de Woluwe²². Het ontstaan van het dorp wordt ten laatste enkele decennia voor de stichting van de parochie gedateerd, d.w.z. in de eerste helft van de 11de eeuw, of zelfs op het einde van de 10de eeuw.

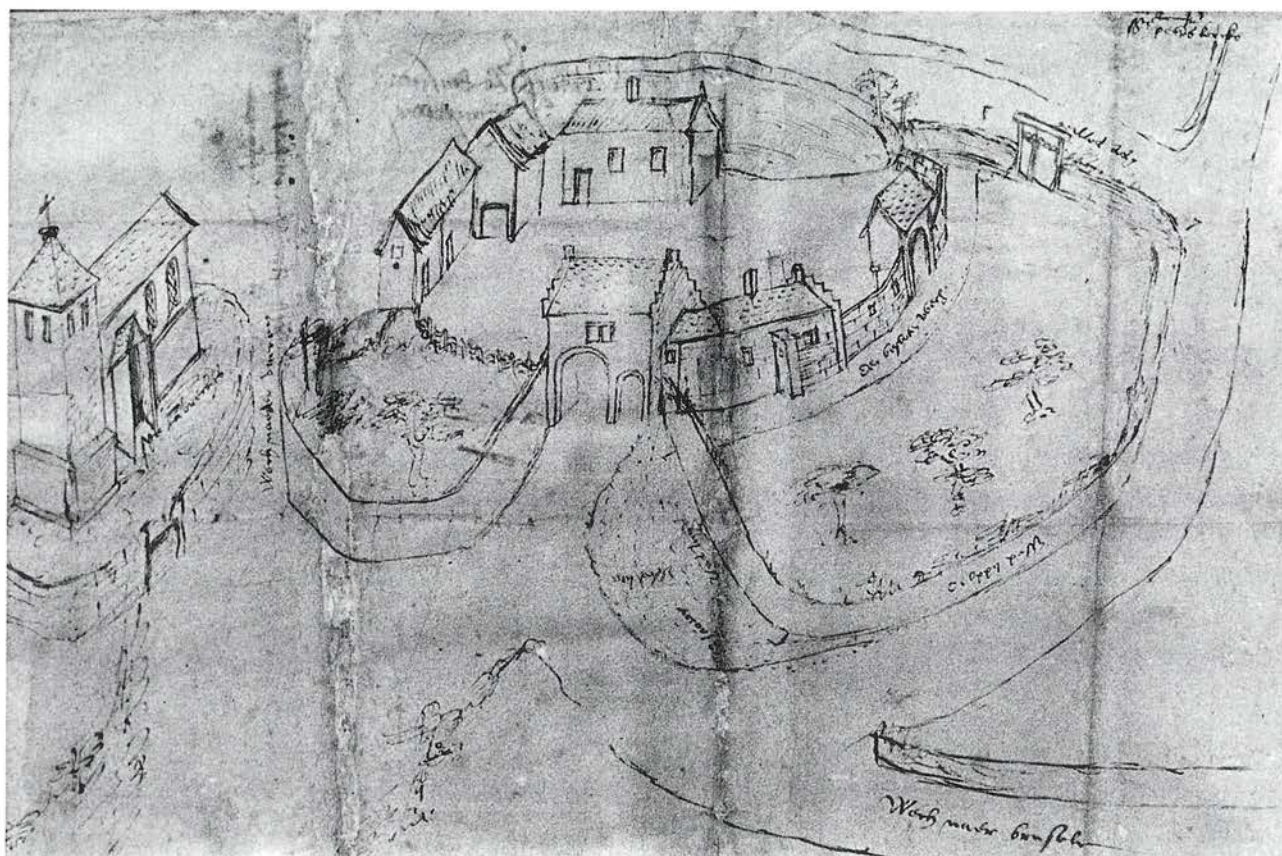
9. Hof van Brussel²³: kasteel-hoeve (?-15de?-16de-20ste eeuw)

Het domein²⁴ ligt in het eigenlijke centrum van het dorp. Het grenst als het ware aan de kerk en is

²² P. VANDERMAELEN, *Atlas cadastral du Royaume de Belgique - Plan parcellaire de la commune de Woluwe-Saint-Lambert*, Brussel, 1836, sectie C, «le village» genoemd.

²³ Kadaster: afdeling 4, sectie C, 1ste blad, nr. 206r.

²⁴ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 105: «L'appellation *Hof van Brussel* n'est apparemment ni originale ni très ancienne. Arthur Cosyn semble le premier à l'avoir utilisée dans son article: *La Woluwe (entre l'avenue de Tervuren et la chaussée de Louvain)*, *Bulletin officiel de la Société royale Touring-Club de Belgique*, 1923, 20, pp. 463-466». Over het gebouw zegt de auteur (p. 465) «qu'on lui donne parfois le nom d'Hof van Brussel». A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, III, Brussel, 1855, vermeldt hierover niets, hoewel de auteur over het algemeen goed is geïnformeerd. Anderzijds weten we dat een familie «de

29. Hof van Brussel en de Sint-Lambertuskerk in 1553 (tekening op perkament, privé-verzameling; foto Gemeentelijk Museum).

30. De oudste gebouwen van het *hof van Brussel* (foto Y. CABUY, 1992).

zonder twijfel de erfgenaam van het oude landbouwcentrum van Sint-Lambrechts-Woluwe, dat minstens teruggaat tot de 11de of 12de eeuw. Door erfenis gaat het eigendom van de hertog over in handen van Brabantse adellijke families die eigenaar zijn tijdens de Middeleeuwen²⁵. Het bestaan van het domein wordt misschien vanaf het begin van de 15de eeuw door teksten bevestigd²⁶. In het midden van de 16de eeuw zijn de gebouwen rond een centrale binnenkoer geschikt, wat het domein het uitzicht van een hoeve verleent²⁷. Vanaf dan kan men de veranderingen die het gebouw tijdens de verschillende eigenaars onderging, volgen tot vandaag²⁸. De huidige vorm van het gebouw, dat de allure heeft van een klein kasteel, is niet ouder dan de tweede helft van de 19de eeuw²⁹.

Brouxelles» tussen het begin van de 16de eeuw en 1634 eigenaar was van het domein. Het perkament waarop de gebouwen van het domein zijn afgebeeld en dat steeds ter plaatse zou zijn bewaard, dateert uit diezelfde periode. Hierin ligt misschien de verklaring.

²⁵ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 100.

²⁶ M.-Th. VAN EECKHOUT, *Woluwe-Saint-Lambert. Esquisse historique*, Brussel, 1953, p. 92.

²⁷ Het gaat hier om het document uit 1553 waarop ook de Sint-Lambertuskerk staat afgebeeld (cf. noot 17).

10. Kostershuis: woning (?-18de-19de eeuw)

Vóór de aanleg van het Heilig Hartplein in de jaren dertig van de 20ste eeuw, leunde het gebouw aan tegen de omheiningsmuur van het kerkhof, recht tegenover de westtoren van de kerk. Archiefonderzoek kon het gebouw identificeren als het huis van de parochiekoster. Minstens sinds het einde van de 17de eeuw wordt het gebouw tevens als school gebruikt³⁰. De studie van het kadasterplan uit de 19de eeuw maakt duidelijk dat het gebouw en het bijbehorende terrein (het *Kostersblock*) een verkaveling zijn van het ommuurde terrein van de parochie dat volledig door wegen was omringd. De kerk, het kerkhof en het ene supplementaire gebouwtje dat recht tegenover de toren aanleunt tegen de kerkhofmuur,

²⁸ M. VILLEIRS, *op. cit.*, pp. 100-101 en M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, pp. 92-95.

²⁹ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 105: «époque à laquelle il subit agrandissement et transformations». Enkel een grondige architectuurstudie kan misschien de oudste delen, die mogelijk dateren uit de 16de of de 17de eeuw, aanduiden.

³⁰ C. TEMMERMAN, *Le destin mouvementé de la «Kosterhuis», Wiluwa*, 19, 1988, pp. 8-15 (met foto's en gebaseerd op de gemeentelijke archieven).

31. De dorpskom omstreeks 1900. Van links naar rechts: de Sint-Lambertuskerk en het kerkhof, het *Kosterhuis*, en een deel van het *hof van Brussel* (prentkaart, Gemeentelijk Museum).

worden precies op dezelfde wijze weergegeven op de tekening uit 1712³¹. We menen dan ook hierin het *Kosterhuis* te mogen zien. Op het document uit 1553 is het gebouw niet herkenbaar, wat evenwel niet als dateringscriterium mag worden gehanteerd³².

11. De Tiendenschuur³³: (?-18de-19de eeuw)

Dankzij verschillende kadasterplannen uit de 19de eeuw kon deze hoeve makkelijk opgespoord worden. Gezien de ligging van het gebouw - in de dorpskern, niet ver van de kerk - en gezien het feit dat de collegiale kerk van Sint-Goedele slechts weinig gronden in Sint-Lambrechts-Woluwe bezat, kan men veronderstellen dat de gebouwen uit de 18de en 19de eeuw teruggaan op de respectieve middeleeuwse gebouwen. Archeologisch onderzoek zou dit mogelijk kunnen bevestigen.

³¹ Cf. *supra* voor het document. R. MERTENS, *op. cit.*, p. 164 stelt voor om hierin een Onze-Lieve-Vrouwekapel te zien die in 1725 zou zijn afgebroken om de kerk te vergroten. De werken waarnaar hij verwijst, hadden evenwel geen weerslag op de westgevel, en bovendien kan de kerk zich nooit hebben uitgebreid buiten het ommuurde terrein van het kerkhof. Waarschijnlijk was de Onze-Lieve-Vrouwekapel een stichting binnen de Sint-Lambertuskerk.

³² Cf. noot 17 voor het document. De voorstelling is inderdaad niet erg gedetailleerd en het deel van de tekening waarop het gebouw had kunnen staan, is slecht leesbaar en

12. Het Sas³⁴: met grachten omgeven site (?-18de-19de eeuw)

Het goed, gelegen tussen de Woluwe, de Vootstraat en het Sint-Lambertusplein, werd omstreeks 1950 gesloopt³⁵. Het bestond uit een grote woning gelegen in het midden van een tuin met fontein, een toegangspoort langs de Vootstraat en een voornamelijk aan de achterzijde gelegen stuk grond dat met grachten was omringd. Dit stuk grond was reeds sinds de tweede helft van de 18de eeuw onbebouwd³⁶. Historische bronnen met betrekking tot het site zijn praktisch onbestaand³⁷.

valt bijna buiten het kader van het document. Het tracé van de wegen daarentegen stemt wel volledig overeen met de latere gegevens uit de 18de en 19de eeuw.

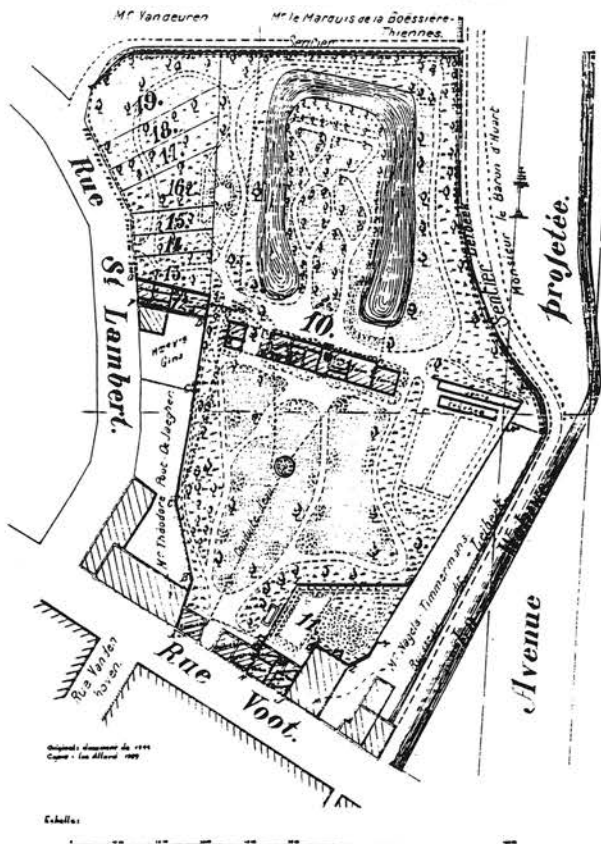
³³ Kadaster: afdeling 4, sectie C, 1ste blad, nrs. 186p, 186s, 186z, 187s en 187x.

³⁴ Kadaster: afdeling 4, sectie C, 1ste blad, nrs. 167h en 167l.

³⁵ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 150.

³⁶ Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens dressée par le Comte de FERRARIS.

³⁷ A. WAUTERS, *op. cit.*, pp. 253-254, vermeldt alleen dat Everaard van Champagne, burgemeester van Brussel, en zijn vrouw Catherine Bemery, dit goed in twee fasen kochten, met name op 30 maart 1648 en op 22 september 1649. Wauters zou er ook de ruïnes van een Romeinse toren situeren. Deze aantekeningen, vermeld in M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 149 konden we niet terugvinden.

32. Plan van het oude eigendom *Het Sas verdwenen* in 1951, naar een notariële affiche uit 1911 (tekening L. ALLARD, 1992, Gemeentelijk Museum).

Op alle kaarten sinds de 18de eeuw en tot het begin van de 20ste eeuw herkent men ondubbelzinnig een rechthoekig stuk grond van 50 bij 25 meter, omringd door ondergelopen grachten³⁸. Alphonse Wauters interpreteert dit stuk grond zonder aarzeling als een motte. Hij geeft evenwel noch enige aanwijzing betreffende de identificatie van de eigenaar, noch enige datering³⁹.

13. Ter Cauwerschueren⁴⁰: hoeve (?-16de-20ste eeuw)

De hoeve zelf wordt pas vanaf de 16de eeuw vermeld. De bijbehorende gelijknamige gronden

³⁸ Zie de lijst van kaarten en plannen, met reproducties, in C. TEMMERMAN, Une «motte» féodale à Woluwe-Saint-Lambert, *Wiluwa*, 17, 1987, pp. 16-20; hieraan dient te worden toegevoegd: *Carte topographique de Bruxelles et de ses environs* in 1821 getekend door Guillaume Wauthier. Hierop staat de naam van de toenmalige eigenaar, de heer Winckelmann, vermeld. Zie ook: P. BLONDEEL, Een motte te Sint-Lambrechts-Woluwe, *Woluweheem*, 1979, 1, pp. 3-7.

³⁹ A. WAUTERS, *op. cit.*, III, p. 253.

⁴⁰ Kadaster: afdeling 2, sectie C, 5de blad, nrs. 48m, 48p en 49.

kan men echter al identificeren vanaf de 14de eeuw⁴¹. In die tijd is de hoeve eigendom van de abdij van Vorst⁴². Ze wordt blijkbaar nadien van de hand gedaan, want op het einde van de 16de eeuw is ze in handen van Hendrik Scheers die ze verkoopt aan Jan van Wanzyn, ontvanger van het Sint-Jansgasthuis te Brussel⁴³. De *ter Cauwerschueren* is vandaag de enige bewaarde hoeve in het gehucht *Roodebeek*. De gebouwen liggen in U-vorm rond de centrale binnenplaats. Het hoofdgebouw, blijkbaar de oudste constructie, ligt langs de *Roodebeeksesteenweg*⁴⁴. Op een niet nader bepaald tijdstip, waarschijnlijk na de periode dat de hoeve in het bezit was van de abdij van Vorst, verwerft de abdij van Terkameren enkele percelen grond met dezelfde naam gelegen aan de rand van het domein. In 1718⁴⁵ vormen zij een geheel met een oppervlakte van een elftal hectaren, gelegen langs de huidige *Kerselarenlaan*, tussen de *Meudon-* en de *Marie-Josésquare*⁴⁶.

⁴¹ A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, Brussel, 1855, III, p. 241.

⁴² Een enkele vermelding uit 1732, i.v.m. zeven en een halve bunders allodiale gronden van de hertog van Brabant, die in handen zijn van de abdij van Vorst voor haar *Couderschueren* hoeve, maar waarop het domein nog bepaalde inkomsten heeft die door de ontvanger van Vilvoorde worden toegekend aan Dirk Vandenberghe, zoon van Jan (naar WAUTERS, cf. *supra*).

⁴³ A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 242.

⁴⁴ G. LEMAIGRE, En marge d'un millénaire - Bruxelles inattendu - La ferme «ter Cauwerschueren», *Woonstede door de eeuwen heen*, 42, 1979, pp. 83-85.

⁴⁵ Er bestaat inderdaad een figuratieve kaart van deze bezittingen uit 1718. Naast de verschillende percelen zijn tevens, waarschijnlijk als referentiepunten, het Linthoutbos en een domein, waarvan de beide gebouwen gelegen zijn aan weerszijden van een weg, afgebeeld. M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, pp. 154-157, identificeert dit goed terecht als zijnde het *Cayershuis* (cf. *infra*) en weerlegt hiermee de these als zou het hier gaan om de hoeve waarvan de gronden, beschreven onder het toponiem *Causchuere*, afhingen. Deze hoeve bevindt zich buiten het kader van de kaart, in het gehucht *Roodebeek*. Dit belette evenwel niet dat de hoeve onlangs nog foutief werd geïdentificeerd, wat bovendien leidde tot de al even foutieve conclusie dat de Terkamerenabdij sinds de Middeleeuwen eigenaar zou zijn geweest van de *ter Cauwerschueren*: G. LEMAIGRE, *op. cit.*, pp. 78-82.

⁴⁶ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 84.

33. Het woonhuis en de ingang van de hoeve *ter Cauwerschueren* recht tegenover de Roodebeeksesteenweg (foto Y. CABUY, 1992).

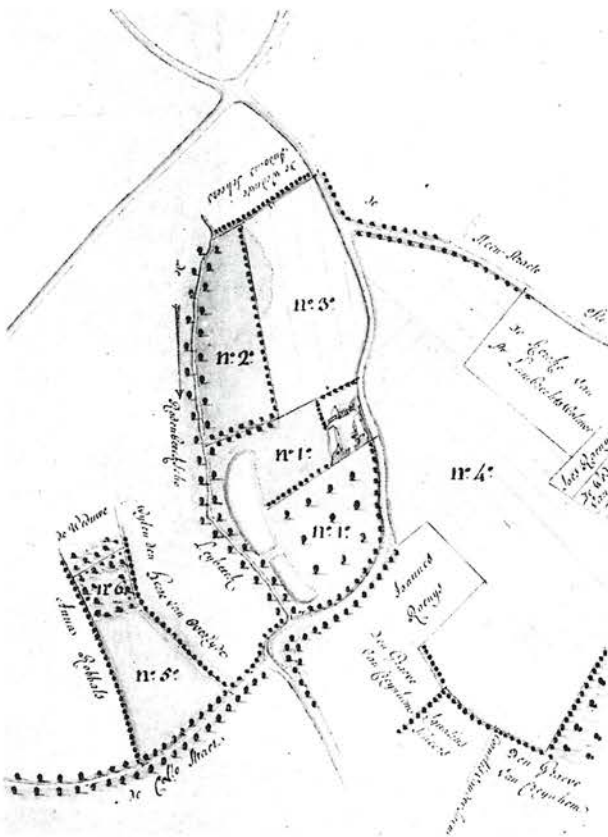
14. 't Hof ten Steen⁴⁷: hoeve (?-16de-20ste eeuw)

Zoals de vorige, wordt deze hoeve pas door teksten bevestigd vanaf het einde van de 16de eeuw. In die periode wordt de hoeve eveneens door Jan van Wanzyn, ontvanger van het Sint-Jansgasthuis, gekocht, deels van de abdij van Vorst, deels van het klooster van de Rijke Klaren. In het begin van de volgende eeuw verkoopt hij de hoeve aan de Jezuiten van Brussel die tot de opheffing van de orde eigenaar blijven⁴⁸. Op het einde van de 18de eeuw zijn de bezittingen van de Jezuiten in Sint-Lambrechts-Woluwe in handen van bankier Lambert van Lamberts. Het *hof ten Steen* vormt hierop geen uitzondering⁴⁹. De hoeve was gelegen aan de Roodebeeksesteenweg, in de nabijheid van de huidige Théodore Decuyperstraat, de oude *Steenstraat*. Ze wordt definitief afgebroken in oktober 1943 en maakt dan plaats voor het nummer 65 van de Roodebeeksesteenweg. In de achterste tuinmuur van het huis bevindt zich een oude zandstenen sluitsteen van een portaalboog met de inscriptie:

⁴⁷ Kadaster: afdeling 2, sectie C, 5de blad, nrs. 53a², 53b², 53k, 53d², 53p, 53t, 53s, 52c².

⁴⁸ Omstreeks 1630 zouden financiële moeilijkheden de Jezuiten ertoe gedwongen hebben voor een korte periode gedeeltelijk afstand te doen van deze hoeve: cf. A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 242 (cf. noot 54).

⁴⁹ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 145.

34. Het *hof ten Steen* en de Roodebeeksesteenweg in 1778. Detail van een figuratieve kaart van de bezittingen van de Jezuiten van Brussel in Sint-Lambrechts-Woluwe, getekend door Fr. Bodumont (© Algemeen Rijksarchief).

«I.H.S. Anno 1740»⁵⁰. De gronden die van de hoeve afhingen, vormden twee grote blokken, het ene valt samen met het huidige Roodebeekpark, het andere blok, westelijker gelegen, wordt doorkruist door de Speeckaertlaan⁵¹.

15. Kasteel Convent⁵²: (?-17de-20ste eeuw)

Het landgoed, dat dateert uit het einde van de 17de eeuw, wordt ook kasteel van *Roodebeek* of *hof te Rodenbeek* genoemd. Het is gelegen in het centrum van het gehucht, ongetwijfeld op de plaats van oudere gebouwen, mogelijk van een hoeve. Het landgoed dankt zijn naam aan een van de eigenaars uit het begin van de 20ste eeuw, dokter Convent.

⁵⁰ *Ibidem* en *Sint-Lambrechts-Woluwe, van dorp tot residentiestad*, Brussel, 1983, p. 94 (met foto uit 1943); I.H.S. is de afkorting van «Jesus Hominum Salvator», het devies van de Jezuïeten. De datum 1740 komt waarschijnlijk overeen met de laatste bouw- of vernieuwingscampagne van de hoeve voor de opheffing van de orde in 1773.

⁵¹ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 77, naar iconografische kaarten van de eigendommen van de Brusselse Jezuïeten te Etterbeek, Evere, Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-Pieters-Woluwe: A.R., *Kaarten en plannen in handschrift*.

⁵² Kadaster: afdeling 3, sectie D, 2de blad, nrs. 56g⁶, 55f⁶, 55e⁶, 55d⁶, 55c⁶, 55k⁶.

⁵³ Kadaster: afdeling 1, sectie A, 7de blad, nrs. 136r, 137, 137a⁴, 137r⁴, 137p².

Tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog wordt het kasteel als school gebruikt. In 1951 wordt het gesloopt om de verbreding van het wegennet mogelijk te maken.

16. 't Hof te Nazareth⁵³: (?-18de-20ste eeuw)

De oorsprong van de hoeve en van de naam zijn onbekend⁵⁴. 't *hof te Nazareth* maakt in ieder geval, minstens vanaf de tweede helft van de 18de eeuw⁵⁵, deel uit van het agrarische landschap van het gehucht *Roodebeek*. In het begin van de 19^{de}

⁵⁴ Deze benaming is misschien zeer recent en te interpreteren als een lokale anecdote. Er bestaat evenwel een historische aanwijzing die dient te worden onderzocht. Tijdens de 15de en 16de eeuw bestond er met name te Brussel een klooster met de naam Nazareth. Dit klooster was de zetel van de orde van de Broeders van het Gemene Leven. Hun bezittingen kwamen op het einde van de 16de eeuw terecht in handen van de Rijke Klaren van de stad. De oude benaming werd behouden. In geen enkele inventaris van de Rijke Klaren treft men bezittingen in Sint-Lambrechts-Woluwe aan. De Rijke Klaren verkopen echter wel bezittingen in Roodebeek aan Jan van Wanzijn in 1596. Het zou dus kunnen gaan om de geërfde bezittingen van het klooster van Nazareth waarvan de Rijke Klaren onmiddellijk afstand wilden doen. De identificatie van deze bezittingen met het *hof ten Steen*, zoals voorgesteld door A. WAUTERS, *loc. cit.* is mogelijk noch absoluut noch limitatief.

⁵⁵ Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens commandée par le Comte de FERRARIS [1771-1778].

35. Zicht op de resten van de 18de-eeuwse gebouwen in een van de proefsleuven op het site van de *Verheylewighenhoeve* in november 1992 (foto St. DEMETER, 1992).

eeuw wisselt het gebouw zijn oorspronkelijke bestemming voor die van postrelais op de Roodebeeksesteenweg. Tijdens de eerste vijftienvintig jaar na de Belgische revolutie wordt het gebouw de zetel van het gemeentebestuur en is het omstreeks 1854 tevens herberg. Op het einde van de 19de eeuw komt het gebouw in het bezit van de Witte Paters. Slechts het hoofdgebouw is tot recente datum bewaard gebleven. Het wordt in 1963 gesloopt⁵⁶.

17. **Verheyleweghen**⁵⁷: hoeve (?-18de-20ste eeuw)

Mogelijk gaat het hier ook om een oude hoeve van de abdij van Vorst, waarvan de familie Verheyleweghen na 1836 eigenaar wordt. Voor de afbraak in 1981 stonden hier onmiskenbaar oude gebouwen⁵⁸. Hiervan zijn nog twee interessante muurvakken bewaard. Het terrein wordt tegenwoordig als depot voor bouw materiaal gebruikt.

Het site is gedoemd te verdwijnen bij de bouw van het stormbekken van de Roodebeek, voorzien voor 1993/1994. Als preventiemaatregel organiseerden de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in november 1992, in samenwerking met het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest en de gemeentelijke overheid van Sint-Lambrechts-Woluwe, archeologische sonderingen. Deze evaluatiewerken stonden onder leiding van mevrouw Ingrid Nachtergael. Zij kon aantonen dat er geen sporen aanwezig zijn ouder dan de hoeve uit de 18de eeuw⁵⁹. Dit laat ons toe, in dit specifieke geval, vast te stellen dat de afwezigheid van bronnen ouder dan de 18de eeuw, op het terrein werd geverifieerd en dus de historische werkelijkheid correct weergeeft.

⁵⁶ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, pp. 129-130.

⁵⁷ Kadaster: afdeling 3, sectie D, 2de blad, nr. 68x.

⁵⁸ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 136 en *Sint-Lambrechts-Woluwe, van dorp tot residentiestad*, loc. cit.

⁵⁹ In het kader van de tentoonstelling *Brussel 1993 - Resultaten van de eerste archeologische opgravingen in het Gewest* - georganiseerd door de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis en het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, in samenwerking met het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, werd reeds gewag gemaakt van deze sonderingen. Hieraan zal een wetenschappelijke publikatie worden gewijd, geschreven door Ingrid NACHTERGAEL, aangevuld met een historische studie door Marc VILLEIRS.

18. **Cayershuis**⁶⁰: hoeve ? (?-17de-20ste eeuw)

Dit gebouw wordt vanaf de 17de eeuw in verschillende documenten vermeld⁶¹. De kerk van Vilvoorde schijnt er de eigenaar van te zijn geweest, ten minste op het ogenblik van de verkoop aan de familie Pauwens in het midden van de 18de eeuw⁶². Het *Cayershuis* of *Kuyershuis*⁶³ wordt trouwens in 1718 afgebeeld op de figuratieve kaart met de bezittingen van de abdij van Terkameren, waarvan de kerk van Vilvoorde afhing. Het gaat hier om twee hoofdgebouwen aan weerszijden van de huidige Driesstraat. Het is niet onmogelijk dat zij een hoeve vormden. Tot 1937 stonden er op deze plaats gebouwen⁶⁴.

19. **'t Hof ten Berg**⁶⁵: hoeve (12de-20ste eeuw)

Reeds voor 1117⁶⁶, datum waarop Burchard, bisschop van Kamerijk⁶⁷ de bezittingen van de

⁶⁰ Kadaster: afdeling 2, sectie C, 4de blad, nr. 25k.

⁶¹ A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 254, in 1677 in een akte geciteerd.

⁶² M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 155.

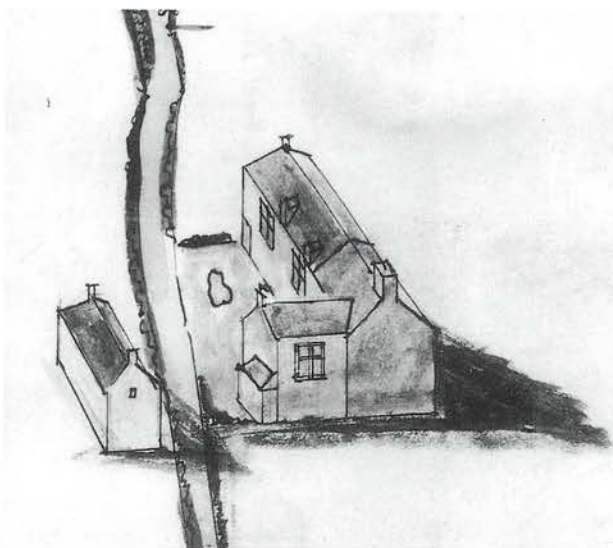
⁶³ Cf. *supra*.

⁶⁴ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 154.

⁶⁵ Kadaster: afdeling 1, sectie A, 3de blad, nrs. 26x², 26a³, 26w², 26x², 26y², 26b³, 25a.

⁶⁶ M. VILLEIRS, *op. cit.*, aangevuld met een ongepubliceerde, handgeschreven nota van de auteur: zonder twijfel tussen 1105 - mogelijk zelfs 1110 - en 1117.

⁶⁷ E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, p. 45.

36. Het *Cayershuis* in 1718. Detail van het grondboek van de bezittingen van de abdij van Terkameren, getekend door Couvreur (© Algemeen Rijksarchief).

abdij van Vorst bevestigd, verwierf deze abdij een allodiale grond te Woluwe, de zogenaamde *Wernesberge*. De schenker is onbekend. Alles wijst erop dat de abdij op deze plaats een *curtis*⁶⁸ stichtte, die wordt vermeld vanaf het tweede kwart van de 13de eeuw⁶⁹. Het zou hier gaan om het *hof ten Berg*, waarvan sprake is in de teksten van Vorst vanaf het eerste kwart van de 14de eeuw⁷⁰. De oorspronkelijke schenking *Wernesberge*⁷¹ wordt tot het begin van de 13de eeuw regelmatig uitgebreid door verkoop en

⁶⁸ G. DESPY, L'exploitation des «curtes» en Brabant du IXe siècle aux environs de 1300, *Villa - Curtis - Grangia - Colloque historique de Xanten* (okt. 1980), München, 1983 (Beihefte der Francia, Band 11), p. 185: de *curtis* is «un centre d'exploitation rurale qui contient un nombre tel de bonniers - plusieurs dizaines en terres de culture - que son propriétaire, qu'il soit laïc ou ecclésiastique, doit avoir recours, pour l'exploiter et le mettre en valeur, à une main-d'oeuvre paysanne importante».

⁶⁹ E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, p. 564: in 1238, zijn zes bunders grond gelegen *iuxta curtim forestensem*.

⁷⁰ A. DESPY-MEYER, *Abbaye de Forest, Monasticon belge*, IV, 1, Luik, 1964, p. 200 (A.R., *Kerkarchief*, nr. 7330).

⁷¹ A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 240, identificeert als eerste de *Wernesberge* met het site *hof ten Berg*. Alle auteurs volgen hem hierin, daar het toponiem *berg* uitzonderlijk goed overeenstemt met het topografische site van de hoeve. Nochtans geeft de bevestigingsakte van 1117 geen

schenken van Ava van Waver (1125)⁷², Willem Nortman (1180)⁷³, de kasteelheren van Brussel (1186)⁷⁴, Philippus van Woluwe⁷⁵ en Hendrik Weduera (1237)⁷⁶.

beschrijving van het allodium, zodat men zich geen idee kan vormen van zijn omvang. P. LINDEMANS, *De pachthoven der Abdij van Vorst, Eigen Schoon en de Brabander*, XIX, 1936, 5, pp. 163-164, die alleen de archieven van de abdij van Vorst - waarin geen spoor van de schenking van *Wernesberge* te vinden is - heeft bestudeerd, beschouwt het domein van Ava van Waver als de oorspronkelijke dotatie van de abdij te Woluwe. De bezittingen van de familie van Waver waren trouwens belangrijk. Ze bestonden uit *terris, pratis, pascuis et aquis cum omni iuro quo ipsi tenuerant* en werden verkocht voor drieënnegentig marken.

⁷² E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, nr. XXXVIII, pp. 66-67: *allodium suum apud Wolewe ... (cf. supra)*.

⁷³ E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, nr. CLXX, p. 247: *deciman quandam in Woluwe*.

⁷⁴ E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, nr. CLXXXIII, p. 260: ... *duos mansos terre de Woluwe cum quinque mansionibus et bonarium prati et dimidium ...*

⁷⁵ E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, nr. CCCCLXI, p. 553: ... *sex bonaria terre iacentis apud Woluwe iuxta curtim forestensem ...*

⁷⁶ E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, nr. CCCCLXVII, pp. 558-559: ... *undecim bonaria terre vel paulo minus iacentiis apud boscum in parrochia de Wolua S. Lamberti*.

37. Het *hof ten Berg*, vooraan links het gerestaureerde woonhuis en rechts de westelijke vleugel die sinds het einde van de 19de eeuw werd omgevormd tot afzonderlijke woningen; achteraan links het moderne gebouw opgetrokken op de plaats van de oude monumentale schuur uit de 18de eeuw; achteraan rechts de ruïnes van de kleine schuur gebouwd in het begin van de 19de eeuw (foto Y. CABUY, 1992).

Vanaf het tweede kwart van de 14de eeuw wordt de hoeve *ten Berg* door de abdijsleken verpacht. Hiermee wil de abdijsleken zich waarschijnlijk van stabielere inkomsten verzekeren⁷⁷. Men kent de namen van de pachters vanaf de eerste helft van de 15de eeuw⁷⁸. De laatste pachter, Frans De Clerck, neemt in 1779 de pacht over. Nadat de gronden op het einde van het Ancien Régime⁷⁹ onder sequester werden geplaatst, worden ze door hem gekocht. Op dat ogenblik telt de hoeve niet minder dan negenenzestig bunders land en weide die zich uitstrekken van de loop van de Woluwe tot de hoge gronden die de Leuvensesteenweg begrenzen. Een weg, de huidige Tollaan en Hof ten Berglaan, liep dwars door het domein en verbond de hoeve in rechte lijn met de steenweg. Het domein was grotendeels gelegen op het huidige grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe, en gedeeltelijk op Sint-Stevens-Woluwe⁸⁰.

Op het plan van 1713 worden de gebouwen van de eigenlijke hoeve in perspectief weergegeven⁸¹. Men ziet een geheel van verscheidene constructies rond een vierkante centrale binnenplaats. Het site zal verschillende wijzigingen ondergaan, met als belangrijkste de afbraak van de grote schuur in het zuiden in het begin van de 19de eeuw⁸². Ze wordt vervangen door een nieuwe schuur met kleinere afmetingen die in het midden van de oude centrale koer wordt opgetrokken. Onlangs

⁷⁷ A. DESPY-MEYER, *loc. cit.*

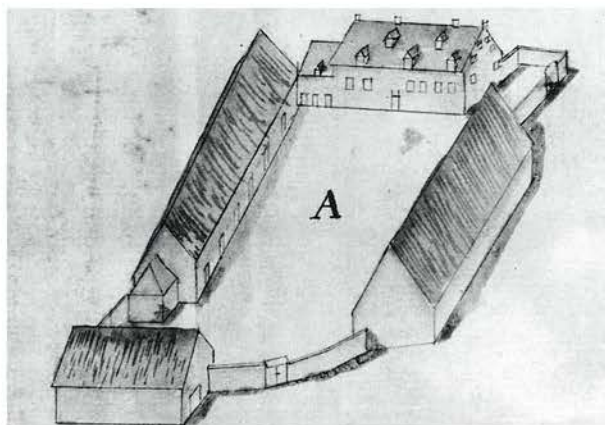
⁷⁸ P. LINDEMANS, *op. cit.*, pp. 164-167, van 1475 tot omstreeks 1600 in hoofdzaak de familie «d'Asse», vervolgens van omstreeks 1600 tot het begin van de 18de eeuw de familie Scheers.

⁷⁹ A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 241.

⁸⁰ A.R., *Kaarten en plannen in handschrift: overzichtsplan van de grondbezittingen van de abdijsleken van Vorst in 1713 in Sint-Lambrechts-Woluwe en aangrenzende plaatsen.*

⁸¹ Cf. *supra*; een studie van de beheersdocumenten van de abdijsleken van Vorst m.b.t. Sint-Lambrechts-Woluwe (A. D'HOOP, *Inventaire des archives ecclésiastiques du Brabant - III: Abbayes*, Brussel, 1992) zou mogelijk oudere elementen m.b.t. de gebouwen opleveren, maar waarschijnlijk geen plannen.

⁸² In ieder geval tussen 1808 (*Atlas de la commune de Woluwe-Saint-Lambert. Exercice 1808*, opgesteld door landmeter Leuckx) en 1836 (Ph. VANDERMAELEN, *op. cit.*), mogelijk na 1821 (G. WAUTHIER, *Carte des environs de Bruxelles*, Brussel, 1821), tijdstip waarop de nieuwe schuur wordt gebouwd of het project ervan reeds bestaat en de oude schuur blijkbaar nog niet is afgebroken.

38. Het *hof ten Berg* in 1786. Detail van een figuratieve kaart getekend door J.J. Couteaux, uittreksel van een proces tussen de abdijsleken van Vorst en de ontvanger van de te Vilvoorde (© Algemeen Rijksarchief).

werd de plek waarop de oude schuur gebouwd was, opgenomen in een bouwproject. Hierdoor werd de ondergrond volledig vernietigd. Het woonhuis dat dateert uit het midden van de 18de eeuw en gelegen is aan de oostzijde van de binnenplaats, werd onlangs gerestaureerd. Woonhuis en nieuwe schuur zijn nu privé-bezit. De noordelijke vleugel van de bijgebouwen werd in twee loten opgedeeld. Ze zijn nog steeds bewoond. De westelijke vleugel en de toegangsweg zijn eigendom van de gemeente. De gebouwen staan leeg. De in onbruik geraakte delen van de 18de-eeuwse hoeve, de 19de-eeuwse schuur in het midden van de binnenplaats en het terrein en de gebouwen van de gemeenten, bieden de mogelijkheid een archeologisch onderzoek te verrichten op dit site dat ongetwijfeld vanaf de 12de eeuw bewoond geweest is.

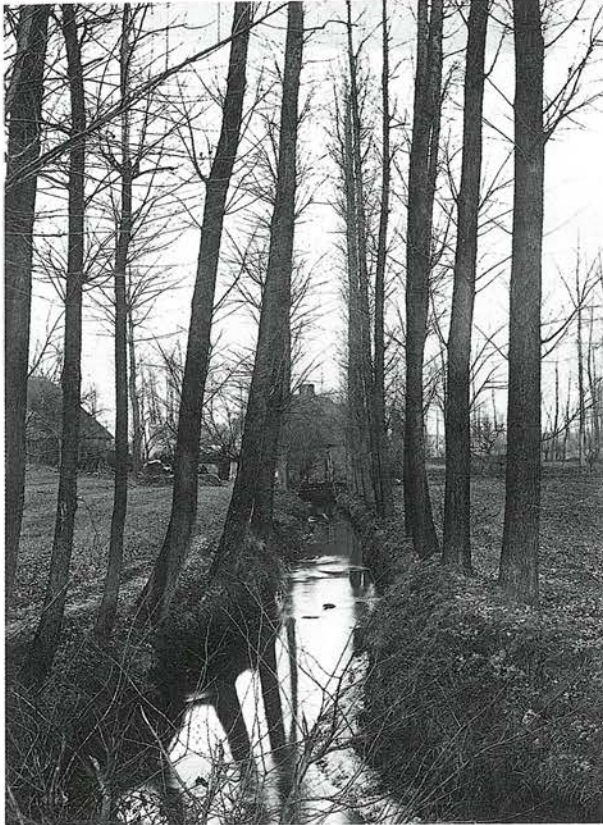
20. 't Lammeke Schuermans⁸³: molen, pachthoeve (?-14de-20ste eeuw)

Het domein van het *hof ten Berg* strekte zich uit tot aan de loop van de Woluwe, de beek inbegrepen. De abdijsleken van Vorst installeert er een graanmolen die vanaf 1328 in haar documenten wordt vermeld⁸⁴. Net zoals de eigenlijke hoeve wordt ook de molen, ten laatste vanaf het begin van de 15de eeuw, aan verschillende leken verpacht⁸⁵. In de tweede helft van de 17de eeuw wordt de molen omgebouwd tot papiermolen die vervolgens wordt afgeschaft. De gebouwen worden verbouwd tot

⁸³ Kadaster: afdeling 1, sectie A, 3de blad, nr. 33k.

⁸⁴ P. LINDEMANS, *op. cit.*, p. 168.

⁸⁵ *Ibidem* en A. WAUTERS, *loc. cit.*: de pachters van de hoeve en van de molen zijn niet dezelfde personen.

39. Zicht op de Woluwe met achteraan het huisje “t *Lammeke Schuermans*, overblijfsel van de oude molen van het hof ten Berg (foto ca 1895, © A.C.L. Brussel).

pachthoeve⁸⁵, later gekend onder de naam ‘t *Lammeke Schuermans*⁸⁶, en tenslotte in de tweede helft van de 20ste eeuw afgebroken. Het site is vandaag opnieuw verkaveld.

21. Hof ter Musschen⁸⁷: hoeve (15de?-18de-20ste eeuw)

Het *hof ter Musschen* is een van de best bewaarde landelijke sites van Sint-Lambrechts-Woluwe. Gelegen in het noordoosten van de gemeente, aan de grens met Sint-Stevens-Woluwe, omvatte dit landbouwbedrijf een vijftiendertig hectaren. landbouwgrond, die zich uitstrekten over het huidige terrein van Louvain-en-Woluwe en waarschijnlijk de huidige grenzen van de gemeente overschreden⁸⁸. Een twintig jaar geleden werd de hoeve nog uitgebaat. In 1988 werd het gebouw bij Koninklijk Besluit als monument geklasseerd. De delen van het gebouw die gezien de gebruikte materialen en het buitenaanzicht, met name een

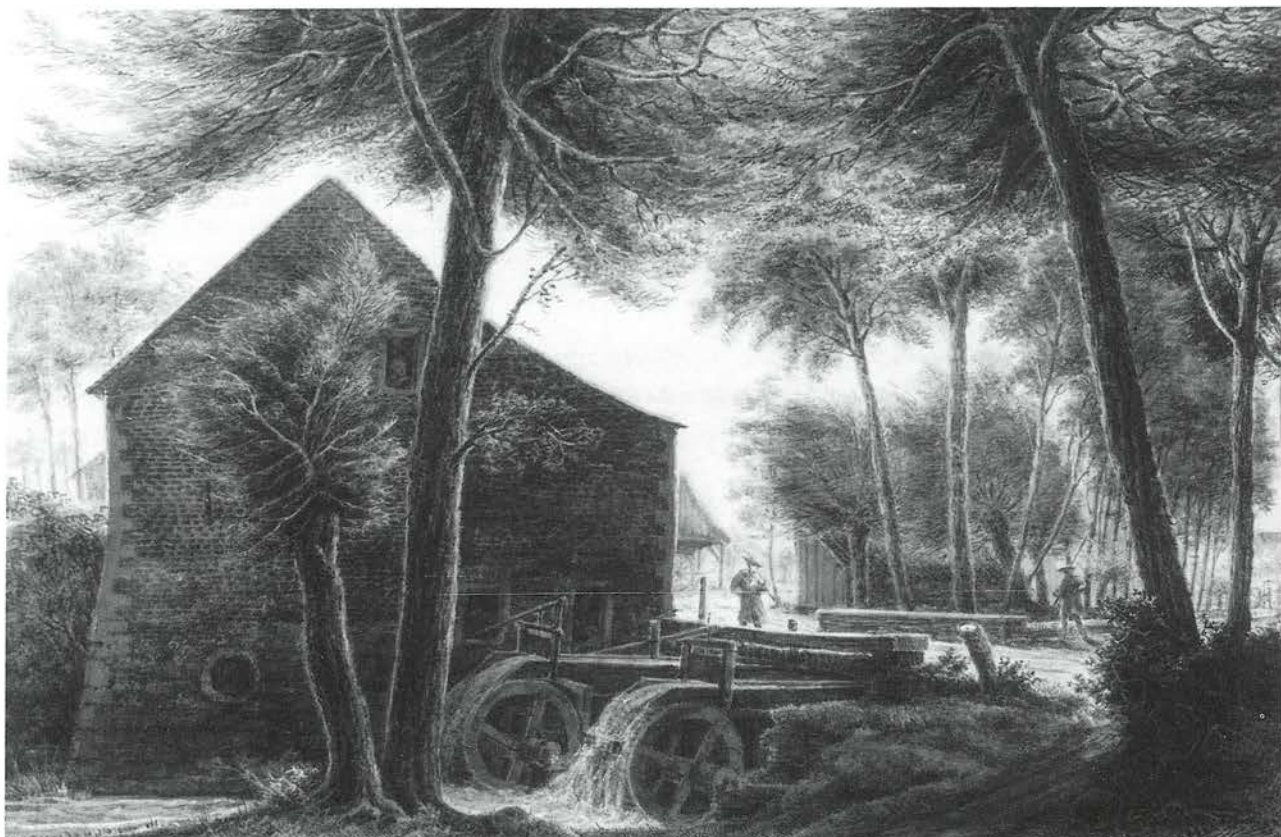
⁸⁶ A. WAUTERS, *loc. cit.*

⁸⁷ Kadaster: afdeling 1, sectie A, 3de blad, nr. 45b.

⁸⁸ M. VAN HAMME, *Un site en voie de dégradation ... La vallée de la Woluwe, Brabant*, 1980, 6, p. 24.

40. Zicht op de schuur en de ingang van het *hof ter Musschen* (foto Y. CABUY, 1992).

41. De *Vellemolen* in 1831 (tekening P. VITZTHUMB, © Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet).

oud woonhuis, als oudste worden beschouwd, zouden uit de 17de eeuw⁸⁹, mogelijk zelfs uit de 15de eeuw dateren. Elementen van de gotische schouw die afkomstig zouden zijn van deze oudste delen, zouden gebruikt zijn bij de bouw van een klein bijgebouw, gelegen tussen de hoeve en de Woluwe⁹⁰. Op de indrukwekkende schuur aan de oostzijde van het complex staat het jaartal 1741. De schuur werd duidelijk gebouwd met herbruikte materialen die misschien afkomstig zijn van een ouder gebouw. Een deel van de gebouwen werd in de loop van de 19de en 20ste eeuw gemoderniseerd of verbouwd.

⁸⁹ M. TORFS, *La ferme aux moineaux qui défie les buildings*, *Bulletin du Touring Club de Belgique*, 1957-1, p. 10; M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 77. Men beschikt over geen enkel document van voor het Ancien Régime.

⁹⁰ *Sint-Lambrechts-Woluwe, van dorp tot residentiestad*, p. 81, overgenomen in G. VERMOELEN, *Hof ter Musschen ou Ferme des Moineaux*, *Wiluva*, 7, 1985, pp. 2-3. Alleen in dit collectieve werk wordt naar de 15de eeuw verwezen en gesproken over de elementen van de gotische schouw. Er wordt evenwel geen bron gegeven. Het is op dit moment, zowel administratief als juridisch, onmogelijk deze informatie ter plaatse na te trekken.

22. **Vellemolen**⁹¹: molen (15de?-16de-19de eeuw)

De *Vellemolen* is zeker een van de twee papiermolens die in het midden van de 16de eeuw worden uitgebaat door Jan Danoot en waarover de Rekenkamer zich moet uitspreken in verband met de wijziging van het niveau van het beekwater⁹². De bouwperiode van de molen is niet gekend. In ieder geval verschijnen er pas papiermolens op het einde van de 15de eeuw. De aanwezigheid in Sint-Lambrechts-Woluwe van twee graanmolens⁹³, zeker vanaf de 13de eeuw, laat niet toe de *Vellemolen* vóór de 15de eeuw een gelijkaardig statuut toe te schrijven. Een tweede vermelding, tevens afbeelding, vindt men terug

⁹¹ Kadaster: afdeling 1, sectie A, 3de blad, nr. 53g (bijlage, afdeling 1, sectie A, 4de blad, nr. 74t).

⁹² Octrooi van de Rekenkamer van 10 juli 1562. In tegenstelling tot de these van A. WAUTERS, *op. cit.*, pp. 252-253 (cf. *infra*) betreft dit octrooi niet de *Lindekemale*.

⁹³ Het betreft de banmolen *Lindekemale* (cf. *infra*) en de molen van de abdij van Vorst (cf. *supra*).

in het kaartboek van de bezittingen van de abdij van Park, gepubliceerd in 1665⁹⁴.

De legende van deze kaart beschrijft de molen als een *papier molen*, wat de identificatie met de papiermolen uit de 16de eeuw ondersteunt. Op het einde van de 17de eeuw is de familie van Armstorff eigenaar van de molen⁹⁵. Zij bezit tevens een andere papiermolen in Sint-Lambrechts-Woluwe. Eén enkele eigenaar voor twee molens stemt overeen met de situatie in de 16de eeuw. Tijdens onlusten even na 1686 worden beide molens door een brand verwoest⁹⁶. De wijziging in bestemming die in de volgende eeuw wordt doorgevoerd, is misschien schatplichtig aan deze gebeurtenis.

Door het huwelijk van Suzanne van Armstorff met Balthazaar de Preudhomme komt de molen in handen van diens schoonzoon, Jan-Karel Gaillard. Zijn zoon Balthazaar laat het bezit van

⁹⁴ Reproductie in J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, XII, Pittem, 1972, 5e ill. tussen pp. 312 en 313. Een schets gebaseerd op deze kaart werd gepubliceerd in A. COSYN, *op. cit.*, p. 464. De molen maakt nochtans geen deel uit van de bezittingen van deze abdij. Wel grenst hij aan de gronden van het *hof Allome* die op het einde van de 16de eeuw in haar bezit komen. Het gebouw dient dus als referentiepunt, wat frequent voorkomt bij deze kaartboeken en andere figuratieve kaarten.

⁹⁵ Beide molens zijn inderdaad in het bezit van dezelfde personen. Bovendien is de familie van Armstorff eigenaar van één ervan, de *Kwak*.

⁹⁶ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 109 en M. VILLEIRS, *op. cit.*, pp. 88 en 104, noot 10.

de molen bevestigen door de Oostenrijkse keizerin Maria-Theresia⁹⁷. Tijdens de 18de eeuw wordt de molen verhuurd en omgebouwd tot leerlooierij, waarschijnlijk door de Brusselse familie De Garnier, handschoenmakers⁹⁸. Vandaar de benaming "velle molen". Tenslotte wordt de molen in 1787 omgevormd tot graanmolen en functioneert als zodanig tot de eerste helft van de 20ste eeuw⁹⁹. In het begin van de 19de eeuw heeft de molen de vorm van een rechthoekig gebouw waarvan de kortste zijde gelegen is langs de waterloop. Twee parallelle watervalletjes drijven ieder een rad aan¹⁰⁰. De gebouwen blijven bewaard tot in 1958.

23. Hof Allome¹⁰¹: hoeve (?-16de-19de eeuw)

Wat de oorsprong van deze hoeve betreft, bestaan er slechts hypothesen. Slechts archeologisch onderzoek zou ons misschien verder kunnen leiden. De hoeve wordt vermeld in een tekst uit

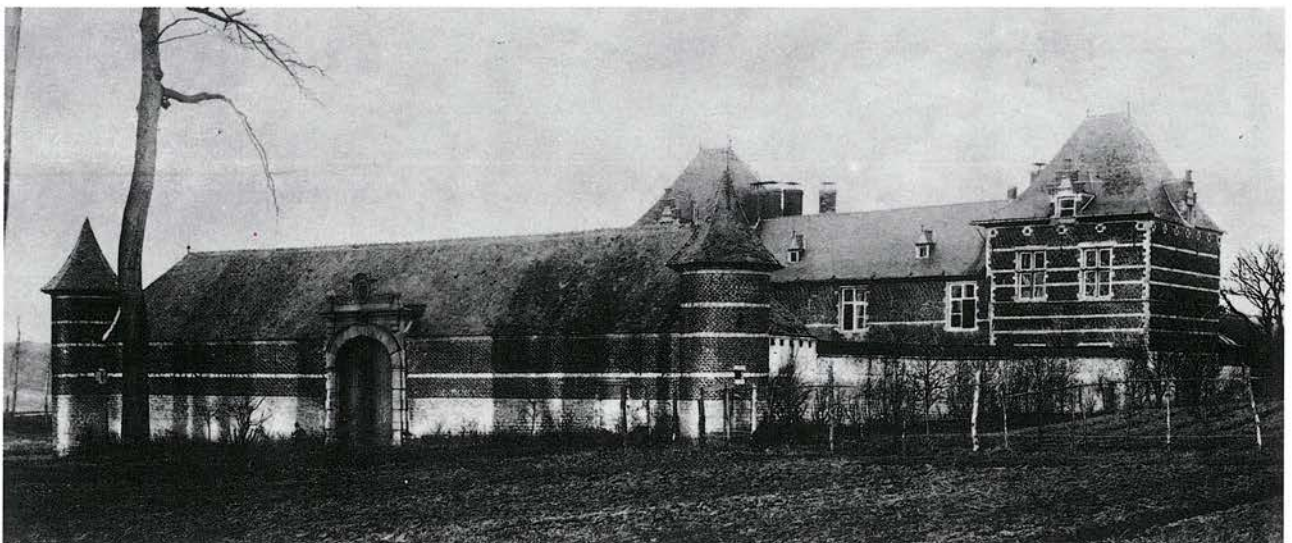
⁹⁷ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 104. De akte toont aan dat de molen sinds 1629 in het bezit van de familie is.

⁹⁸ A. WAUTERS, *op. cit.*, pp. 242-243; M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 124 en M. VILLEIRS, *op. cit.*, pp. 88-89.

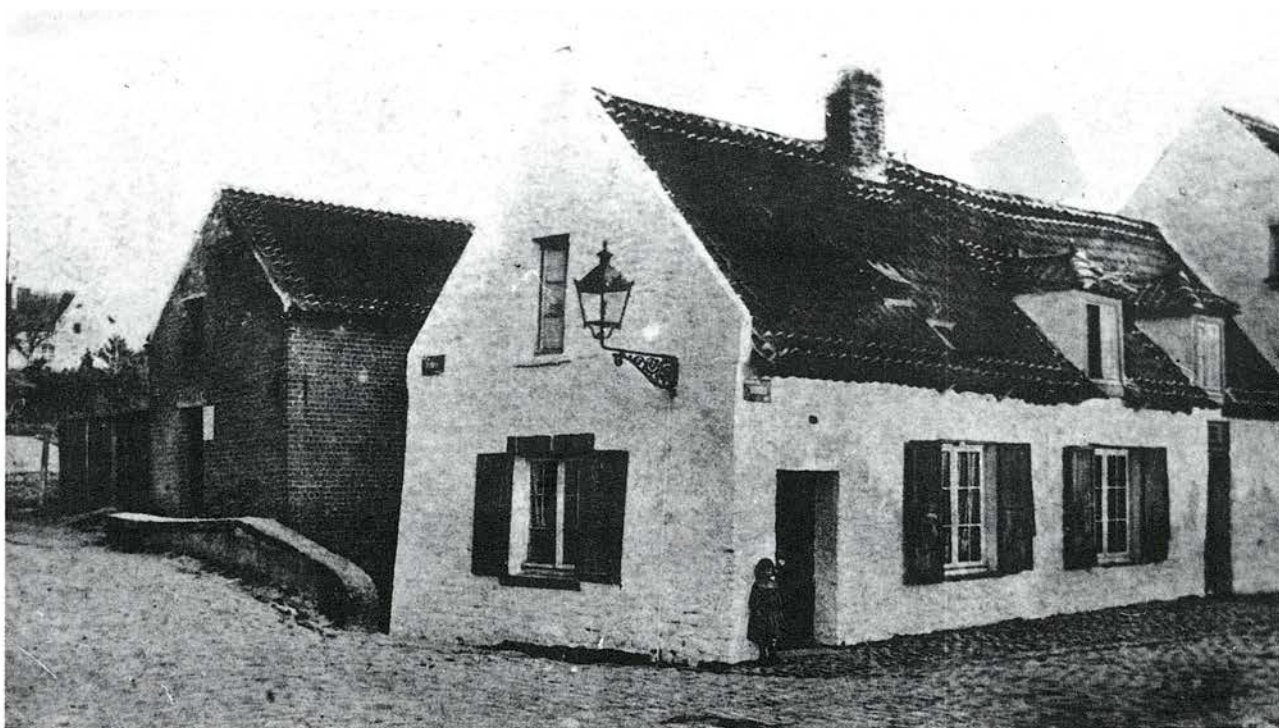
⁹⁹ M. VILLEIRS, *loc. cit.*

¹⁰⁰ Naar een tekening van Paul Vitzthumb, gemaakt in 1831 en bewaard in het Prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Albertina. Voor het laatst gepubliceerd in M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 90.

¹⁰¹ Kadaster: afdeling 1, sectie A, 4de blad, nrs. 60b³, 60m⁴, 60z⁴, 60y⁴, 60p⁴, 60x⁴.

42. Het Kieffeltkasteel in 1892 (foto, © A.C.L. Brussel).

43. De oude molen, verbouwd tot herberg *In den Kwak*, ca. 1925 (prentkaart, Gemeentelijk Museum).

1561¹⁰². In dat jaar bestaat de hoeve reeds dermate lang dat men de bouw van een volledig nieuw woonhuis naast de reeds bestaande gebouwen overweegt. De hoeve vormt tevens het landbouwcentrum van de heerlijkheid Stokkel, wat haar oorsprong mogelijk tot de 14de eeuw terugvoert¹⁰³.

In de tweede helft van de 16de eeuw is de hoeve in handen van Bartholomeus Kieffelt. Ze verdwijnt blijkbaar vervolgens uit het rechtstreekse patrimonium van de heren van Stokkel. De hoeve wordt immers niet opgenomen in de inventaris van de heerlijkheid, in 1615 opgesteld door Joris Kieffelt, zoon van bovengenoemde¹⁰⁴. In 1661 vindt men de hoeve daarentegen terug tussen de bezittingen van de abdij van Park¹⁰⁵. Tot het einde van het Ancien

¹⁰² A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 246.

¹⁰³ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 67.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 88. Volgens A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 247, zou de hoeve, alvorens deel uit te maken van het patrimonium van de abdij van Park, verkocht geweest zijn aan Jan van Pennant, adviseur bij de Rekenkamer van Brussel.

¹⁰⁵ De hoeve, alsook diverse stukken grond die zich uitstrekten tot aan de *Vellemolen*, worden afgebeeld in het kaartboek van de bezittingen van de abdij. Een schets, uitgevoerd op basis van deze kaart, werd gepubliceerd in J. VERBESSELT, *loc. cit.*

Régime blijft deze toestand ongewijzigd¹⁰⁶. Nadien volgen diverse eigenaars elkaar op, tot de laatste gebouwen, die dan in zeer slechte staat verkeren, in 1905 worden gesloopt¹⁰⁷. Kadasterplannen uit de 19de eeuw maken het mogelijk de gebouwen op de kaart te localiseren¹⁰⁸.

24. Kieffeltkasteel¹⁰⁹: (16de-20ste eeuw)

Op deze plaats wordt in de eerste helft van de 16de eeuw een eerste residentieel complex gebouwd door Bartholomeus Kieffelt, heer van Stokkel¹¹⁰.

¹⁰⁶ Er dient te worden opgemerkt dat de overdracht van de gebouwen en zeker ook van een gedeelte van de inkomsten van het *hof Allome* aan de abdij van Park, volgens financiële modaliteiten die niet gekend zijn, gebeurt in de periode dat het *Kieffeltkasteel* net ernaast wordt gebouwd (cf. *infra*). Dit versterkt de these dat het *hof Allome* mogelijk de eerste heerlijke residentie is van de familie Kieffelt, en voor hen, van de andere heren van Stokkel.

¹⁰⁷ *Sint-Lambrechts-Woluwe, van dorp tot residentiestad*, p. 98 en M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 147.

¹⁰⁸ Ph. VANDERMAELEN, *op. cit.*, sectie B, nr. 62; C. POPP, *Atlas cadastral de Belgique - Plan parcellaire de la commune de Woluwe-Saint-Lambert*, Brussel, [1856-1858], sectie B, nr. 62.

¹⁰⁹ Kadaster: afdeling 1, sectie A, 4de blad, nrs. 65a⁴, 65h³, 65m³, 65r³, 65w³, 65p³, 65z³, 65c³, 65a³, 65z², 65v³, 65d³, 65y², 65y³, 65k³, 65a², 65z, 65r², 65s², 65s³.

¹¹⁰ A. WAUTERS, *op. cit.*, pp. 246-247.

De voorbouw behoort zeker tot deze oudste bouwfase. Hij wordt gevormd door een lange gevelmuur met slechts enkele schietgaten die begrensd wordt door twee ronde torens die tevens de hoeken vormen van twee muren die de voorkant verbinden met het hoofdgebouw. Zo wordt een vierkante ruimte afgebakend. Deze eerste bouwfase wordt gekenmerkt door vrij hoge sokkels in zandsteen en een bakstenen bovenbouw, in twee gelijke velden verdeeld door een laag zandsteen¹¹¹. Joris Kieffelt, zoon van Bartholomeus, die de hoge jurisdictie in Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Stevens-Woluwe en Kraainem bezat¹¹², zou hier eveneens gebouwd hebben, mogelijk een van de fasen van het hoofdgebouw¹¹³.

De gebouwen uit de 17de eeuw zijn afgebeeld in het kaartboek van de bezittingen van de abdij van Park. Hierin wordt de weg die van de *Kwak* langs het domein Kieffelt loopt nog «nieuwe straat» genoemd¹¹⁴. Het grootste deel van de gebouwen blijft tot in het begin van de 20ste eeuw bewaard, in de 18de-eeuwse vorm wat het hoofdgebouw betreft, in de 16de-eeuwse vorm wat de voorbouw betreft. Tijdens de 19de eeuw nemen diverse kerkelijke instellingen hun intrek in het gebouw¹¹⁵. Het failliet van de laatste eigenaar in 1935 bespoedigde de afbraak van het kasteel en de verkaveling van het terrein¹¹⁶.

¹¹¹ S. PIERRON, *Histoire illustrée de la forêt de Soignes*, band II, p. 488.

¹¹² Het kasteel zal tot het einde van het Ancien Régime, en zelfs nog nadien, bezit blijven van deze familie en haar nazaten. Dit verklaart de benaming uit de 19de eeuw: *kasteel van Kraainem*. Toch blijft men ook de naam *Kieffeltkasteel* gebruiken. Dit kan men dan weer in verband brengen met de aanwezigheid van de grafsteen van Joris I Kieffelt en zijn vrouw in de nabijgelegen kapel van Lenneke Mare die deel uitmaakte van het domein.

¹¹³ *Sint-Lambrechts-Woluwe, van dorp tot residentiestad*, p. 97.

¹¹⁴ Reproductie in J. VERBESSELT, *loc. cit.* Zie ook een schets in A. COSYN, *op. cit.*, p. 464.

¹¹⁵ De Jezuïeten in het midden van de 19de eeuw; het Belgisch Apostolisch instituut van de missies in Afrika (Witte Paters) tussen 1884 en 1893.

¹¹⁶ J. CASIER, *Les pères blancs à Woluwe-Saint-Lambert, Wiluwa*, 13, 1986, pp. 1-18.

25. In den Kwak¹¹⁷: molen (15de?-16de-19de eeuw)

De molen *In den Kwak* is zeker een van de twee papiermolens die in het midden van de 16de eeuw worden uitgebraat door Jan Danoot¹¹⁸. De bouwperiode van de molen is niet gekend. In ieder geval verschijnen er pas op het einde van de 15de eeuw papiermolens. De aanwezigheid in Sint-Lambrechts-Woluwe van twee graanmolens, zeker vanaf de 13de eeuw¹¹⁹, laat niet toe de *Kwak* vóór de 15de eeuw een gelijkaardig statuut toe te schrijven.

De tweede vermelding, tevens een afbeelding, vindt men terug in het kaartboek van de bezittingen van de abdij van Park, gepubliceerd in 1665¹²⁰. De legende van deze kaart beschrijft de molen als een *papier molen*, wat de identificatie met de papiermolen uit de 16de eeuw ondersteunt. Op het einde van de 17de eeuw is de familie van Armstorff eigenaar van de molen. Zij bezit tevens een andere papiermolen in Sint-Lambrechts-Woluwe¹²¹. Deze situatie stemt overeen met die in de 16de eeuw.

Tijdens onlusten even na 1686 worden beide molens door een brand verwoest¹²². In deze periode dwingen ernstige financiële moeilijkheden de

¹¹⁷ Onderaan de Emile Vanderveldelaan, bij het kruispunt met de Woluwelaan.

¹¹⁸ Het octrooi van de Rekenkamer van 10 juli 1562 heeft geen betrekking op *Lindekemale*, in tegenstelling tot de these van A. WAUTERS, *op. cit.*, pp. 252-253 (cf. *infra*).

¹¹⁹ Het betreft de banmolen *Lindekemale* (cf. *infra*) en de molen van de abdij van Vorst (cf. *infra*).

¹²⁰ Reproductie in J. VERBESSELT, *loc. cit.* Een schets, getekend naar deze kaart werd gepubliceerd in A. COSYN, *loc. cit.* De molen maakt evenwel geen deel uit van de bezittingen van deze abdij, maar grenst wel aan de gronden van het *hof Allome* dat in deze periode de abdij ten deel viel. Het gebouw staat afgebeeld als referentiepunt zoals vaak werd gedaan in dergelijke kaartboeken en figuratieve kaarten.

¹²¹ Immers, men weet enerzijds dat beide molens eigendom waren van dezelfde personen, cf. M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 109, en anderzijds dat de familie Armstorff eigenaar was van één ervan, de *Kwak*. cf. A. COSYN, *op. cit.*, p. 465.

¹²² M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 109 en M. VILLEIRS, *op. cit.*, pp. 88 en 104, noot 10.

44. De *Lenneke Marekapel* met links achteraan een deel van het *hof ten Groenenberg* afgebroken ca. 1850 (tekening P. VITZTHUMB, 1831 © Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet).

weduwe, de kinderen en kleinkinderen van Pieter van Armstorff, laatste heer van Woluwe met deze naam, talrijke bezittingen te verkopen, onder meer de *Cancelrij*, de heerlijkheid Woluwe met het *Sloten* deze molen. De molen wordt misschien, net als de *Cancelrij*, door de familie Goupy van Quaebeek verworven. De familie is in ieder geval eigenaar van de *Cancelrij* tijdens de eerste helft van de 18de eeuw¹²³.

Mogelijk gaf deze familie dus haar naam aan de molen die voor het eerst in 1765 *De Quaeck* wordt genoemd¹²⁴. In het laatste kwart van de 18de eeuw wordt de eigenlijke molen vervangen door een

herberg. De naam wordt behouden. Het gebouw wordt in 1938 gesloopt voor de aanleg van de Emile Vanderveldelaan. De naam wordt overgenomen door een modernere zaak, gebouwd in 1935¹²⁵.

26. **Lenneke Marekapel**¹²⁶: (?-12de-14de-20ste eeuw)

De oorsprong van deze kapel wordt sterk betwist. De belangrijkste bron is een hagiografie uit de 16de eeuw. Hierin worden de levensloop en het martelaarschap van Maria-de-Ellendige op het einde van de 13de eeuw verhaald. De cultus ontwikkelde zich in de loop van de 14de en 15de eeuw in Sint-Lambrechts-Woluwe¹²⁷. De cen-

¹²³ Cf. *infra*.

¹²⁴ De huidige schrijfwijze «Kwak» is het resultaat van een germanisatie in combinatie met de omvorming van de oorspronkelijke lange klinker («De Quaeck» 1765; «au Quàc» 1821, kaart van G. WAUTHIER; «de Kwaack» 1831, legende van een tekening van Paul Vitzthumb) tot een korte klinker. De oorsprong van het woord vormt een discussiepunt bij toponymisten. Tot nu toe was men het erover eens dat het een toponiem is van een vochtige, moerassige site beneden in de vallei, naar het voorbeeld van de *Quakenbeek* te Vorst. Andere pittoreske verklaringen werden onlangs weerlegd door M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 104, noot 8. De door ons voorgestelde hypothese is misschien terug te voeren tot een toeval van de geschiedenis.

¹²⁵ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 88.

¹²⁶ Kadaster: afdeling 1, sectie B, 4de blad, nr. 110t (tuin nrs. 110t, 112t, 112v).

¹²⁷ Zie in verband met de legende en haar geschiedenis: R. MERTENS, De kapel van «Lenneke-Mare» te Sint-Lambrechts-Woluwe, *Eigen Schoon en De Brabander*, XXII, 1939, 9, pp. 289-302; J. LINDEMANS, Kanttekeningen bij de «Lenneke-Mare» legende, *Eigen Schoon en De Brabander*, XXII, 1939, 9, pp. 303-306; J. HELBIG, Maria de Ellendige, maagd en martelares van Woluwe, *De Brabantsche Folklore*, 109-110, 1939, pp. 29-73; J. HELBIG, Het vraagstuk van Maria de Ellendige

45. Zicht op het gerestaureerde gebouw van de oude aangebouwd tegen de *Lenneke Marekapel* (foto A. de VILLE de GOYET, 1992).

trale vraag die onopgelost bleef, is de volgende: is de kapel waarnaast de jonge Maria als kluizenares ging wonen dezelfde als die waarin haar stoffelijke resten werden opgebaard, m.a.w. de kapel die ons hier bezig houdt? Of zou het gaan om de kapel van Stokkel, en bouwde men pas enkele jaren na haar dood, wanneer de cultus zich verspreid had, een andere kapel op de plaats waar ze gemarteld werd. De eerste hypothese bevestigt het bestaan van de *Lenneke Marekapel* vanaf de 13de eeuw; de tweede hypothese plaatst de stichting van de kapel in de 14de eeuw. Misschien kan de archeologie hierin meer duidelijkheid scheppen.

Deze kapel is zeker vanaf het midden van de 14de eeuw gewijd aan *Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Smarten* en wordt *ter Ellendige Marien* genoemd¹²⁸. De kapel zou tevens dienst hebben gedaan als privé-oratorium¹²⁹ van de heren van

- Laatste argument, *Eigen Schoon en De Brabander*, XXIII, 1940, 9, pp. 159-160; J. VERBESSELT, *op. cit.*, pp. 353-354.

¹²⁸ Een bul, uitgereikt op 28 januari 1363 te Avignon door Paus Urbanus V, verleent aflaten aan de bezoekers van de kapel: «...*Cupientes igitur ut Capella S. Mariae dictae vulgariter ter Ellendigher Marien, in parochia Woluwe S. Lamberti, cmeracensis Diacesis, congruis honoribus frequentetur...*».

¹²⁹ Dit statuut als castrale kapel zou haar kunnen dateren in de 14de eeuw, naar het voorbeeld van de heerlijkheid Stokkel (cf. *supra*: hoofdstuk III). De heerlijkheid Stokkel was evenwel een afsplitsing van de heerlijkheid Woluwe. Mogelijk bestond de kapel toen reeds.

Stokkel¹³⁰, vermits ze niet opgenomen was in de administratieve documenten van het diocees van Kamerijk, noch in die van Mechelen¹³¹. De kapelaan werd benoemd in gemeenschappelijk overleg tussen de heer van Stokkel en het kapittel van de collegiale van Sint-Goedele te Brussel, dat belast was met de parochie Sint-Lambrechts-Woluwe waar de kapel gelegen was¹³².

De architecturale kenmerken van de huidige kapel laten vermoeden dat ze in de eerste helft van de 14de eeuw gebouwd werd¹³³. Het is een éénbeukig stenen gebouw met steunberen en een driezijdige absis. Het meubilair gaat terug tot de 17de eeuw en

¹³⁰ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 163: Jan en Willem van Meldert, heren van Stokkel, kleinzonen van Leo van der Borgh, heer van Woluwe, stichtten hier in 1380 een prebende: «*capella Beatae Mariae intra parochiam de Woluwe Sti Lamberti existenti quae capella vulgariter nuncupata est ter Alleyndegher Marien*».

¹³¹ E. REUSENS, Pouillé de l'ancien diocèse de Cambrai, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 2de reeks, XII, 1900, p. 140, en E. REUSENS, Pouillé du diocèse de Cambrai. Les doyennés de Grammont, de Hal, de Bruxelles, d'Alost et d'Anversen 1567, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 2de reeks, XII, 1900, pp. 293 en 297.

¹³² A.R., *Kerkarchieff*, nr. 4565. Deze situatie zal blijven bestaan tot het einde van het Ancien Régime en zelfs nadien vermits de bestemming van de kapel verbonden bleef met die van het Kieffeltkasteel.

¹³³ M. VILLEIRS, *loc. cit.*

werd geschonken door de familie Kieffelt, heren van Stokkel en dus eigenaars van de kapel in die periode¹³⁴. Joris I Kieffelt en zijn vrouw Anna Asseliers liggen hier begraven¹³⁵. In de jaren '20 deed de familie de la Boëssière, nazaten van de heren van Woluwe, afstand van de kapel ten voordele van de Paters Assumptionisten die tevens de nieuwe parochie Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopneming op het Kapelleveld voor hun rekening namen. De kapel werd in 1959 geklasseerd¹³⁶ en in het begin van de jaren '70¹³⁷ gerestaureerd.

27. **Het Slot**¹³⁸: centrum van de heerlijkheid (12de-13de- 20ste eeuw)

De site

De eerste keer dat een residentie van de heren van Woluwe wordt vermeld, is op het einde van de 13de eeuw in de archieven van de abdij van Park

¹³⁴ S. PIERRON, *op. cit.*, band III, pp. 306-310.

¹³⁵ De grafsteen, gedateerd in 1635, bevindt zich tegen de muur van het portaal.

¹³⁶ Het gebouw werd als monument, de tuin als landschap geklasseerd bij Koninklijk Besluit van 2 december 1959.

¹³⁷ M. VILLEIRS, *loc. cit.*

¹³⁸ Kadaster: afdeling 4, sectie C, 2de blad, nr. 94d.

in Heverlee. De residentie wordt daarin gesitueerd *apud Tiliam* (bij de lindeboom). Wij kunnen Marc Villeirs bijtreden die beweert dat het handelt over de plaats 't Lindeken. Deze plaats gaf haar naam aan de brouwerij, maar ook aan de molen (*Lindekemalemolen*) en aan een belangrijk geheel van vruchtbare gronden (*Lindekemale veld*). 't Lindeken was eigenlijk het domaniaal centrum van de heerlijkheid Woluwe¹³⁹. Alles wijst er ook op dat het *Slot* het enige overblijfsel van deze residentie is. Vanaf dit ogenblik begint deze tak van de familie van Woluwe het agnomen *de Castro* te dragen¹⁴⁰, wat later ook wel eens *van der Borch* kon worden¹⁴¹. Zo'n naam kan ook verwijzen naar het bestaan van een enigszins versterkte residentie. Het site van het *Slot* zou trouwens met dergelijke bestemming perfect overeenstemmen. De kaart van de bezittingen van de abdij van Park¹⁴², gepubliceerd in 1665, bestempelt het site van het *Slot* als het *audt casteel*, wat onze hypothese nog versterkt.

¹³⁹ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴⁰ R. VAN WAEFELGHEM, Status monasterii parcensis (1280-1320), *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, LXXXVII, 4, p. 290.

¹⁴¹ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 60.

¹⁴² Reproductie in J. VERBESSELT, *op. cit.*, ill. tussen pp. 312 en 313. Zie ook een schets in A. COSYN, *op. cit.*, p. 464.

46. Het *Slot* omstreeks 1935. Vooraan negatiefsporen van de muren van een oud bijgebouw dat werd afgebroken ca. 1850 (foto M. BROECKAERT, Gemeentelijk Museum).

De studie van de nog bewaarde oude plannen en kaarten van dit deel van de Woluwevallei¹⁴³ wijst erop dat het huidige gebouw van het *Slot* zich aan de uiterste zuidpunt bevond van een vierhoekig perceel land met afgeronde hoeken dat in de zuidelijke helft van een waterveld lag. Dit laatste had een langwerpige vorm en was gelegen op de rechteroever van de Woluwe, waardoor het trouwens van water werd voorzien. De noordelijke helft van het waterveld werd ingenomen door een ander perceel land dat veel smaller was en een vierhoekige vorm had. De twee zuidelijke hoeken hiervan hadden een vooruitgeschoven cirkelvorm, wat wel eens zou kunnen overeenstemmen met de plaats van twee torens die tot een gevel met hoekpaviljoens behoren. Deze twee percelen zijn door een smalle strook grond met elkaar verbonden. Dergelijke ruimtelijke organisatie zou eventueel kunnen terugvoeren tot het type van de castrale motte met een hoge en een lage koer. In dat geval zou de site van het *Slot* overeenstemmen met de lage koer, terwijl het noordelijk perceel misschien de resten van een motte¹⁴⁴ zou zijn. Dit is echter slechts een hypothese. Alleen de archeologie kan hier bevestiging brengen.

Indien we met zekerheid kunnen aannemen dat er in de 13de eeuw in de heerlijkheid een residentie was met een dergelijke, zij het weinig ontwikkelde, architectuur, dan mogen we misschien veronderstellen dat hieraan de aanleg van een heerlijke *curtis* is voorafgegaan. De familie van Woluwe wordt immers vanaf het begin van de 12de eeuw in de teksten geciteerd en de molen vanaf 1129¹⁴⁵. Het opduiken van de familie en hun vestiging beneden in de vallei past perfect in de grote impuls tot het in cultuur brengen van dit type gronden zoals die uitging van de hertogelijke politiek. We zien inderdaad dat de lokale heren zich daarin engageren, een verschijnsel dat

¹⁴³ J. de FERRARIS, *Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens [1771-1778], feuilles n°76 (4) (Bruxelles), Gemeentekrediet van België, Brussel, 1965; LEUCKX, Atlas de la commune de Woluwe-Saint-Lambert, [1808]; G. DE WAUTHIER, Carte topographique de Bruxelles et de ses environs, [1821]; Ph. VANDERMAELEN, op. cit., [1836].*

¹⁴⁴ Bij verbouwingswerken in het noordelijk deel van de site op het kruispunt van de Woluwelaan met de Vanderveldelaan werden in 1980 enkele scherven aardewerk uit de 17de en 18de eeuw teruggevonden. Dit gebeurde toen men op de plaats van dit perceel een kleine vijver wou steken.

¹⁴⁵ Cf. *infra*, hoofdstuk IV, 29.

47. Het *Slot* in 1984 voor de opgravingen en de restauratiewerken (foto Fr. JURION, 1984).

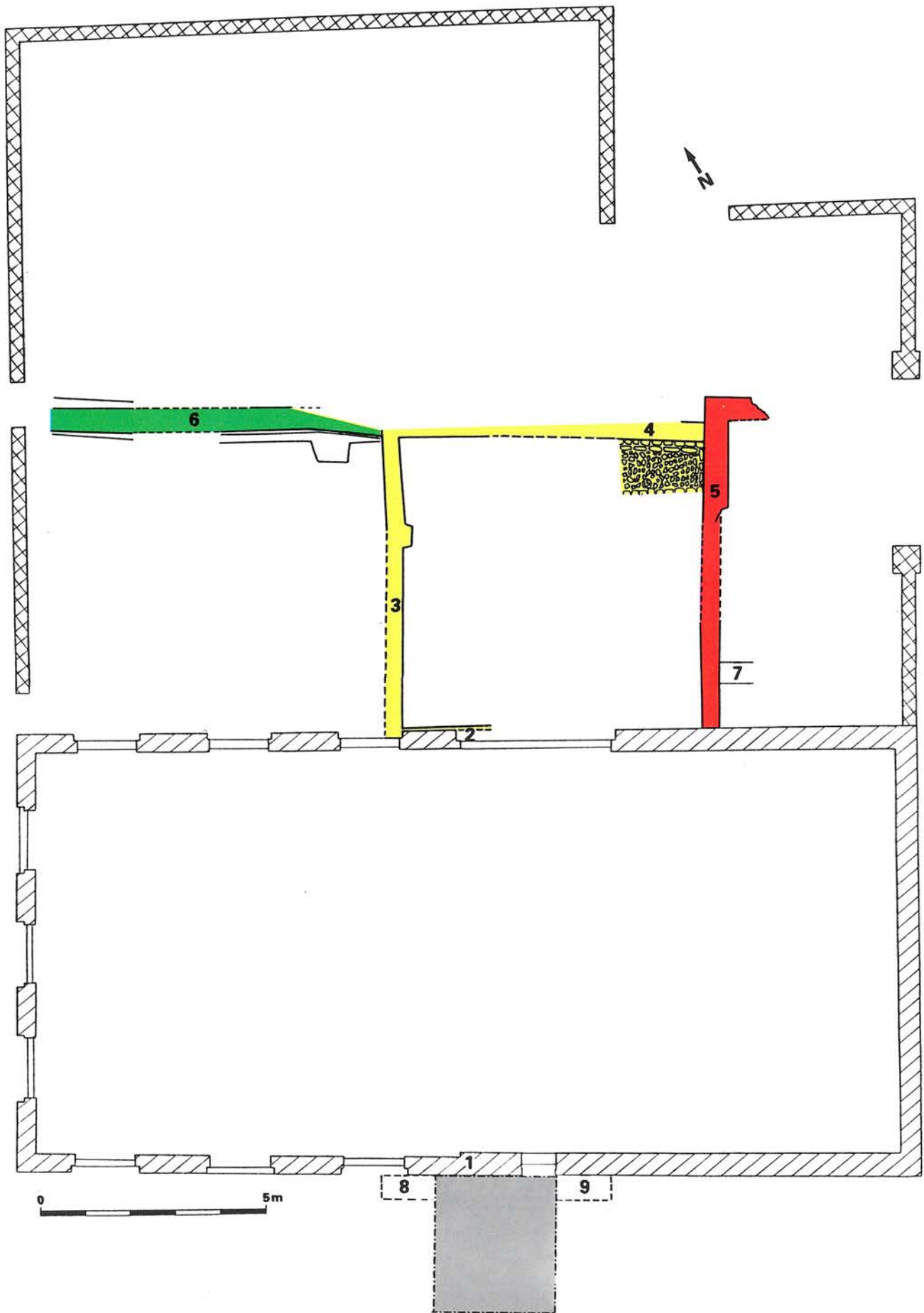
trouwens in de hele Brusselse regio opgang maakte¹⁴⁶.

De opgravingen

In 1984 werd hier op vraag van het gemeentebestuur van Sint-Lambrechts-Woluwe een opgravingscampagne uitgevoerd door de Service des Fouilles archéologiques van de U.L.B. De werken vonden plaats in overleg met de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen die toezicht hield op de renovatiewerken aan het gebouw. Twee sectoren stonden aan onderzoek bloot. Dit gebeurde onder leiding van mevrouw Françoise Jurion-de Waha, archeologe van de Société royale d'Archéologie de Bruxelles. Het ging enerzijds om een loodrechte boring in de zuidelijke gevel van het gebouw en anderzijds om meerdere sleuven in de binnenkoer van het *Slot* zoals het er voor de restauratie uitzag. De opgravingsverslagen, die nog altijd niet volledig zijn gepubliceerd¹⁴⁷, bewijzen dat er

¹⁴⁶ M. de WAHA, *La vie rurale, La Région de Bruxelles, Brussel, p. 90.*

¹⁴⁷ Tot nog toe werden slechts enkele beknopte beschrijvingen van opgravingen gepubliceerd: Fr. JURION-de WAHA, *Woluwé-Saint-Lambert, Slot, Archéologie, 1984, 1, p. 32* en ID., *Woluwé-Saint-Lambert, Le Slot, Annales d'Histoire de l'Art et d'Archéologie, VI, 1984, pp. 115-116.* Recenter: Fr. JURION, *Le Slot - Les découvertes*

48. Schematisch overzichtplan van de structuren die in 1984 werden ontdekt (nettekening C. ORTIGOSA [1992] op basis van de originele opmetingen).

49. Opgravingen van het *Slot*: zicht op de tegelvloer in de hoek van muren 4 en 5 (foto Fr. JURION, 1984).

50. Opgravingen van het *Slot*: zicht op de bekisting van de fundering gesitueerd in de hoek van de muren 2 en 3 (foto Fr. JURION, 1984).

drie oudere bouwfases zijn geweest dan diegene die uiteindelijk bewaard is gebleven. De verschillende bewoningsfasen van het site liggen verspreid van de 14de tot de 17de eeuw. Wij zullen hier de grote lijnen van het onderzoek op een rijtje zetten en enkele mogelijke interpretaties aanstippen.

Eerste fase: eind 14de eeuw

Het betreft hier zowel een gebouw waarvan de funderingen van de westelijke muur (muur 5) over een afstand van bijna zeven meter bewaard zijn, als de noordwestelijke hoek. Deze restanten bevinden zich nu onder het moderne bijgebouw dat in 1985 werd opgetrokken. De bouwfase van deze constructie gaat waarschijnlijk terug tot in de tweede helft van de 14de eeuw.

Tweede fase: 15de eeuw

In een tweede fase werd een vierkant gebouw met een zijde van zes meter vijftig (muren 2, 3, 4 en 5) tegen de westelijke muur van het eerste gebouw aangebouwd. De zuidelijke muur (muur 2) van deze vierhoek diende als fundering voor de noordgevel van het huidige *Slot*. De funderingen van dit gebouw¹⁴⁸ bevonden zich met andere woorden bijna midden onder de kleine binnenplaats die vóór de restauratie nog op de noordelijke zijde van het *Slot* aansloot. Op ongeveer twee meter beneden het huidige vloerniveau heeft men nog duidelijk een bewoningslaag kunnen herkennen. In de noord-oostelijke hoek (muren 4 en 5) vond men nog de

archéologiques récentes, in M. VILLEIRS, *op. cit.*, pp. 96-97 met een eerste interpretatie van de vondsten en met een schematisch plan. Wij willen in het bijzonder mevr. Françoise JURION-de WAHA danken die ons haar persoonlijke notities heeft laten consulteren, alsook originele plannen, coupes en foto's die nog altijd niet gepubliceerd waren. Dit vormde een onmisbare hulp bij het opstellen van dit artikel. Onze dank gaat ook uit naar dhr. Daniel FRANKIGNOUL, de schepen die ook verantwoordelijk is voor het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe waar op dit moment enkele voorwerpen uit de opgravingen worden bewaard. Het archeologisch materiaal dat gevonden werd bij de opgravingen van de Service des Fouilles archéologiques van de U.L.B. hebben we echter niet kunnen opnemen.

¹⁴⁸ Zij bestaan uit een onderbouw van vlakke stenen waarboven een muur werd opgericht die uitsluitend is samengesteld uit breukstenen van Brusseliaans zandsteen. Die werden kruiselings op elkaar geplaatst, blijkbaar zonder bindmiddel.

stookplaats van een haard, bestaande uit een kleine stenen vloer van één meter vijftig bij één meter. Deze tweede bouwphase bestond dus uit een gebouw op vierkant grondplan dat aangebouwd was tegen een ander gebouw dat op zijn beurt blijkbaar altijd bewoond is gebleven. De constructie bestreek geheel of een deel van het oppervlak van het huidige gebouw. Zij kon gedateerd worden eind 14de of ten laatste begin 15de eeuw. Van deze bouwphase heeft men alleen de funderingen en een deel van de opstand in steen, waarvan de breedte amper breder was dan 30 cm, teruggevonden. Waarschijnlijk was er een bovenbouw in hout en leem. Hiervan werd nog wat aangetast afval teruggevonden.

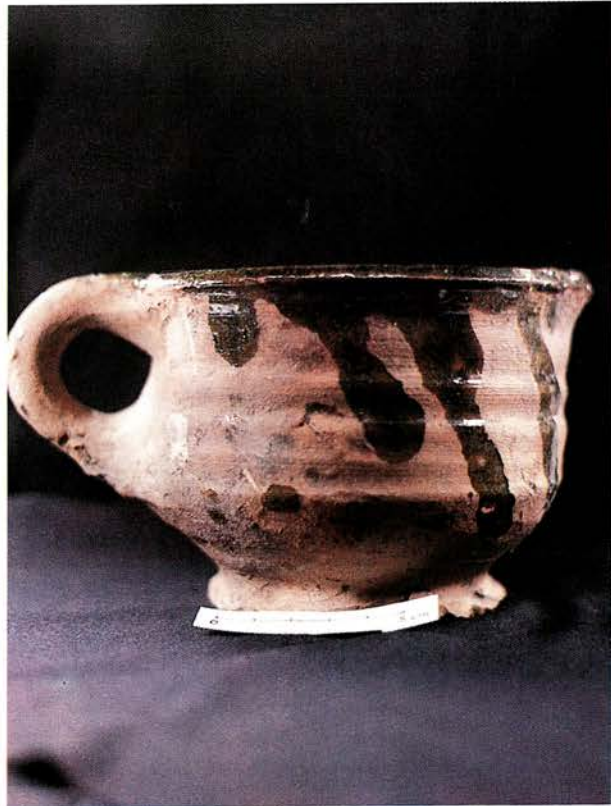
Deze eerste twee bouwfasen die elkaar in de loop van de 14de eeuw opvolgen, zijn te situeren in een tijd dat de familie *van Woluwe* een zeer succesvolle sociale carrière beleeft¹⁴⁹. Deze periode valt evenwel ook samen met het verdwijnen van de laatste rechtstreekse afstammeling van de eerste tak *van Woluwe* wanneer Ludovicus van Woluwe de Castro in de tweede helft van de 14de eeuw zonder mannelijke erfgenaam sterft. De heerlijkheid wordt dan verdeeld onder zijn dochters¹⁵⁰.

Eén van hen, waarvan we de voornaam niet kennen, huwt met de heer van Sterrebeek, Jan III Vandermeeren. Zijn nazaten zullen zich aan het hoofd van de heerlijkheid van Woluwe, en dus ook van het *Slot*, tot het einde van de 15de eeuw weten te handhaven¹⁵¹.

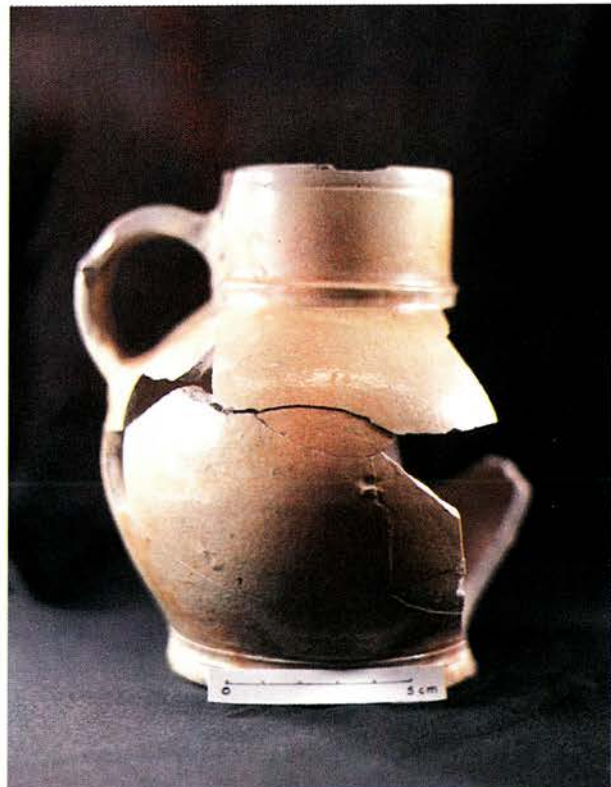
¹⁴⁹ De zonen van Jan IV van Woluwe, bijgenaamd de Castro, Hendrik en Ludovicus, bekleedden openbare ambten in het hertogdom Brabant, namelijk die van algemeen ontvanger en ontvanger van Brussel. Hun afstammelingen, behorend tot de geslachten Rodeeek en Sleeus, vinden we terug op de lijsten van schepenen van Brussel. Anderen kenden een prestigieuze kerkelijke carrière, waren schathouder van het kapittel van Sint-Goedele, rector van de parochies van Sint-Gorik of Sint-Nicolaas, abt van Affligem en er was zelfs een gerenommeerd schilder-kunstenaar bij. Cf. M. VILLEIRS, *op. cit.*, pp. 63-65.

¹⁵⁰ Het gaat enerzijds om de heerlijkheid Woluwe waarvan al de bezittingen geconcentreerd liggen in de vallei en waarvan het domaniaal centrum zich op het *Slot* moet bevinden en anderzijds om de heerlijkheid Stokkel waarvan al de bezittingen geconcentreerd liggen op het oostelijk plateau in de richting van het Zoniënwood en waarvan het domaniaal centrum misschien reeds in deze tijd op het *hof Allome* is te situeren.

¹⁵¹ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 68.

51. Melkkan in ceramiek met schenktoet en cirkelvormig handvat; de binnenkant is bedekt met een groene loodglazuur. Gevonden in de bekisting van de fundering gesitueerd in de hoek van de muren 2 en 3 (eind 15de - begin 16de eeuw, *Slot*) (foto Fr. JURION, 1984).

52. Kruik in grijs steengoed uit Raeren, zoutglazuur, afkomstig uit de bekisting van de fundering gesitueerd in de hoek van muren 2 en 3 (1500/1550, *Slot*) (foto Fr. JURION, 1984).

Derde fase: 16de eeuw

De derde fase lijkt uit belangrijke wijzigingen te bestaan. Deze werden stelselmatig uitgevoerd en schijnen geen invloed te hebben gehad op het globale plan van de gebouwen. De derde fase wordt gekenmerkt door het aanwenden van zware materialen en de oprichting van het huidige gebouw¹⁵², dat men als een typisch voorbeeld van de Brabantse bouwkunst van de 16de eeuw mag beschouwen¹⁵³. De wederopbouw¹⁵⁴ van het vierkante gebouw op de funderingen van de vorige fase vormt zeker een eerste etappe waartoe ook de bekistingen van de funderingen in de twee westelijke hoeken van het gebouw behoren. Deze bekistingen bestonden uit materiaal dat typisch is voor het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw¹⁵⁵. Van dan af, en ongetwijfeld ook reeds vroeger, werd de nederzetting omgeven door grachten. Deze konden duidelijk herkend worden in een boring uitgevoerd langs de zuidgevel van het huidige gebouw. Op deze plaats moeten we eerder van echte slotgrachten spreken die vier meter diep waren gegraven (muur 1). De muur ertegenover werd door een reeks steunberen ondersteund waarvan twee, die van recente datum zijn¹⁵⁶, voor de restauratie te zien waren. Van twee andere werden de afgevlakte restanten bij de

¹⁵² Doordat binnenin het *Slot* geen opgravingen of boringen werden uitgevoerd kunnen we de verschillende bouwfases uit de 16de eeuw niet meer herkennen.

¹⁵³ M. de WAHA, Documents sur le pèlerinage d'Aerschot. A propos d'un insigne de pèlerinage découvert au Slot (Woluwe-Saint-Lambert), *Akten van het XLVe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Nijvel, 1984, III, p. 448.

¹⁵⁴ De muren van deze reconstructie van het vierkant gebouw zijn iets breder dan de muren van de vorige bouwfase, die nu als fundering gebruikt worden. Er wordt nu een nieuwe techniek aangewend, namelijk het gebruik van talrijke bakstenen en tegels in aardewerk bovenop de breukstenen en de kalkmortel die soms zelfs het voorvlak van de stenen bedekt.

¹⁵⁵ In de zuidwestelijke hoek (muren 2 en 3) een pot met handvat en gietuit in groen geglaazuurd aardewerk en een kruik in steengoed van Raeren; de ophoging van de bekisting met twee loodrecht geplaatste tegels bevatte nog veel baksteen- en mortelfragmenten. In de noordwestelijke hoek (muren 3 en 4) vond men een glazen drinkbeker van het Maigeleintype die in een vorm geblazen was. Deze bevatte nog kippebeenderen, perzikipitten, een eierschaal, visgraten en een notedop. De ophoging van de bekisting hier bevatte glasraamfragmenten, plantaardig afval en kleine aardewerk scherfjes die zeer mooi versierd zijn.

opgravingen nog teruggevonden¹⁵⁷. De grondlagen die overeenstemmen met de slijkerige bodem van de slotgrachten¹⁵⁸ hebben aardewerk en metaalwerk uit de 16de eeuw opgeleverd¹⁵⁹. Zeer interessant was dat deze resten in verband lagen met talrijke beenderresten¹⁶⁰ die zeker van het huishoudelijk afval afkomstig zijn.

¹⁵⁶ Deze steunberen in baksteen werden pas in het begin van de 20ste eeuw opgericht. Cf. Cl. TEMMERMAN, Le Slot dit aussi château de Hinnisdael à Woluwe-Saint-Lambert, *Maisons d'Hier et d'Aujourd'hui*, 85, 1990, p. 35.

¹⁵⁷ Deze gemetselde steunberen zijn ofwel gelijktijdig aan de muur die ze steunen (één steunbeer had dezelfde funderingen, was van dezelfde makelij en was er werkelijk tegenaan geplakt) ofwel zijn ze van een latere tijd (de andere rustte op houten palen die in het zand waren gedreven en was gewoon tegen de muur aangezet, zodat er soms nog een opening van enkele centimeters breedte tussen bleef).

¹⁵⁸ Deze lagen hebben ook veel resten van weekdieren opgeleverd. De in het water levende soorten zijn daarbij in de meerderheid. Zij zijn zeker van het stagnerende type (77%) dat in helder stilstaand water met een overvloedig wassende vegetatie op een slijkerige bodem leeft. Toch wijzen enkele soorten erop dat we zeker geen tijdelijke, al dan niet gedeeltelijke, uitdrogingen mogen uitsluiten. De op het land levende soorten doen een menselijke aanwezigheid veronderstellen. Al deze parameters passen goed bij de slotgrachten. De studie van deze resten werd verzorgd door dhr. R. PEUCHOT, hoofd van de Unité de Recherches archéozoologiques et de Paléoenvironnement van de U.L.B. Ook werden enkele beenderresten van karpers, ganzen en een eend teruggevonden. Zij werden bestudeerd door dhr. A. DE SPIEGELEIRE van het Laboratoire d'Anthropologie animale van de U.L.B.

¹⁵⁹ Het zeer overvloedige aardewerk materiaal is nog niet gepubliceerd en wordt nog altijd bewaard bij de Service des Fouilles Archéologiques van de U.L.B. Alleen een klein deel ervan wordt bewaard in het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe (zie bijlage). Een opmerkelijk stuk voor de geschiedenis van het volksgeloof is echter wel voorwerp geweest van een diepgaande studie: M. de WAHA, Documents sur le pèlerinage d'Aerschot. A propos d'un insigne de pèlerinage découvert au Slot (Woluwe-Saint-Lambert), *Akten van het XLVe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Nijvel, 1984, III, pp. 447-457.

¹⁶⁰ Deze beenderresten van groot en klein vee, waarvan sommige onmiskenbaar nog de sporen van slachting en koken dragen, bevestigen het gebruik van het ensemble als keuken. De studie van deze beenderresten stond onder leiding van dhr. A. DE SPIEGELEIRE in het Laboratoire d'Anthropologie van de U.L.B.

53. Zicht op het gerestaureerde Slot en het nieuwe bijgebouw (foto Y. CABUY, 1992).

Men zou deze belangrijke veranderingen aan de toegang tot de grondheerlijkheid Woluwe - die op dat moment, in 1483, nog eigendom was van de laatste afstammeling van Ludovicus van Woluwe de Castro, Koenraad Vandermeeren - in verband kunnen brengen met het domein van de familie van Bornival rond 1500¹⁶¹. Deze familie had door haar bindingen met de Van der Aa's sinds 1536 de lage jurisdictie in de naburige dorpen verworven. Vanaf dan zal ze nog aanzienlijk op de sociale ladder opklimmen tot ze in 1561-1563¹⁶² ook de hoge jurisdictie verwierf. Misschien ligt deze toestand aan de basis van de overlevering volgens dewelke het Slot in de Spaanse tijd een gevangenis zou zijn geweest. Het zou hier dus slechts gaan om de vergaderzaal van het gerechtshof van de heer van Woluwe.

Vierde fase: eind 16de en 17de eeuw

De studie van de opvulling van de slotgrachten laat ons toe nog een vierde fase in de bouwevolutie te onderscheiden. Op een zeker ogenblik werden de slotgrachten immers drooggelegd en opgevuld met aangevoerde aarde, vermengd met talrijke kunstig bewerkte stenen bouwfragmenten (raamkozijnen, muurlijsten, enz.). Men kan hierin

het definitieve verlaten zien van het defensieve, zelfs symbolische karakter van het geheel. Tevens zijn het getuigenissen van belangrijke wijzigingen in de gebouwen. Misschien hebben we te maken met de vernieling van gans of van een gedeelte van de constructies die zich ten noorden van het huidige gebouw bevonden (vierkant bouwwerk, eerste oostelijk gelegen bouwwerk, ...). Ofwel gaat het om veranderingen in de buurt van het oostelijk deel van het huidige gebouw. De grondlaag die van deze wijzigingen getuigt werd gevolgd door een laag met zeer veel fragmenten van geglaazuurd aardewerk en faience uit de 17de eeuw. Deze vierde fase, met de ontmanteling van het defensief karakter van de nederzetting, zou - maar we moeten daarin zeer voorzichtig blijven¹⁶³ - kunnen overeenstemmen met een periode die voor de familie van Armstorff, heren van Woluwe, nefast afliep. Nadat zij tijdens de Godsdienstoorlogen voor de Franse protestanten hadden gekozen, werd hen, na de Spaanse overwinning, een deel van hun rechten ontzegd. Ook al werden ze in het tweede kwart van de 17de eeuw nog

¹⁶³ Zo'n benadering kan eventueel als werkhypothese aanvaard worden indien de studie van het archeologisch materiaal dat in de hierboven beschreven lagen werd gevonden een precieze datering zou kunnen opleveren voor de droogleggingslaag van de slotgrachten en voor de vernietigingssporen.

¹⁶¹ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 68.

¹⁶² M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 91.

gerehabiliteerd, toch gaat de familie van Armstorff er op politiek en economisch vlak zo op achteruit dat zij in 1694 de heerlijkheid zal verkopen aan de heren van Stokkel, namelijk aan Agatha-Clémence Kieffelt en haar echtgenoot Hendrik-Antoon van Berchem¹⁶⁴. Het *Slot* is vanaf dan zeker niet meer de zetel van de herenigde heerlijkheid Woluwe en Stokkel, want dat is op dat moment het *Kieffeltkasteel*.

Van herbestemming tot restauratie: 18de tot 20ste eeuw

In deze periode draagt het *Slot* de naam van zijn nieuwe eigenaars die de Kieffelts hebben opgevolgd¹⁶⁵, de familie van Hinnisdael. In de loop van de 18de eeuw blijft alleen het huidige gebouw gevrijwaard¹⁶⁶. Het oostelijk deel zal ingrijpende wijzigingen ondergaan en verliest zijn woonfuncties. We weten nog altijd niet waartoe dit gebouw diende, ook al hebben de meest recente opgravingen materiaal opgeleverd dat typisch is voor deze periode¹⁶⁷. Twee andere gebouwtjes ten noordoosten van het *Slot*, meer bepaald langs de Woluwe, die de toegang tot het geheel van de opgegraven site lijken te flankeren, staan vanaf de tweede helft van de 18de eeuw op oude kaarten afgebeeld¹⁶⁸.

Aan het begin van de 19de eeuw staat het gebouw als vernield bekend¹⁶⁹. Na de dood van Frans-Bernard-Hendrik, graaf van Hinnisdael en van Kraainem, in 1825 treedt het *Slot* toe tot het erfgoed van de familie de la Boëssière-Thiennes. Uit documenten van het kadaster leren we dat het gebouw in 1849 nog enkele wijzigingen ondergaat voor het omgevormd wordt tot een hoeve die samen met de landbouwgronden in de omgeving

zal worden verhuurd¹⁷⁰. Rond dezelfde tijd lijken de twee gebouwtjes in het noordoosten verdwenen te zijn¹⁷¹. Eén van de laatste pachters van de markies de la Boëssière, Jan-Baptist Nagels-Herremans, krijgt op het einde van de 19de eeuw toestemming de kleine bijgebouwen op te richten, waaronder een stal en een mestput. Deze constructies lagen rond een kleine omheinde binnenplaats, die tot aan de restauratie in 1987 bleef bestaan¹⁷². Bij deze gelegenheid werd ook het algemeen grondniveau in de directe omgeving van het gebouw opgehoogd. Dit bleek ook uit de stratigrafie bij de opgravingen¹⁷³.

Het gebouw verdween definitief uit de bezittingen van de afstammelingen van de heren van Woluwe toen het in 1923 werd prijsgeven aan de families Cartyvels en Walckiers en later Everaerts. In 1959 werd het definitief door zijn eigenaars verlaten. In 1975 werd het uiteindelijk verworven door de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe en nog in datzelfde jaar als monument geklasseerd¹⁷⁴. Uiteindelijk nam in 1985 een privé-firma uit de horecasector het op zich het interieur in te richten. De restauratie van het gebouw zelf kon tot stand komen dankzij subsidies van de staat, van de provincie Brabant en van de Koning Boudewijnstichting¹⁷⁵.

28. Hof ten Groenenberg¹⁷⁶: hoeve (?-17de-19de eeuw)

Vanaf de 18de eeuw staat deze hoeve op alle plannen aangeduid¹⁷⁷ tot ze in 1850 werd vernield. Ze staat dus niet meer op het plan van Popp uit 1856-1858. De hoeve was gelegen binnen de

¹⁶⁴ Cf. hoofdstuk III.

¹⁶⁵ Frans van Hinnisdael huwde in 1694 met Maria-Anna-Florence-Theresia van Berchem, de enige dochter van Hendrik-Antoon van Berchem en Agatha-Clémence Kieffelt.

¹⁶⁶ Zo lijkt de situatie te zijn op J. de FERRARIS, *Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens*, [1771-1778]. Het kaartboek van de abdij van Park daarentegen laat nog verschillende bouwgehelen op het site zien, maar dit document is op dat vlak erg moeilijk te interpreteren.

¹⁶⁷ Vooral aardewerk en witte faience.

¹⁶⁸ J. de FERRARIS, *Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens*, [1771-1778].

¹⁶⁹ G. de WAUTHIER, *Carte topographique de Bruxelles et de ses environs*, [1821].

¹⁷⁰ Cl. TEMMERMAN, *op. cit.*, p. 32.

¹⁷¹ Ph. VANDERMAELEN, *op. cit.*, [1837] en Ph. Chr. POPP, *op. cit.*, [1856-1858].

¹⁷² Cl. TEMMERMAN, *op. cit.*, p. 35.

¹⁷³ Bovenop de laatste vullingslagen (einde 17de-18de eeuw) van de drooggelegde slotgrachten merkt men tussen één meter en één meter vijftig, hedendaagse ophogingen op, waarvan de oudste laag kon gedateerd worden door een muntstuk van twee centiemen dat in 1876 werd geslagen en toe te schrijven is aan de penningnijder Joseph-Pierre Braemt.

¹⁷⁴ Op 26 mei 1975 bij Koninklijk Besluit als monument geklasseerd.

¹⁷⁵ Cl. TEMMERMAN, *op. cit.*, p. 35.

¹⁷⁶ Kadaster: afdeling 1, sectie B, 4de blad, nrs. 1191¹², 119s⁸, 119n⁸, 119c⁸, 119x⁹.

54. De molen van *Lindekemale* omstreeks 1935 (prentkaart, verzameling Fr. VAN KALKEN).

hoek van de Onze-Lieve-Vrouwstraat en de Kapelstraat. Gezien haar ligging recht tegenover het *Slot*, tussen de kapel en de molen, heeft Marc Villeirs onlangs voorgesteld er de heerlijke hoeve van de eerste heren van Woluwe in te zien en haar oprichting minstens in de 13de eeuw te situeren¹⁷⁸. De hoeve van de eerste heren van Woluwe zou zich echter ook op het *hof Allome* kunnen bevinden of zou rechtstreeks kunnen aansluiten bij het kasteel van het *Slot* in de vorm van een neerhof.

29. *Lindekemale*¹⁷⁹: molen (12de-20ste eeuw)

Deze molen komt vanaf het midden van de 12de eeuw in de teksten voor. Steven van Wezenbeek schenkt met name in 1129 de helft van een molen, gelegen in Woluwe, aan de abdij van Park in Heverlee¹⁸⁰. Enkele jaren later, in 1147, maakt Jan van Duffel een kwart van de opbrengsten van de molen van Stokkel over aan dezelfde abdij, samen met een allodium gelegen in Stokkel en

Woluwe en een perceel van het *Varenbergbos*¹⁸¹. Er stond evenwel geen enkele molen in het gehucht Stokkel zelf. Wij hebben daarentegen aangetoond dat tot in de 14de eeuw de heerlijkheden Woluwe en Stokkel slechts één heerlijkheid vormden, die zich uitstreckte van de Woluwevallei tot het plateau van het Zoniënwood¹⁸². Bovendien stond er wel een molen in Woluwe waarvan de abdij reeds sinds 1129 de helft bezat. Alles wijst er dus op dat de molen van Stokkel waarvan sprake is in 1147 dezelfde is als die van Woluwe, m.a.w. de *Lindekemalemolen*. De *Lindekemalemolen* is op twee manieren merkwaardig gelegen. Allereerst ligt hij onmiddellijk stroomafwaarts van de samenvloeiing van de Woluwe en de Struykbeek. Zo kon hij in deze slechts licht hellende vallei gebruik maken van het bijkomende water van dit bijriviertje (dat op het plateau van Stokkel ontspringt) om de waterkracht op te drijven. De molen is bovendien gelegen in de onmiddellijke buurt van de belangrijkste delen van de heerlijkheid, namelijk vlakbij het kasteel (het *Slot*), de kapel, de hoeve en de brouwerij. De combinatie van al deze gegevens doet ons besluiten dat het hier handelt over de banmolen van de

¹⁷⁷ Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens du Comte de FERRARIS; Ph. VANDERMAELEN, *op. cit.*, sectie B, genoemd de la chapelle, nr. 116.

¹⁷⁸ M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 48.

¹⁷⁹ Kadaster: afdeling 1, sectie B, 4de blad, nr. 131e².

¹⁸⁰ A.R., *Rekenkamer*, reg. 8, f° 418v° [Cartularium XII]: *Stephanus de Wesenbeca (...) duo mansi qui iacent apud W[o]llewe (...) et in eadem villa iacent (...) cum dimidium molendinum (...)*. Onze hartelijke dank gaat naar de heer Marc Villeirs die zo vriendelijk was ons deze onuitgegeven vermelding mede te delen.

¹⁸¹ E. DE MARNEFFE, *Cartae Parcenses, Bijdragen tot de Geschiedenis, bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant*, II, januari 1903, 36, pp. 502-503: *Johannes quoque de Dofles, vir nobilis, allodium suum quod in Stocla et in Wolua habuit et partem suam de silva Varenberga et quartam partem molendini in Stocla, prefate ecclesie contulit.*

¹⁸² Cf. *supra*, hoofdstuk III.

heerlijkheid Woluwe-Stokkel¹⁸³ die in de loop van de 12de eeuw aan de abdij van Park te beurt viel¹⁸⁴.

De molen is nog altijd in het bezit van de Norbertijnen van Park als hij voor het eerst afgebeeld wordt in het kaartboek van de bezittingen van de abdij¹⁸⁵, gepubliceerd in 1665. De legende van deze kaart localiseert de molen op de plaats 't Lindeken en noemt hem een *graen*

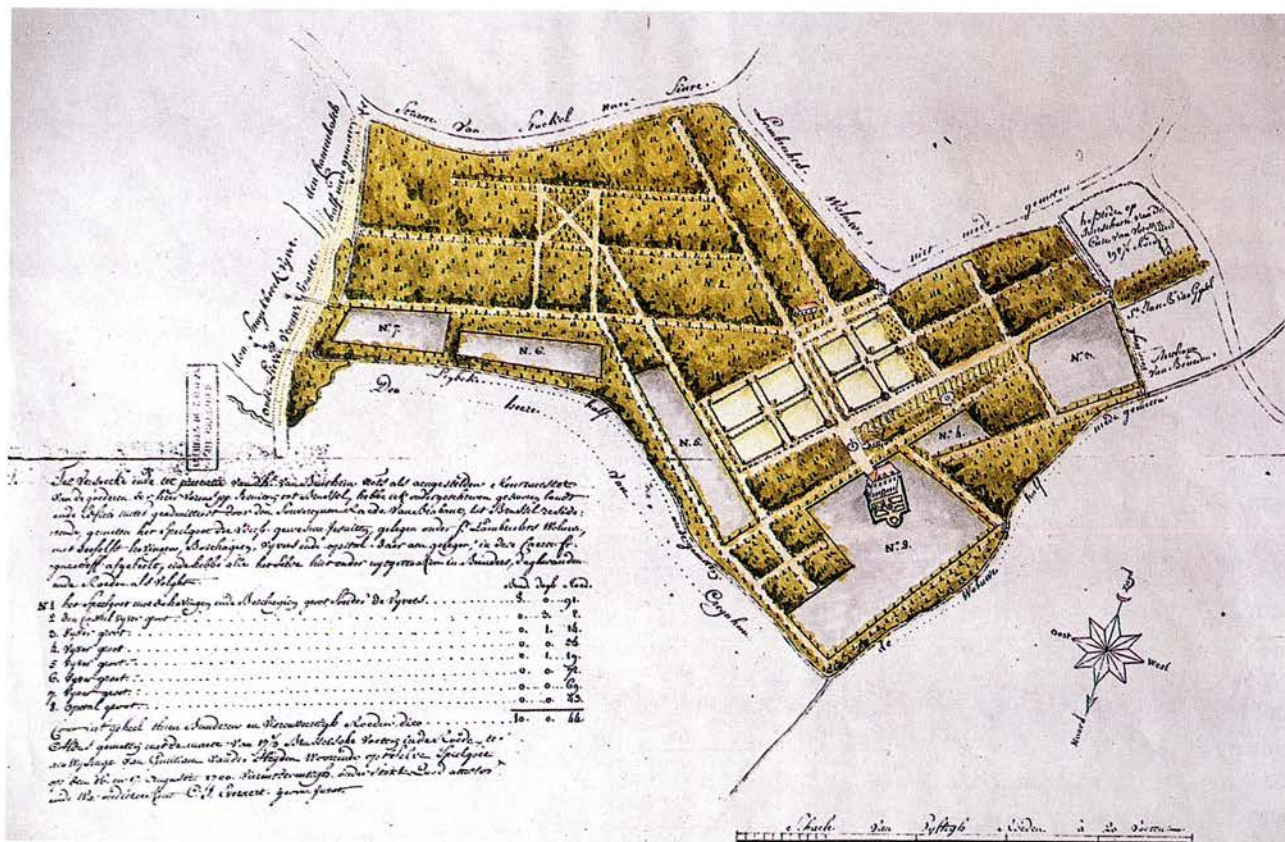
¹⁸³ M. VILLEIRS, *op. cit.*, pp. 48 en 88.

¹⁸⁴ In 1147 wordt slechts een vierde van de molen afgestaan. De andere drie vierden waren reeds verworven of zouden het snel zijn. Deze schenking vertoont zeker gelijkenis met het lot van bezittingen van de Woluwe op de oostelijke grens van het hertogdom in de streek van Landen en Goetsenhoven ook aan die de abdij van Park zouden worden afgestaan. Cf. E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, nrs. 34-35, pp. 501-502.

¹⁸⁵ Reproductie in J. VERBESSELT, *loc. cit.* Zie ook een schets in A. COSYN, *loc. cit.*

55. Zicht op de Woluwe in 1939 ter hoogte van het Maloupark (foto E. CASIER, Gemeentelijk Museum).

56. Het domein *Speelgoet* in 1774, middenin de vijver van het huidige *Maloukasteel*. Detail van een figuratieve kaart van de bezittingen van de Jezuïeten van Brussel te Sint-Lambrechts-Woluwe, getekend door C.J. Everaert (ingekleurd O. MINGERS [1992], © Algemeen Rijksarchief/Gemeentelijk Museum).

57. Zicht op het huidige *Maloukasteel*, vooraan de vijver met de wilg die bij benadering staat op de plaats van het *Speelgoed* (foto Y. CABUY, 1992).

*molen*¹⁸⁶. Het malen van graan was immers de belangrijkste, zonet de enige activiteit van deze banmolen¹⁸⁷ en zal dat op *Lindekemale* trouwens blijven tot in de 20ste eeuw¹⁸⁸. Het was de enige molen in Sint-Lambrechts-Woluwe die de verstedelijking van de vallei overleefde. In 1955 werd hij door de gemeente aangekocht, gerestaureerd en omgebouwd tot herberg-restau-

rant¹⁸⁹. Op dit ogenblik ontbreekt echter enig diepgaand architecturaal onderzoek en het is dan ook erg moeilijk om in het huidige gebouw nog die delen aan te wijzen die tot de 16de-17de eeuw zouden kunnen behoren.

30. **Speelgoed - Maloukasteel**¹⁹⁰: (?-17de-18de eeuw)

In de 17de eeuw bezit Albert de Preudhomme in de vallei van de Struykbeek tot in de omgeving van Stokkel een domein met klein buitenverblijf, een wijds park en een lange reeks met bossen afgezoomde vijvers. Misschien gaat het hier om een verbrokkeling van de heerlijkheid Woluwe-Stokkel. We weten immers uit andere bronnen dat de Preudhommies verwant waren aan de Armstorffs¹⁹¹. Tengevolge van de financiële moeilijkheden van de Preudhommies in het midden van de 17de eeuw wordt door de Berg van Barmhartigheid te Brussel beslag gelegd op het domein. In 1654 verkopen die het verder aan de Jezuïeten van Brussel¹⁹².

¹⁸⁶ Ongetwijfeld staat het huidige toponiem «Lindeke-» voor de plaatsnaam 't *Lindeken* (lindeboom) en «male» voor molen. Samen vormt dit *Lindekemale*. Etymologisch gezien is het dus overbodig er nog eens «molen» aan toe te voegen (of «moulin de -» in het Frans).

¹⁸⁷ Ondanks hetgeen men gewoonlijk kan lezen, was deze molen gedurende heel de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd een graanmolen. In tegenstelling tot wat A. WAUTERS, *op. cit.*, pp. 252-253 beweert, handelt de octrooitekst van de Rekenkamer van 10 juli 1562 (A.R., *Rekenkamer*) die twee papiermolens in Sint-Lambrechts-Woluwe vermeldt, eigendom van een zekere Jan Danoot, niet over de *Lindekemale*. Deze is immers effectief een graanmolen en behoort op dat moment al zo'n vier eeuwen toe aan de abdij van Park. Wat de twee papiermolens betreft, gaat het om de *Kwak* en de *Vellemolen*.

¹⁸⁸ Rond de eeuwwisseling van de 19de naar de 20ste eeuw kende het gebouw verregaande wijzigingen en vergrotingen, vooral om er de installatie van een cichoreifabriek mogelijk te maken.

¹⁸⁹ M. VAN HAMME, *op. cit.*, p. 22.

¹⁹⁰ Kadaster: afdeling 1, sectie B, 2de blad, nr. 12g⁴.

¹⁹¹ Cf. *supra*, hoofdstuk III.

¹⁹² A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 253.

Op een van de figuratieve kaarten van de bezittingen van de Jezuïeten in Sint-Lambrechts-Woluwe, opgesteld door landmeter Everaert in 1774, wordt het kasteeltje van de familie Preudhomme *het Speelgoet* genoemd. Het vierzijdige gebouw met verdieping, omgeven met een kleine siertuin, is gelegen op een eilandje in het midden van de grootste vijver van het domein, de zogenaamde kasteelvijver¹⁹³.

In 1774 wordt het domein verworven door baron Lambert de Lamberts. Dit gebeurde bij de verkoop van de bezittingen van de Jezuïeten ten voordele van het keizerlijk domein, nadat hun orde was opgeheven. In het laatste kwart van de 18de eeuw laat de nieuwe eigenaar het gebouw met de grond gelijk maken¹⁹⁴. Hij begint zeer snel¹⁹⁵ met de bouw van het *Maloukasteel*¹⁹⁶, hoger gelegen op de flank van de helling. Het *Speelgoet* wordt in ijltempo afgebroken en een deel van het materiaal wordt zeker herbruikt in de nieuwe constructie. Alleen de boom van de kleine tuin schijnt het te hebben overleefd. Die bevindt zich nog altijd op een klein eilandje in het midden van de huidige

¹⁹³ A.R., *Kaarten en plannen in handschrift*, waarvan een reproductie te vinden is in M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 82.

¹⁹⁴ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 96.

¹⁹⁵ In 1776, een datum die we kennen van een gegraveerde funderingssteen in de noordoostelijke hoek van het gebouw. Afbeelding in M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 181.

¹⁹⁶ Naar de naam van de Belg die er in de 19de eeuw eigenaar van werd.

waterplas, waar van tijd tot tijd, als het waterpeil sterk is gezakt, nog wel eens enkele elementen van de onderbouw boven komen¹⁹⁷.

31. De Canselarij¹⁹⁸: kasteeltje (?-16de-19de eeuw)

Dit verblijf lag op de hoek van de Weggevoerdenstraat met de Fabrystraat. Het wordt in de 16de eeuw gebouwd door Jeroen van der Noot¹⁹⁹. Waarschijnlijk gaf Adolf van der Noot, kanselier van Brabant en eerste schepen van Brussel, zijn titel aan dit lustverblijf. In 1603 verkoopt hij het aan Augustijn Billewijck²⁰⁰. In het midden van de 17de eeuw is het eigendom van de familie van Armstorff²⁰¹. Om hun schulden te vereffenen moeten die het echter weer afstaan en zo komt het in handen van Goupy van Quaebeek²⁰². In 1879 koopt minister Jules Malou het gebouw op om er een katholieke school in onder te brengen.

¹⁹⁷ M.Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 99.

¹⁹⁸ Kadaster: afdeling 1, sectie B, 2de blad, nrs. 150s en 150t.

¹⁹⁹ M.-Th. VAN EECKHOUT, *op. cit.*, p. 127 preciseert dat het in 1553 werd verworven. Wij weten niet of er op deze plaats nog een oudere constructie was.

²⁰⁰ A. WAUTERS, *op. cit.*, p. 255.

²⁰¹ Katrien, de dochter van Augustijn Billewijck, was gehuwd met Balthazaar van Armstorff.

²⁰² M. VILLEIRS, *op. cit.*, p. 84.

58. Zicht op de zuidelijke toren van de *Cancelarij*, gedeelte van het huidige Voorzieningsinstituut (foto Gemeentelijk Museum).

Aanbevelingen

De opgravingen op het grondgebied van Sint-Lambrechts-Woluwe, op het *Slot* en op de *Verheyleweghen hoeve*, laten ons niet toe de diepten van de mogelijke archeologische lagen voor heel het grondgebied van de gemeente in te schatten. Dit is overigens voor alle gemeenten in het Brussels gewest het geval. In het geval van Sint-Lambrechts-Woluwe, waar de verstedelijking pas vrij recent heeft plaatsgevonden (begin 20ste eeuw), zouden de archeologische grondlagen en de moederbodem niet enorm diep moeten liggen, behalve misschien in de valleibodem in het stroomgebied van de Woluwe en haar eventuele stroomwijzigingen.

Na lectuur van beide kaarten, aangevuld met het historisch overzicht, kan men toch enkele conclusies trekken inzake het beheer van het archeologisch erfgoed van de gemeente.

1. Onherroepelijk verloren ruimten

Een niet onaanzienlijk deel van het grondgebied van de gemeente blijkt onherroepelijk verloren te zijn. Het gaat aan de ene kant om de zwart gekleurde zones. Dit zijn zones die sterk zijn aangetast door het wegennet, waar gebouwen met één of meer ondergrondse niveaus, zoals kelders of ondergrondse parkings, werden opgetrokken of waar grote ensembles met meerdere appartementen werden gebouwd. Ook het Academisch Ziekenhuis St.-Luc - U.C.L. en de universitaire campus, het Woluwe Shopping Center en het wetenschaps- en handelspark langs de autosnelweg Brussel-Luik vallen onder deze noemer. Aan de andere kant duiden de groen gekleurde zones op vrije ruimten die echter volledig verstoord zijn door grootschalige grondwerken (artificieel aangelegde groene zones rond de grote appartementsgebouwen, autowegen, steengroeven), met name de autosnelweg Brussel-Luik, de inplanting van Woluwe-en-Louvain tussen de Hippocrateslaan en de grens met Kraainem, de metrolijn (Brand Whitlocklaan, Broquevillelaan, P. Hymanslaan en E. Vanderveldelaan), de Veldkapelgaarde en E. Mounierlaan, de zone tussen de Tweehuisenweg, de autosnelweg Brussel-Luik, de Marcel Thiry laan en de Théodore Decuyperstraat, de ruimte tussen de Sint-Lambertusstraat, de Floraliënstraat, de

Vervloesemstraat en de P. Hymanslaan die aansluit bij het Woluwe Shopping Center en tenslotte in het midden van het oude Linthoutbos, de zone tussen de Lommerlaan, de Erfprinslaan, de Kroningslaan en de C. Montaldlaan. Aan deze lijst moeten nog enkele kleine geïsoleerde zones worden toegevoegd waar vroeger kleine steengroeven waren. Deze zones, die nu voor de archeologie verloren zijn, hebben echter weinig invloed gehad op de gebieden waar de archeologische sites verspreid liggen. Daarom komen deze laatste nog in aanmerking voor een doeltreffende bescherming.

2. Beschermdde ruimten

Verskillende gebouwen werden reeds als monument geklasseerd: oude gedeelten van de Sint-Lambertuskerk (27/04/1942), van de *Lenneke Marekapel* (02/12/1959), van het *Slot* (26/05/1975) en van gevel en dak van het *hofter Musschen* (08.08.1988). Ook werden reeds verschillende landschappen geklasseerd, namelijk het geheel van de Sint-Lambertuskerk en de Vootstraat (24/01/1984), de tuin van de *Lenneke Marekapel* (02/12/1959), het geheel van de *Lindekemale* en zijn omringende gebieden. Het merendeel der monumenten en landschappen die hier zijn genoemd, zijn archeologische sites die nog niet werden bestudeerd. Een streng toezicht is dan ook noodzakelijk.

We moeten het hier ook hebben over terreinen die met een vrij dikke puinlaag zijn bedekt, waardoor de archeologische lagen weliswaar moeilijk te bereiken zijn, maar tegelijk toch ook een zekere mate van bescherming genieten. Het handelt hier over de berm van de oude spoorlijn tussen Brussel en Tervuren, over de sportvelden van het gemeentelijk stadion aan de oostelijke rand van de gemeente en over de lage gedeelten van de valleihelling tussen de grens met Sint-Pieters-Woluwe, de Vandenhovestraat, de Sint-Lambertusstraat, de P. Hymanslaan en de Woluwe zelf.

3. Bedreigde ruimten

Hiermee worden alle ruimten bedoeld die noch verloren noch beschermd zijn, of met andere woorden het grootste deel van het grondgebied

van de gemeente. De niet bebouwde ruimten werden op de kaart geel gekleurd (binnenplaatsen, privé-tuinen, parken en landbouwzones). De ruimten die wel bebouwd zijn, maar zonder ingrijpende verstoring van de ondergrond, werden rood gekleurd (woningen zonder kelder, parkings in open lucht, het wegennet).

Volgende ruimten en gekende sites moeten in het oog worden gehouden:

1. Het middeleeuwse dorp dat zich tegenwoordig grosso modo uitstrekt over het gebied tussen de Woluwe, de Laatste Rustlaan en de Banierenstraat tot ter hoogte van de splitsing van de F. Mélardstraat in de Tombergstraat. Twintig procent van de hoger beschreven sites liggen in dit gebied. Er bestaat nog een zeer grote kans dat we hier nog sporen van de middeleeuwse bewoning kunnen terugvinden.

2. De valleibodem van de Woluwe en de eerste meters op de oostelijke helling, waar veertig procent van de gekende archeologische sites liggen. We vermelden in het bijzonder die sites die waarschijnlijk nog integraal bewaard zijn gebleven en die nog toegankelijk zijn: het domein van het *hof ter Musschen*, de onmiddellijke omgeving van het *Slot* tussen de Vanderveldelaan

en de J.-F. Debeckerlaan, waar we, om een idee te krijgen van de omvang van de zetel van de middeleeuwse heerlijkheid Woluwe-Stokkel, best ook nog de Lenneke Marekapel en het site van het Kieffeltkasteel aan toevoegen, en tenslotte het samenvloeiingsgebied met de Struykbeek. Tot dit laatste behoren de middeleeuwse molen *Lindekemale*, het gelijknamige, in het oostelijk bos gelegen, neolithische site en de vijvers van het Maloukasteel, die de grondsporen bedekken van het *Speelgoet* uit de Nieuwe Tijd.

3. De gebouwen en onmiddellijke omgeving van het *hof ten Berg*. Deze liggen voor een groot deel open voor archeologisch onderzoek. Mogelijk heeft de hoeve het materieel aspect van een Cisterciënzerhoeve uit de Middeleeuwen of Nieuwe Tijd, iets wat we tot nog toe, door een gebrek aan opgravingen, maar zeer slecht kennen.

4. Het gehucht Roodebeek met zijn hoeves uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Hier vinden we twintig procent van de sites van de gemeente terug, waaronder de *ter Cauwerschueren* hoeve (die nog haar gebouwen uit de 18de eeuw heeft behouden), de hoeves *'t hof ten Steen*, *Conventkasteel* en *'t hof te Nazareth*, die grotendeels vernield zijn, maar waarvan zich nog restanten van hoofd- en bijgebouwen onder de wegen en hoven zouden kunnen bevinden.

Bijlage

Volledige inventaris van het archeologisch materiaal

Deze inventaris identificeert alle archeologische voorwerpen die op het grondgebied van de gemeente werden gevonden en rangschikt ze naar herkomst. Hij werd afgeleid uit het geïnformatiseerd bestand van alle archeologisch en historisch gesitueerde sites en vondsten voor de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe. De meest significante stukken worden volledig beschreven en staan afgebeeld. De voorwerpen worden op de volgende plaatsen bewaard: de Loninklijke Musea voor Kunst et Geschiedenis te Brussel (KMKG); het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe; le Service des Fouilles archéologiques de l'Université Libre de Bruxelles.

1. LINDEKEMALE MOLEN (Mesolithicum)

K.M.K.G., inv. B 3058 (leg. Tiberghien) (2 stukken):

1. Trapezoïdale pijlpunt gemaakt uit klingfragment, grijze silex, schuine boord en rechtlijnige basis met steile retouche (Laat-Mesolithicum) (p. 51, fig. 19, 1).

2. Scherf in grijze silex (afval van bewerking) (p. 51, fig. 19, 2).

1. LINDEKEMALE MOLEN (Midden-Neolithicum)

K.M.K.G., inv. B 3058 (leg. Tiberghien) (36 stukken):

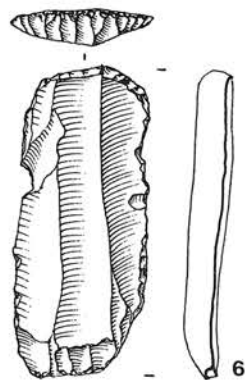
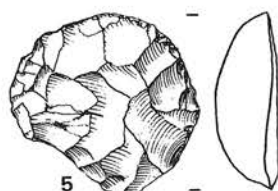
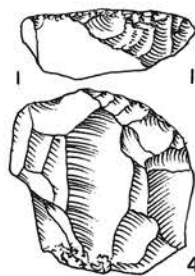
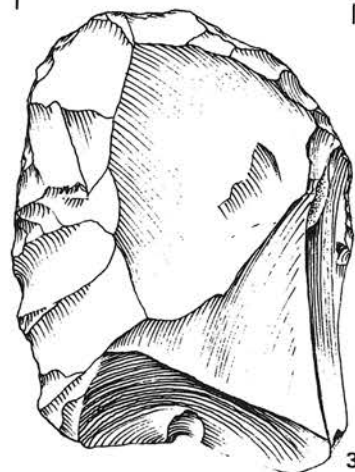
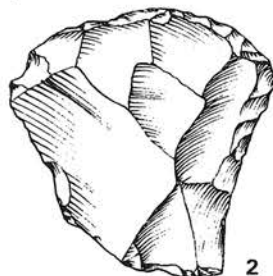
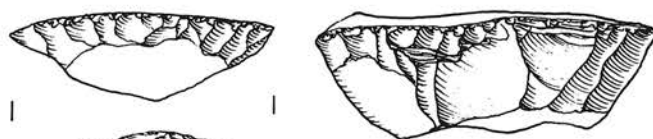
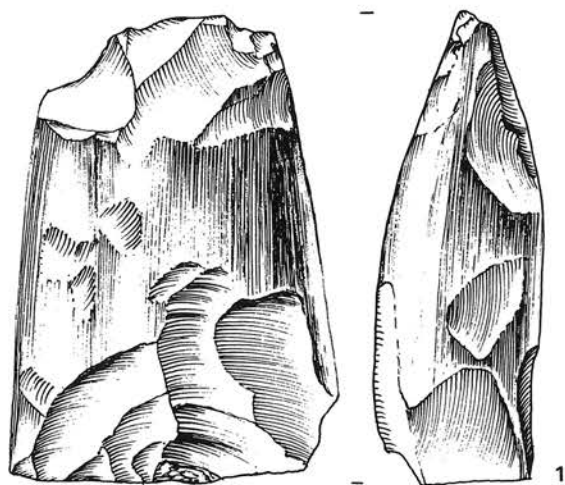
1 fragment van gepolijste bijl, 5 afslagschrabbers, 1 duimnagelschrabber, 1 klingschrabber, 1 mes met rug, 1 pijlpunt met dekkende retouche, 1 boor, 2 toegespitste klingen, 1 kling met kerf, 1 kern voor klingen, 15 licht geretoucheerde klingen, 1 microkling, 4 geretoucheerde afslagen, 1 buikfragment van atypisch aardewerk
Belangrijk zijn:

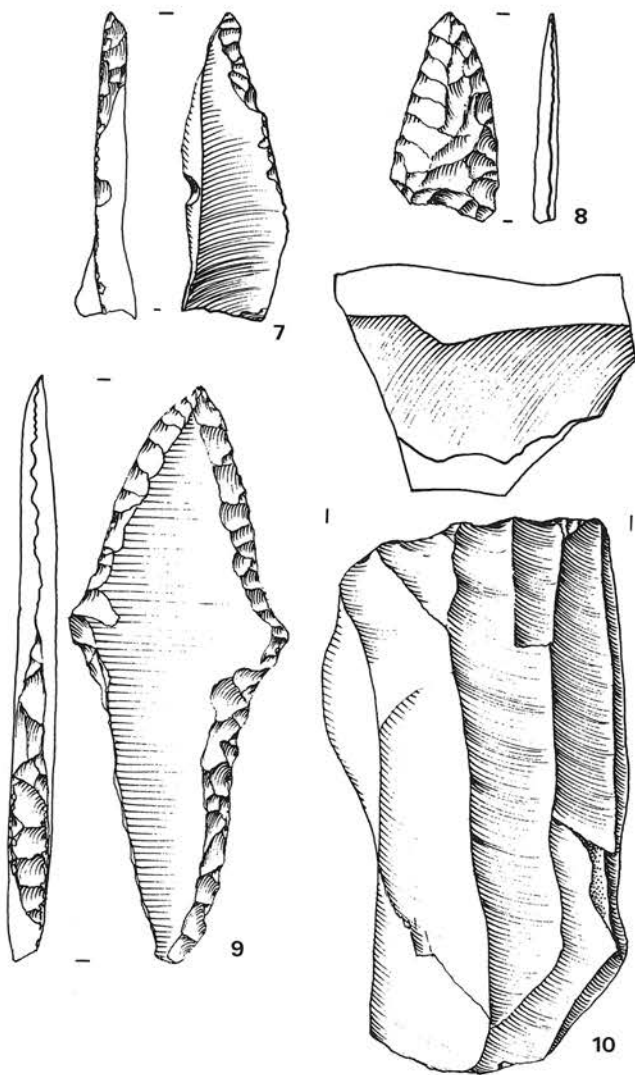
1. Fragment van gepolijste bijl, grijze silex, opnieuw bewerkte hiel (fig. 1).

2. Afslagschrabber, grijze silex (fig. 2).

3. Grote afslagschrabber, lichtgrijze silex (fig. 3).

4. Kleine cirkelschrabber, silex is gepatineerd (zou mesolithisch kunnen zijn) (fig. 4).

5. Duimnagelschrabber, lichtgrijze silex (zou mesolithisch kunnen zijn) (fig. 5).

6. Klingschrabber, grijze silex, roestsporen, kerf op de linkerkant (fig. 6).

7. Boor met gebogen as op klingvormige afslag, grijze silex, uiteinde driehoekig (fig. 7).

8. Pijlpunt met concave basis, dekkende bifaciale retouche (fig. 8).

9. Grote gesteelde spits in grijze silex, steile retouche op de schachtdoorn, directe slag op de spits, bifaciale steile retouche op de zijkant (fig. 9).

10. Kern voor klingen (fig. 10).

1. LINDEKEMALE MOLEN (Laat-Neolithicum)

K.M.K.G., inv. B 3058 (leg. Tiberghien) (2 stukken):

1. Gevleugelde pijlpunt, grijze silex, vleugels weinig uitgewerkt, dekkende bifaciale retouche (p. 51, fig. 19, 4).

2. Gevleugelde pijlpunt, grijze silex, korte goed uitgewerkte steel, één vleugel volledig bewaard, dekkende bifaciale retouche (p. 51, fig. 19, 5).

1. OUD EIGENDOM RUCQUOY (Midden- en Laat-Neolithicum)

Eigendom op het plateau van Lindekemale. Vondstomstandigheden onbekend.

Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, inv. 90 (1 stuk):

1. Fragment van gepolijste bijl, lichtgrijze silex (p. 51, fig. 19, 3).

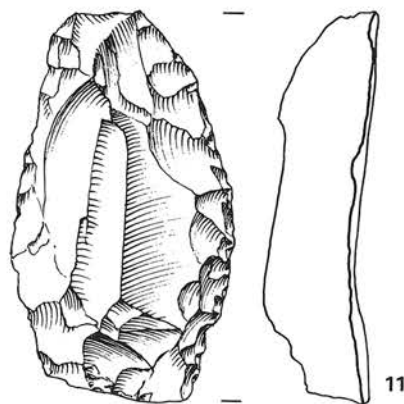
2. KAPELLEVELD (Midden-Paleolithicum ?)

Groot zanderig plateau. Oppervlaktevondsten van 1 maart 1921.

E. DUPREEL, Catalogue manuscrit, s.l.e.d., III, p. 656, nr. 1745.

K.M.K.G., verz. Dupréel 1745 (1 stuk):

1. Geretoucheerde afslag met diepe witachtige patina (fig. 11).

2. KAPELLEVELD (Mesolithicum)

Oppervlaktevondsten tussen 1910 en 1940. E. DUPREEL, Catalogue manuscrit, s.l.e.d.

K.M.K.G., verz. Dupréel (38 stukken):

2 schrabbers, 1 trapezoïdale pijlpunt, 1 geretoucheerde afslag, 9 nuclei, 25 klingen
Belangrijk zijn:

1. Kleine waaierschrabber, blauw-grijze silex (verz. Dupréel 2054) (p. 52, fig. 20, 1).

2. Fragment van duimnagelschrabber, donkergrijze silex (zonder inventarisnummer) (p. 52, fig. 20, 2).

3. Geretoucheerde afslag, lichtbruine silex (verz. Dupréel 9240) (p. 52, fig. 20, 3).

4. Trapezoïdale pijlpunt, lichtblauwe silex (verz. Dupréel 15) (p. 52, fig. 20, 4).

5. Fragment van kern voor klingen in Wommersomkwartsiet (verz. Dupréel 94) (p. 52, fig. 20, 5).

6. Kern voor klingen, herbruikt als klopper (verz. Dupréel 1269) (p. 52, fig. 20, 6).

7. Kern voor klingen (verz. Dupréel 4178) (p. 52, fig. 20, 7).

2. KAPELLEVELD (Midden-Neolithicum)

K.M.K.G., verz. Dupréel (269 stukken):

1 volledig gepolijste bijl, 1 bijlhiel, 8 fragmenten van een gepolijste bijl, 3 afslagen van een gepolijste bijl, 1 afslagbijl, 1 schrabber, 9 schrabbers op afslag, 4 boren, 1 bladvormige spits, 1 klingspits, 1 kerf, 1 kling met kerf, 34 proximale klingfragmenten, 5 klingfragmenten, 21 mediale klingfragmenten, 176 niet geretoucheerde afslagen, 1 Afslag in Wommersomkwartsiet
Belangrijk zijn:

1. Gepolijste bijl, lichtgrijze gepatineerde silex, herbruikt als nucleus (verz. Dupréel 1045) (p. 53, fig. 21, 2).

2. Bijlhiel (gebroken) (verz. Dupréel 123) (p. 53, fig. 21, 1).

3-4. Fragmenten van gepolijste bijl (verz. Dupréel 33 en 2421) (p. 53, fig. 21, 3-4).

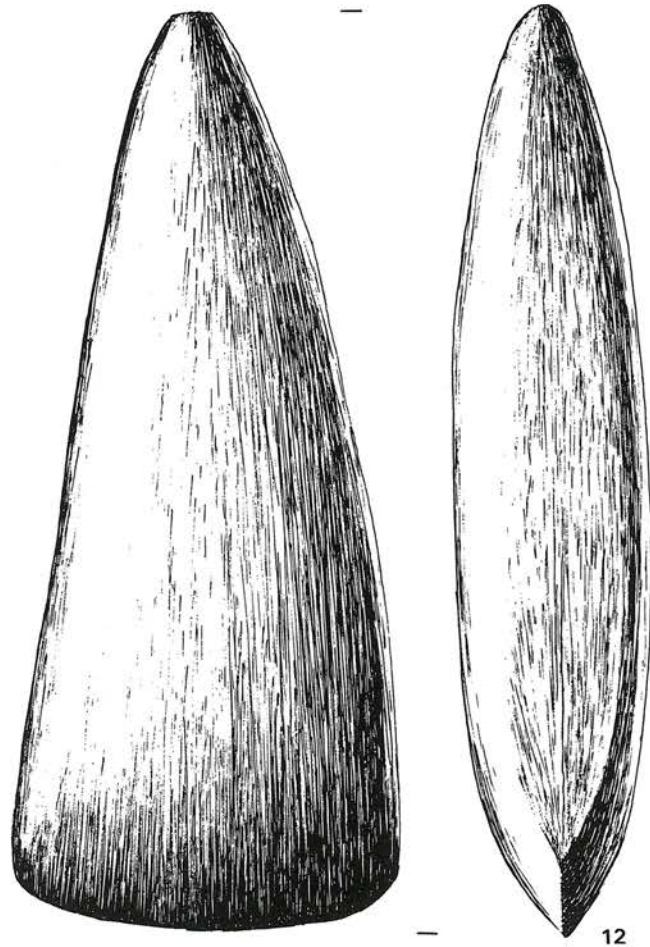
5. Pijlsnede, donkergrijze silex, afgeschilferd snijvlak (verz. Dupréel 2053) (p. 53, fig. 21, 5).

6-7. Cirkelschrabbers, lichtgrijze silex (gebroken) (verz. Dupréel 17 en 292) (p. 53, fig. 21, 6-7).

8. Bladvormige spits, vlakke bifaciale retouche (verz. Dupréel 777) (p. 53, fig. 21, 8).

Privé-verzameling R. François (1 stuk):

1. Gepolijste bijl, groene rotssteen, sterk afgestompt snijvlak (fig. 12).

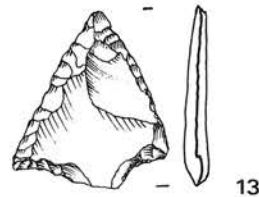

2. KAPELLEVELD (Laat-Neolithicum)

Oppervlaktevondst van 31 maart 1918.
E. DUPREEL, Catalogue manuscrit, s.l.e.d., II, p. 514, nr. 808.

K.M.K.G., verz. Dupréel 808 (1 stuk):

1. Gevleugelde gesteelde pijlpunt, gebroken steel, vlakke bifaciale retouche (fig. 13).

2. KAPELLEVELD (Romeinse tijd)

Oppervlaktevondst van 29 december 1936.
E. DUPREEL, Catalogue manuscrit, s.l.e.d., VIII, p. 25, nr. 6644.

K.M.K.G., verz. Dupréel 6644 (1 stuk):

1. Scherf van vaaswand met versiering in golvende lijnen, dun grijsachtig aardewerk, blijkbaar zonder

magering, licht blauwachtig oppervlak (niet getekend).

3. PLATEAU BIJ STOKKEL (Neolithicum)

K.M.K.G., inv. B 2416 (3 stukken):

1 klopper, 1 mantelafslag, 1 lavafragment.

3. PLATEAU BIJ STOKKEL (Midden-Neolithicum)

K.M.K.G., inv. B 3059 (leg. Tiberghien) (24 stukken):

2 gepolijste bijlen, 1 afslagbijl, 13 schrabbers op afslag, 1 afslag van bewerkte silex, 2 spitsen, 1 kling, 2 getanden, 1 pijlpunt, 1 scherf
Belangrijk zijn:

1. Gepolijste bijl, grijze silex, herwerkt, hiel herbruikt als klopper (p. 55, fig. 24, 1).

2. Afslagbijl, donkergrijze silex, convexe randen (p. 55, fig. 24, 2).

3-4. Cirkelschrabbers, donkergrijze silex (p. 55, fig. 24, 3-4).

5. Cirkelschrabber uit mantelafslag (p. 55, fig. 24, 5).

6-8. Cirkelschrabbers (nr. 7 is verbrand) (p. 55, fig. 24, 6-8).

9. Getande, uit schors (p. 56, fig. 25, 1).

10. Afslag silex (p. 56, fig. 25, 2).

11. Bladspits, gebroken distaal uiteinde, vlakke bifaciale retouches (p. 56, fig. 25, 3).

12. Scherf van vaasbuik in vrij fijn grijs aardewerk, grove magering bestaande uit kwarts, glad oppervlak, donkergrijs aan de buitenkant, lichtgrijs aan de binnenkant (niet getekend).

4. KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DOVEN EN BLINDEN (Neolithicum)

K.M.K.G., inv. B 1313 (5 stukken):

1 geretoucheerde kling, 1 mediaal fragment van kleine kling, 1 kling, 1 restant van nucleus herbruikt als klopper, 1 spitse en geretoucheerde afslag.

5. VILLA DES LILAS (Neolithicum)

K.M.K.G., inv. B 2410 (4 stukken):

1 fragment van geretoucheerde kling, 1 onafgewerkte spits in kwartsiet met sporen van schors, 2 fragmenten van kling.

6. VERVLOESEMSTRAAT (Romeinse tijd)

Privé-verz. L. Van Audenhaege (1 stuk):

1. As van Nero, Lyon, 66. IMPNERO [] aravgpm [] trp [Buste naar rechts, blootshoofds.] AVGVSTI genius naar links, rozet, hoorn des overvloeds; links, altaar, S/C As: 9,44 gr.; 6 (p. 54, fig. 23).

7. KWAK (Romeinse tijd)

Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe (buiten inventaris):

Enkele fragmenten van *tegulae* en van vloertegels van het hypocaustum.

27. HET SLOT

De opgraving in 1984 van de omgeving van dit gebouw uit de Nieuwe Tijd heeft belangrijk archeologisch materiaal uit de 16de en 17de eeuw opgeleverd, dat nog steeds niet is gepubliceerd.

Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe (buiten inventaris):

2 tinnen lepels, 1 zilveren lepel, 1 scharnierenlement, 1 ijzeren mes, 2 bordfragmenten, meerdere bekerfragmenten, 20 Nurembergse rekenpenningen.

Belangrijk zijn:

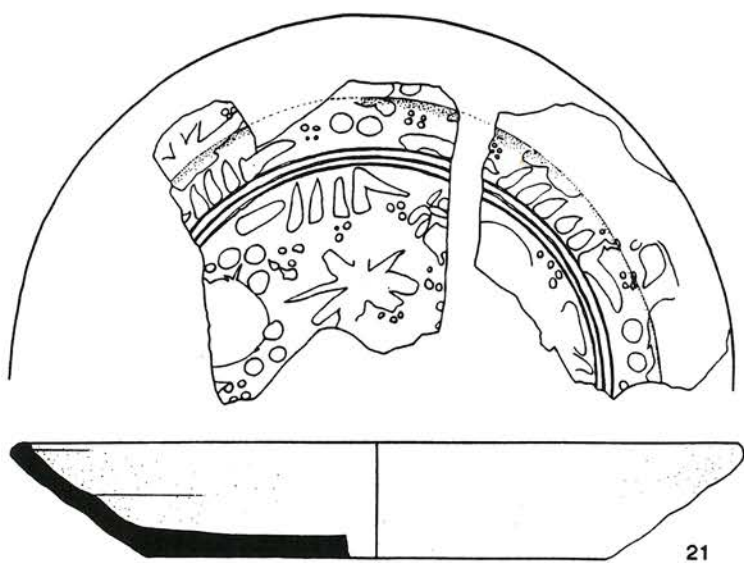
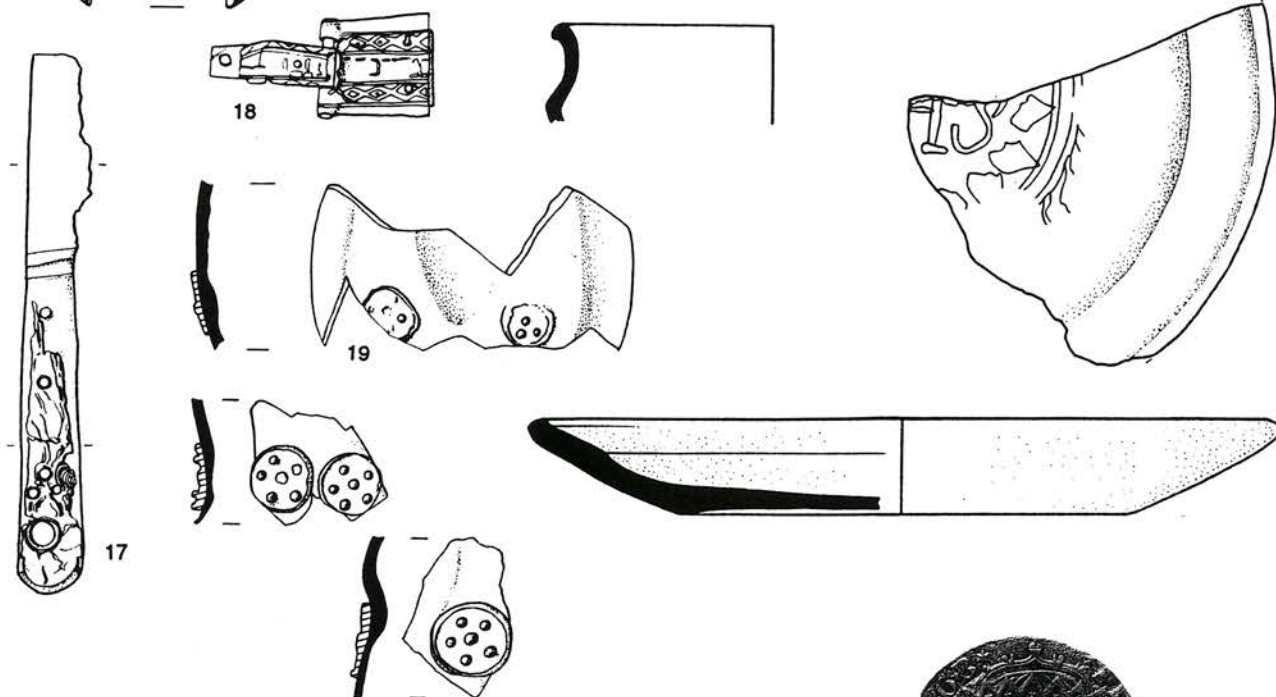
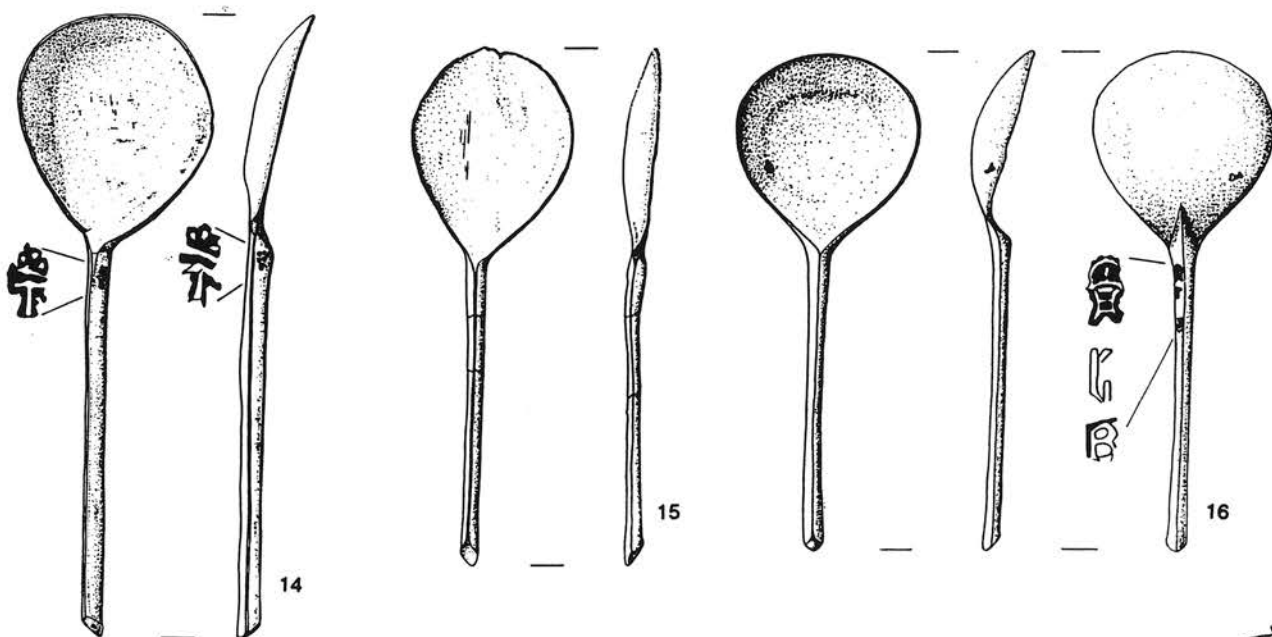
1. Tinnen lepel ($\pm 97\%$ Sn), rechte steel met ruitvormige snede waarin een gekroonde T staat gestempeld (15de-16de eeuw) (fig. 14).

2. Tinnen lepel ($\pm 97\%$ Sn), rechte steel met ruitvormige snede zonder stempel (15de-16de eeuw) (fig. 15).

3. Zilveren lepel (± 92 tot 97% Ag), rechte steel met ruitvormige snede met drie stempels (16de eeuw) (fig. 16).

4. Ijzeren mes met houten heft (?) (fig. 17).

5. Scharnier in bewerkt messing (?) (fig. 18).

6. Verschillende fragmenten van één of meer recipiënten in steengoed, nog archaisch, grijs-beige kleur, goed gebakken. Het gaat om een type beker met inzink met een kleine, nauwelijks uitspringende boord en versierd met in cirkelvorm geplaatste stippenversiering (?) (fig. 19).

7. Bordfragment in rood aardewerk met witte engobe en geel glazuur, versierd met onvolledige inscriptie (I)HS (16de eeuw) (fig. 20).

8. Fragment van blauw en wit porseleinen bord, waarschijnlijk van Chinese origine (17de eeuw) (fig. 21).

9. Koperen munt met op de voorzijde het monogram van Filips de Schone, aan weerszijden geflankeerd door zijn wapenschild en op de keerzijde het monogram van zijn vrouw JEANNE LA FOLLE met doorboven de koninklijke kroon. Het geheel draagt de datum 1500. Het gaat hier over het eerste muntstuk van de hertogen van Bourdonië, tevens koningen van Spanje (fig. 22 A.C.L. Brussel). Schaal 2/1.

Service des Fouilles archéologiques van de U.L.B.
(niet volledig)

1 glazen beker, 1 kruik in steengoed, 1 pelgrimsinsigne, 1 bronzen ring, 1 zakrestant, 1 loden zonnwijzer, 1 haarkam, 1 flesfragment, 1 zalfles, 1 spinbobijn, 1 glanzende glazen bol, meerdere houtskoolfragmenten, talrijke steengoedfragmenten, talrijke aardewerkfragmenten.

Belangrijk zijn:

1. Pelgrimsinsigne van Onze-Lieve-Vrouw van Aarschot, uit een loden plaat gemaakt, niet dikker dan één millimeter (rond 1503) (fig. 23).

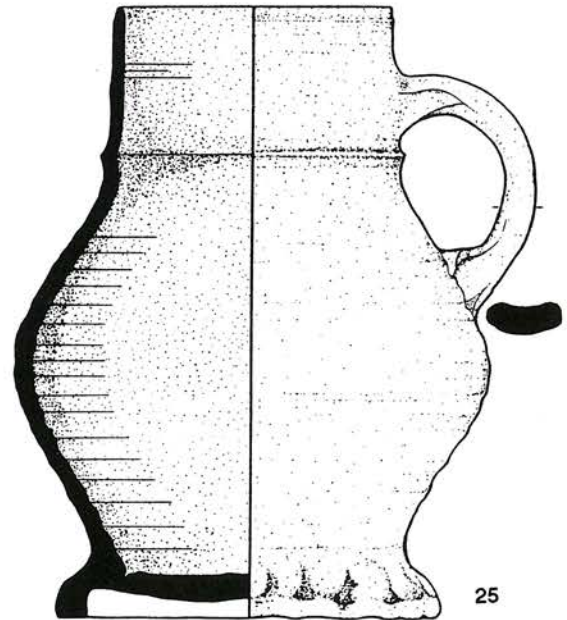
2. Glazen beker van het Maigelein-type, in mal geblazen (einde 15de-begin 16de eeuw) (fig. 24).

3. Kruik in steengoed, met zouthoudend glazuur, Raeren [1500-1550] (fig. 25).

WOLUWEVALLEI (Neolithicum)

In 1867 publiceert N. Cloquet een geretoucheerd mesiaal klingfragment in silex dat hij op de oever had opgeraapt.

N. CLOQUET, Notes sur les poteries celtiques et les silex taillés trouvés au bois de la Garenne, commune d'Arquennes, *Annales du Cercle archéologique de Mons*, VII, 1867, pp. 307-308; 314 en plaat VIII, 5.

WOLUWEVALLEI (Midden-Neolithicum)

Voorwerpen afkomstig van oppervlaktevondsten uit de oude verzameling van R. Walter.

Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, inv. 23 tot 26 en 30-31 (6 stukken):

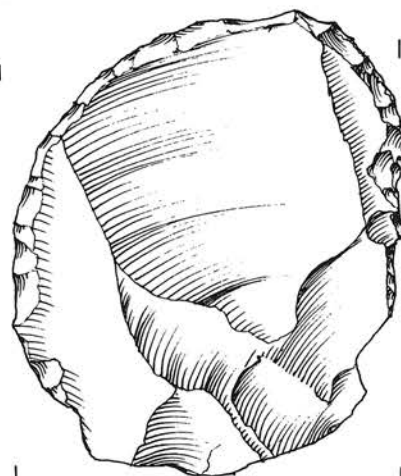
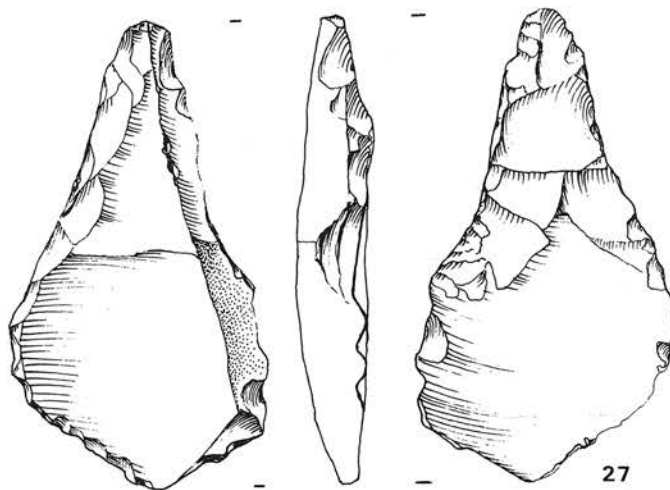
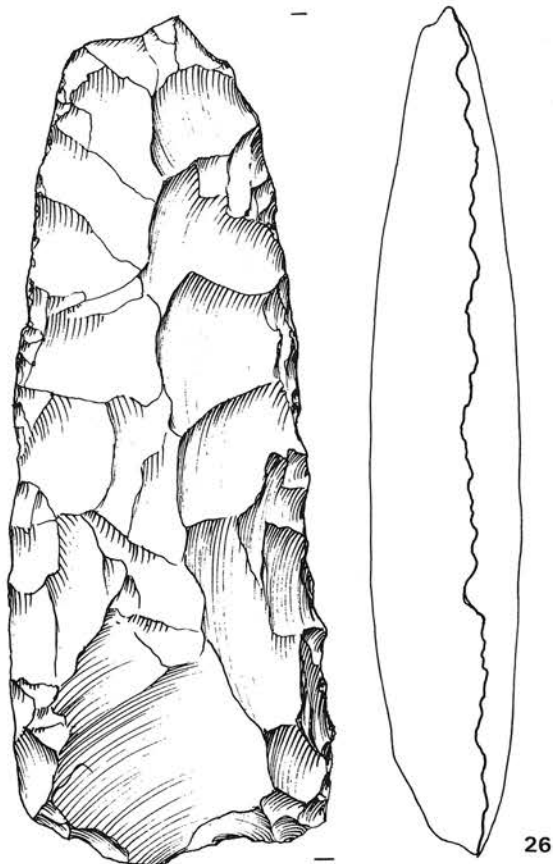
1 voorbekapte bijl, 2 schrabbers, 1 boor, 1 kling, 1 niet geretoucheerde mantelafslag.

Belangrijk zijn:

1. Bewerkte bijl (nr. 30) (fig. 26).

2. Tweeslag middensteker, de driehoekige punt is gebroken (nr. 31) (fig. 27).

3. Cirkelschrabber op afslag, grijze silex (nr. 24) (fig. 28).

ONBEPAALD (Midden-Paleolithicum)

Vondstomstandigheden onbekend.

Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, inv. 28 (1 stuk):

1. Vuistbijl, silex met donkerblauwe patina, geretoucheerd, Moustertiaan van het quina-type (midden-paleolitisch) (fig. 29) (p. 30, fig. 7).

ONBEPAALD (Mesolithicum)

Vondstomstandigheden onbekend.

Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, inv. 66-73 en 76-77; 79 (11 stukken):

11 klingen of klingfragmenten.

ONBEPAALD (Neolithicum)

Vondstomstandigheden onbekend, in het museum gekomen op 25 april 1922.

K.M.K.G., inv. B 2413 (5 stukken):

1 kling, 1 schrabber, 1 gekerfde kling, 1 kern voor klingen, afslagen zonder retouche.

ONBEPaald (Neolithicum)

Voorwerpen van de K.M.K.G. uit de schenking Gautier (november 1950), momenteel bewaard in het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe (oppervlaktevondsten).

K.M.K.G., inv. 4281 in depot in het Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe (6 stukken), nrs. 10, 14, 18, 19, 27 en 29.

2 schrabbers op afslag, 2 klingschrabbers, 1 boor, 1 geretoucheerde afslag
Belangrijk zijn:

1. Geretoucheerde klingschrabber (nr. 29) (p. 32, fig. 9, 1).

2. Duimnagelschrabber op afslag, donkerblauwe silex (nr. 10) (p. 32, fig. 9, 2).

ONBEPaald (Midden-Neolithicum)

Oppervlaktevondsten, herkomst onbekend.

Gemeentelijk Museum van Sint-Lambrechts-Woluwe, inv. 1-5, 7-9, 11-17, 20, 28, 66-81, 102 (27 stukken):

1 pic, 2 bijlen, 2 schrabbers op afslag, 1 klingschrabber, 1 boor, 1 pijlpunt, 15 klingen of klingfragmenten, 3 klopstenen, 1 niet geretoucheerde afslag.
Belangrijk zijn:

1. Pic in silex van Spiennes (nr. 20) (p. 33, fig. 10, 1).

2. Voorbekapte bijl, silex met blauwachtige patina (nr. 2) (p. 33, fig. 10, 2).

3. Voorbekapte bijl, lichtblauwe silex, roestsporen (nr. 1) (p. 33, fig. 11, 1).

4. Cirkelschrabber, silex van Spiennes (nr. 7) (p. 34, fig. 11, 2).

5. Klingschrabber (kling lijkt volledig te zijn) (nr. 75) (p. 34, fig. 11, 3).

6. Pijlpunt (nr. 81) (p. 34, fig. 11, 4).

ONBEPaald (Midden-Neolithicum)

De Service des Fouilles archéologiques van de U.L.B. kreeg in 1982 (?) als gift een gepolijste bijl in donkergrijze silex zonder precieze vermelding van de herkomst. Het stuk wordt behandeld in: M. LEBON, Hache polie de Woluwé-Saint-Lambert (Bt), *Archéologie*, 1982, 2, p. 80.

ONBEPaald

Onder het nummer B 2417 vermeldt de inventaris van de K.M.K.G. twee bewerkte silices, gevonden in Sint-Lambrechts-Woluwe, zonder verdere precisering. De stukken konden niet meer worden teruggevonden.

KAART 2 : ARCHEOLOGISCHE EN HISTORISCHE SITEN EN VONDSTEN

Toevallige vondsten

Bewaarde monumenten en sites

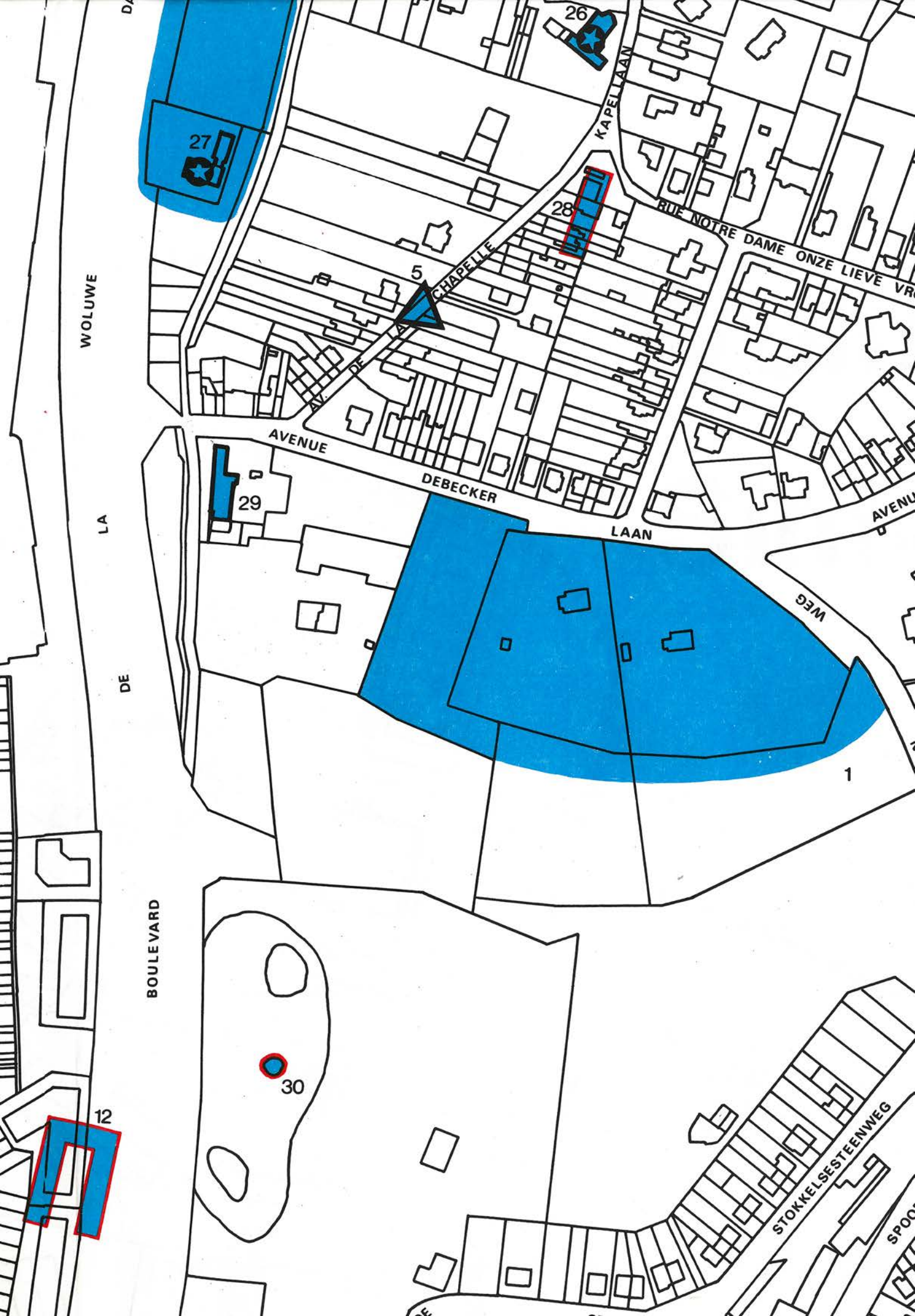
Verdwenen monumenten en sites

Geklasseerde monumenten en sites

Sites van onbepaalde grootte

WOLUWE

LA

DE

BOULEVARD

AVENUE

DEBECKER

LAAN

DE CHAPELLE

KAPPELLAAN

RUE NOTRE DAME ONZE LIEVE VROU

STOKKELSESTEENWEG

SPOOR

27

26

28

29

30

5

12

1

AVENUE DE L'IDÉAL

SEMOTY LAAN

IDEAALLAAN

AVENUE DE

LAAN

VANDERVELDE

AVENUE DE

BOIS

JEAN

JANSBOSJAN

AVENUE

AV. DE

2

LAAN

AV.

DUMONT

LAAN

LESSE LAAN

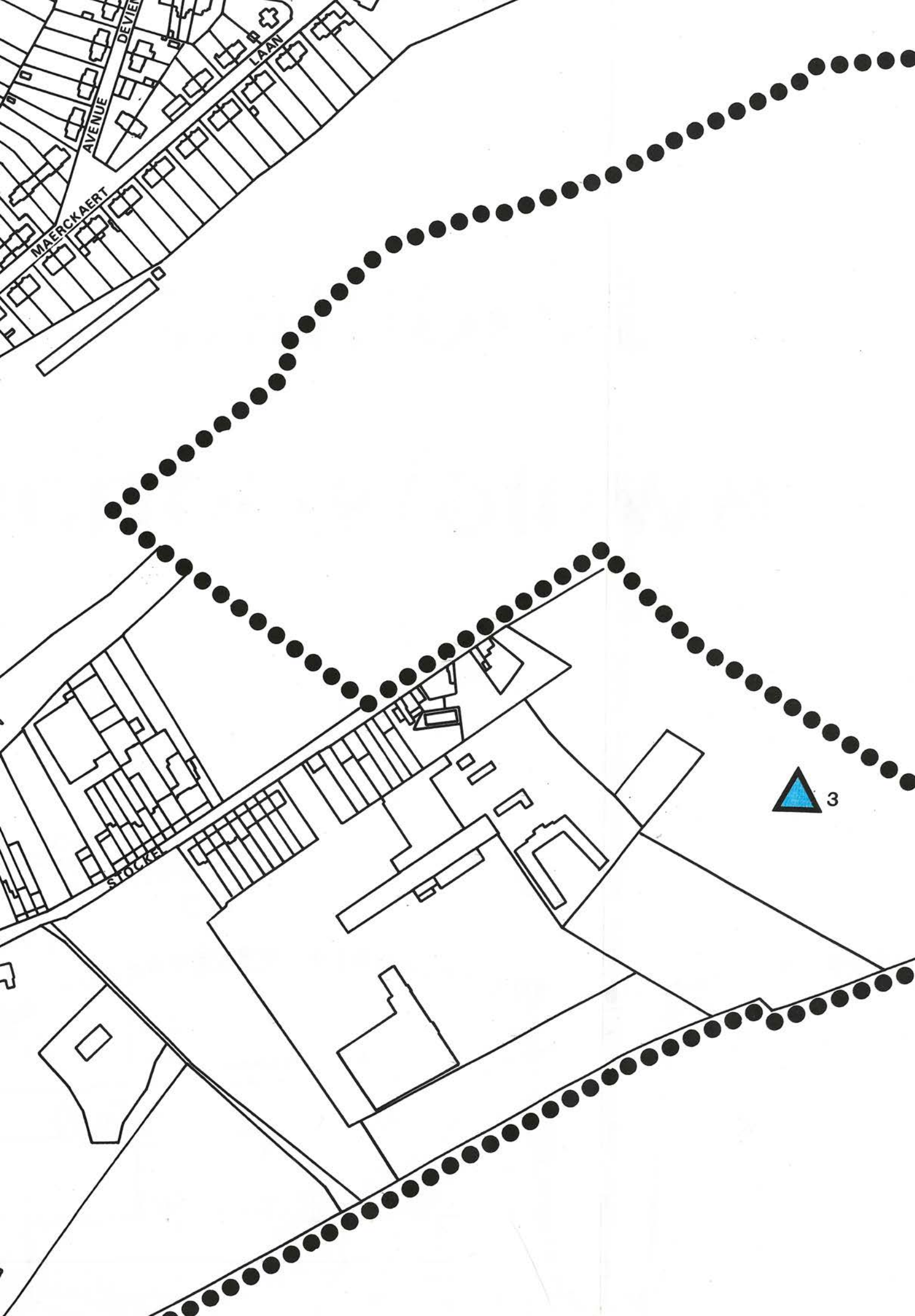
SEMOTY

LA SPIRALE

SPIRAALLAAN

AVENUE DE

DE

MAERCKAERT
AVENUE

DEVIER
LAAN

STOCKEL

MARIE-JOSE

LAAN

RUE DU BOIS

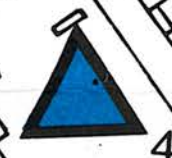
LAAN

BEAU

DE LINTHOUT

JOSE

RUE SERVAIS KINET

4

LINTHOUTBOSSTRAAT

GEORGES

HERITIER

RUE DU PONT-LE

LAAN

PLACE DEGROOFF PLEIN

AVENUE

PRIESTERDE L'EPEE
P. ABBE DE L'EPEE

LAAN

ERF PRINSLAAN

DU

DAL

AVENUE

22

CHAPPELLE

AUX

CHAMPS

STRAAT

OEVER STRAAT

KLAKKELE

VELDKAPELLAAN

23

RIVE

24

RUE DE LA

VANDERVELDE

LAAN

26

KAPELLAAN

5

CHAPPELLE

28

RUE NOTRE DAME ONZE LIEVE VROUW

STR.

DEBECKER

R. JOSEPH

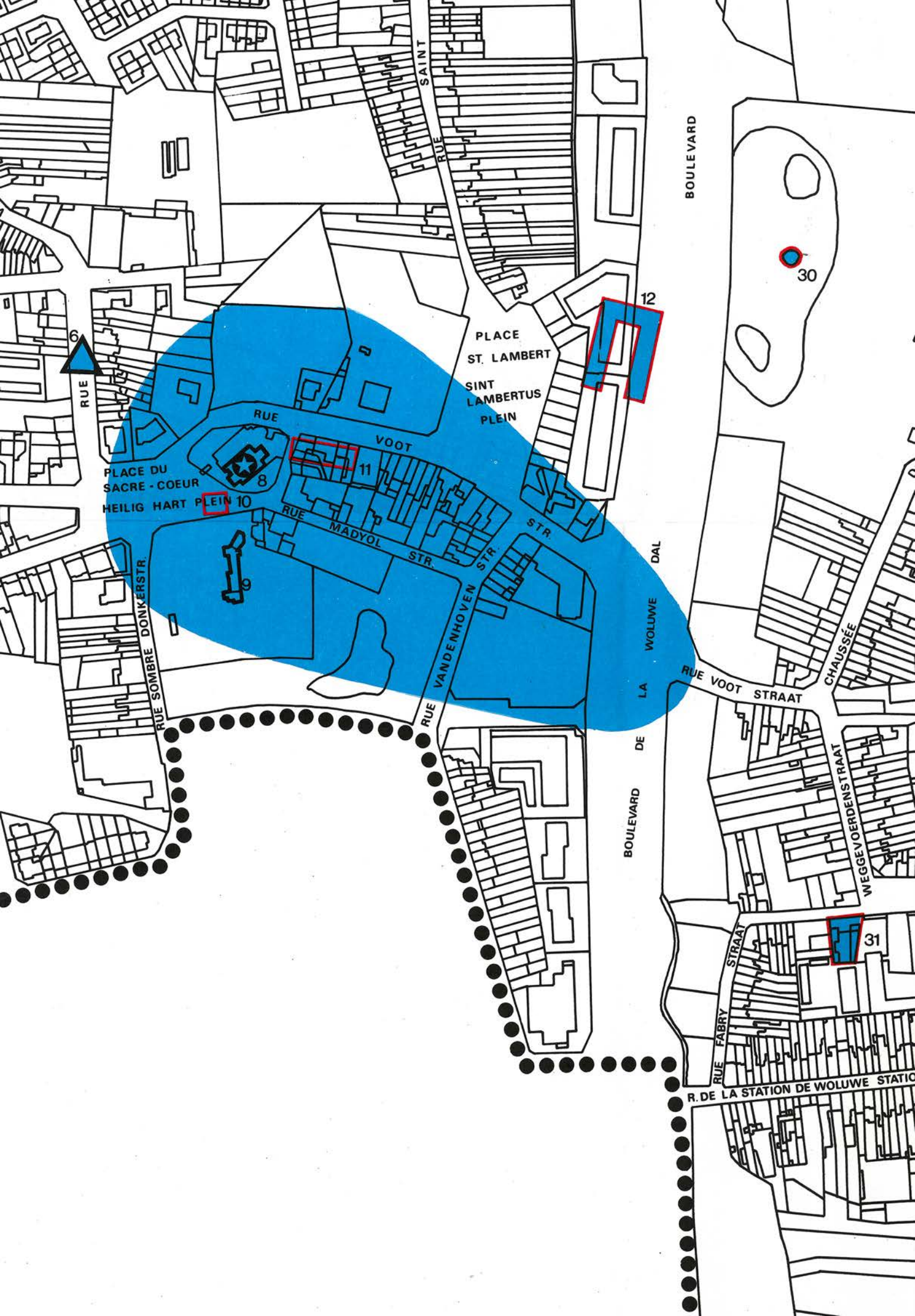
CHAMPS VELD KAPELGAARDE

AV. ADE

HOF TER

JE

VENI

BOULEVARD

RUE SAINT

12

PLACE
ST. LAMBERT
SINT
LAMBERTUS
PLEIN

6

RUE

PLACE DU
SACRE - COEUR
HEILIG HART PLEIN 10

RUE

VOOT

11

RUE

MADYOL

STR.

STR.

RUE SOMBRE
DONKERSTR.

RUE
VANDEHOVEN

STR.

BOULEVARD
DE
LA
WOLUWE
DAL

RUE VOOT
STRAAT

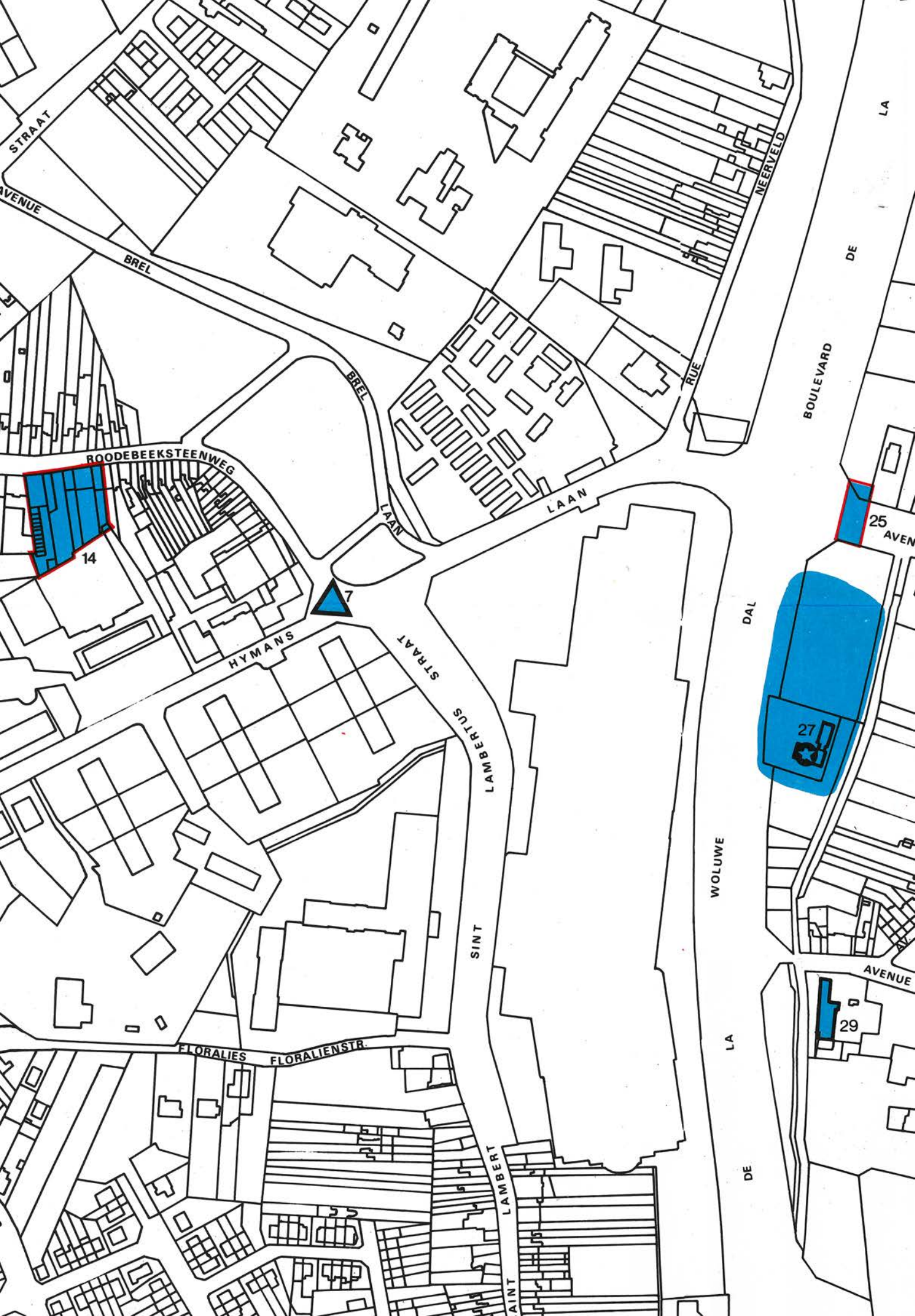
CHAUSSEE

WEGVEOERDENSTRAAT

RUE
FABRY
STRAAT

31

R. DE LA STATION DE WOLUWE STATION

PLACE DE LA SAINTE FAMILLE
HEILIGE

FAMILIEPLAATS

AV. MULLIE LAAN

CHEMIN DES DEUX MAISONS

RUE HEYMANS STRAAT

ROODEBEEK

AV. DES ILES D'OR

CHAUSSÉE

PLACE HEYLEWEGHEN
PLEIN

RUE MOONENS STR.

17

16

15

13

R. CAYERSHUIS STR.

RUE DRIES

LAAN

STR.

18

VERHEYLEWEGHEN STR.

R. DE L'ACTIVITÉ WERK

MANS

SOLLEVELD

DWELL

JESPERS

AV. LAFONTAINE

LAAN

BERG

LAAN

STRAAT

TIENDAGWANDLAAN

DECUYPER

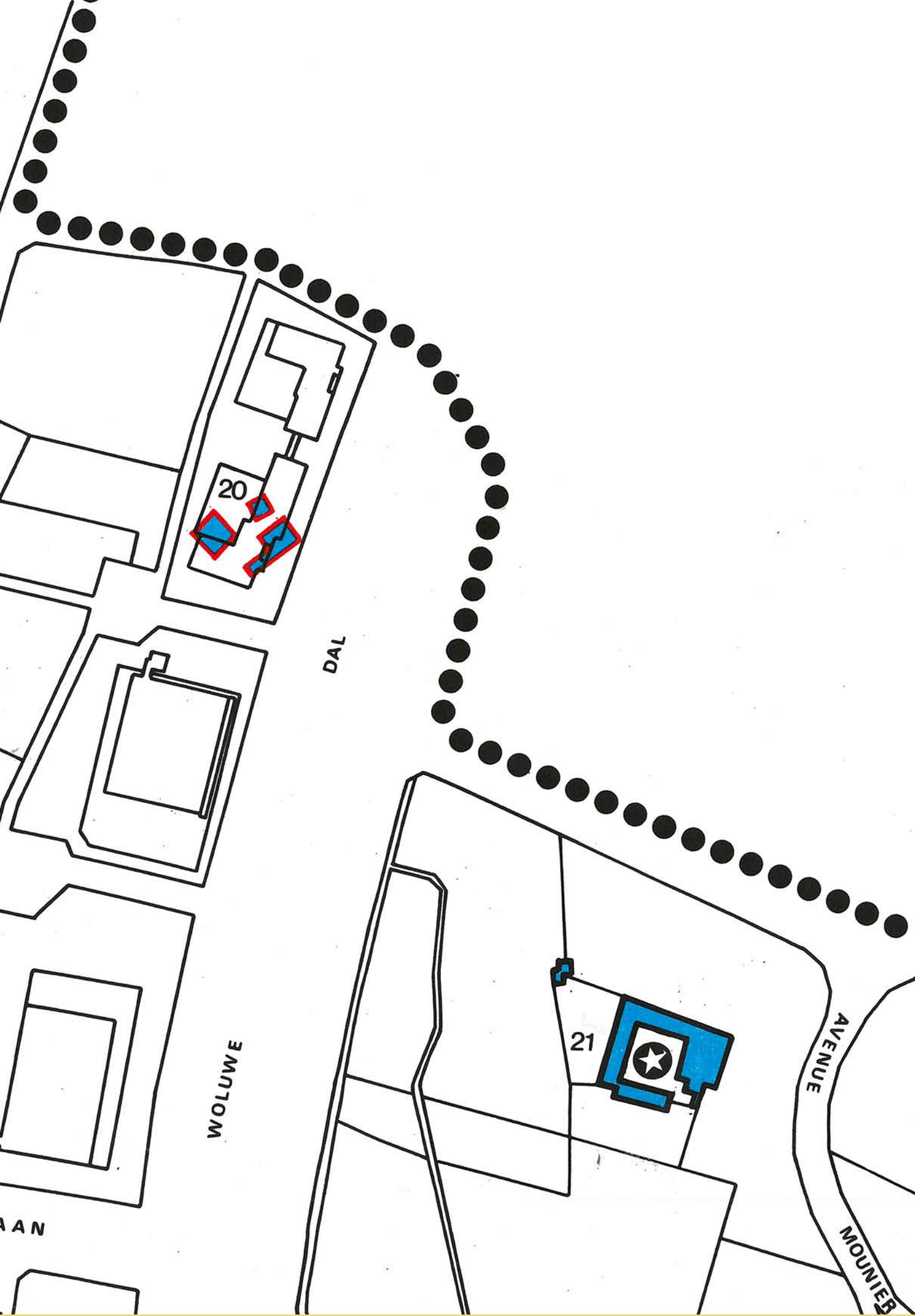
RUE

AVENUE

THIRY

LAAN

19

20

DAL

WOLUWE

21

AVENUE

MOUNIER

AAN

